

SBORNÍK MUZEA BRNĚNSKA
2023

© Muzeum Brněnska, 2023
ISBN 978-80-88496-03-8
ISSN 2570-6349

Vážené čtenářky, vážení čtenáři,

předkládáme Vám 24. ročník Sborníku Muzea Brněnska a věříme, že Vás nabídka na jeho stránkách zaujme. Hned v úvodu najdete dva články tematicky spjaté s brněnskou pobočkou muzea, Vilou Löw-Beer v Brně. Text věnovaný objektu tzv. Celnice pomocí archivních pramenů vyvrací oprávněnost tohoto již vžitého označení pro nenápadnou stavbu v zahradě vily. Za pozornost stojí studie přibližující osobnost Paula Dukese. Autorka jej představuje nejen jako detektiva pátrajícího po posledním soukromém majiteli vily, Alfredu Löw-Beerovi, ale především jako britského tajného agenta s unikátní osobní zkušeností z působení v sovětském Rusku. Jiný pohled na brněnskou architekturu nabízí text, který se zabývá specifiky sportovních staveb, jejich vývojem v čase a především problematikou památkové ochrany těchto objektů. Oddíl *Studie* uzavírá dílčí výstup neobyčejně zajímavého projektu sledujícího proměny krajiny prostřednictvím srovnání současné reality s dobovými fotografiemi a krajinomalbami; text zároveň připomíná výraznou osobnost malíře a sochaře Vladimíra Drápala.

Oddíl *Materiály* přináší další ze série článků mapujících archeologické lokality v okrese Brno-venkov, tentokrát jde o mimořádně důležité katastry obcí Podolí a Velatice, které daly název dvěma významným archeologickým kulturám. Následuje detailní pohled na utváření fondu knihovny Benediktinského opatství v Rajhradě v 18. století prostřednictvím knihovních katalogů z té doby. Rozmanitost sbírky Muzea v Ivančicích připomíná text zkoumající výtvarné využití techniky mikrografie (nejen) na příkladu dvou mikrografických portrétů z ivančických fondů. Regionální dějiny, těžiště práce tří z šesti poboček Muzea Brněnska, zastupuje stať věnovaná osobnosti šlanického odbojáře Aloise Haška.

V sekci *Zprávy*, zaznamenávající důležité události v životě Muzea Brněnska, nemůže letos chybět text zabývající se nově otevřenou stálou expozicí ve Vile Löw-Beer a reflexe velmi podnětné profesní zkušenosti pěti zaměstnanců Muzea Brněnska – pracovní stáže Erasmus+ ve španělských a francouzských paměťových institucích.

Přejeeme podnětné čtení v letošním ročníku i při online listování archivem sborníku na jeho webové platformě.

Redakce

OBSAH

STUDIE

ZAHRADNÍ DOMEK NEBO CELNICE?	9
------------------------------------	---

Vladimír Březina

SIR PAUL DUKES. VZPOMÍNKY (NA) MUŽE STA TVÁŘÍ.....	19
--	----

Jana Černá

PAMÁTKOVĚ HODNOTNÉ SPORTOVNÍ STAVBY V BRNĚ	55
--	----

Petr Svoboda, Martin Šolc

PROMĚNY KRAJINY TVAROŽNÉ A BLAŽOVIC V ZÁBĚRECH OBRAZŮ VLADIMÍRA DRÁPALA	83
--	----

Petr Halas, Eva Kallabová

MATERIÁLY

PRAVĚKÉ A STŘEDOVĚKÉ OSÍDLENÍ NA KATASTRECH OBCÍ PODOLÍ A VELATICE	105
---	-----

David Hons

KNIHOVNÍ KATALOGY JAKO PRAMEN PRO BUDOVÁNÍ RAJHRADSKÉ KLÁŠTERNÍ KNIHOVNY V 18. STOLETÍ	137
---	-----

Jindra Pavelková

KRESLENO SLOVY. MIKROGRAFICKÉ PORTRÉTY ZE SBÍREK IVANČICKÉHO MUZEA V KONTEXTU VÝTVARNÝCH PROSTŘEDKŮ.....	151
---	-----

Marcela Králíková

UČITEL ALOIS HAŠEK, ÚSEKOVÝ VELITEL OBRANY NÁRODA VE ŠLAPANICÍCH	165
---	-----

Josef Kopecký

ZPRÁVY

NOVÁ STÁLÁ EXPOZICE VE VILE LÖW-BEER V BRNĚ.....	175
Vladimír Březina	

ERASMUS+ A ZAHRANIČNÍ MOBILITY:

POPRVÉ V MUZEU BRNĚNSKA	179
Hana Sedláčková, Monika Mikulášková, Ondřej Buček, Peter Jelemenský	

RECENZE

SLEPÍ SVĚDKOVÉ DOBY – SLEPOTISKOVÁ VÝZDOBA NA ČESKÉ KNIŽNÍ VAZBĚ 16. STOLETÍ	185
Miroslava Šudomová	

STUDIE

ZAHRADNÍ DOMEK NEBO CELNICE?

Vladimír Březina

Domek stojící v zahradě Vily Löw-Beer v Brně dnes slouží jako kavárna a komorní galerie. Tato budova je obecně známá pod názvem „Celnice“. Kde se však tento název vzal? Skutečně objekt původně sloužil jako celnice/mýtnice, kde se vybírala při vstupu do města Brna dovozní daň, tzv. akcíz? Existuje pro toto tvrzení opora v pramenech? Pro osvětlení celého problému bylo nutné podívat se poněkud hlouběji do historie, kriticky posoudit dosavadní literaturu k tématu a především důkladně prostudovat dochované archivní prameny.

Koncem dvacátých let 19. století byla kolem tzv. uzavřených velkých měst habsburské monarchie (Vídeň, Praha, Brno, Lvov, Krakov, Linec) zřízena zvláštní potravní čára, na které stály kontrolní stanice pro výběr daně z přesně vymezených dovážенých potravin, lihovin, ale později také např. z dobytka, uhlí, oleje či svíček (Verzehrungssteuer). Pouze s takto řádně zdaněnými komoditami se mohlo následně legálně obchodovat na místních trzích. Snahou bylo zamezit přeceňování obtížněji dostupného zboží na městských tržištích. V případě, že cestující se zbožím městem pouze procházel, byla mu při odchodu daň vrácena. Vybraná města, kde byla vytyčena potravní čára, splňovala dobovou představu významných center, která nebyla na rozdíl od vesnic a menších měst potravinově soběstačná a bylo je třeba neustále a plynule zásobovat potřebnými poživatinami i některými dalšími nezbytnými surovinami.

Budovy kontrolních stanic nazývané „Linienamtsgebäude“ nebo „mýtnice“, často též zkráceně „akcíz“ (z německého die Accise), byly stavěny na hlavních přístupových cestách, v případě Brna na dnešních ulicích Křenová, Lidická a Vídeňská.¹ Do současnosti se dochovaly budovy kontrolních stanic na ulicích Křenová 76 a Vídeňská 78, obě však až z druhé poloviny 19. století. V průběhu let se druhy zdaňovaného zboží a výše zdanění měnily. Nakonec zůstala „potravní daň na čáře“ zachována pouze v Praze a Brně. Jelikož výnos z této daně, která se navíc stala výraznou brzdou volného obchodu, neustále klesal, byla v roce 1942 na území tehdejšího protektorátu Čechy a Morava definitivně zrušena.²

1 VYSKOČIL, Aleš a SVITÁK, Zbyněk. *Křenová. Příběh brněnské ulice*. Brno: Archiv města Brna, 2018, s. 70, pozn. č. 191. Zde i odkazy na další literaturu. Termín „akcíz“ se používal jak pro označení daně, tak místa, kde byla vybírána.

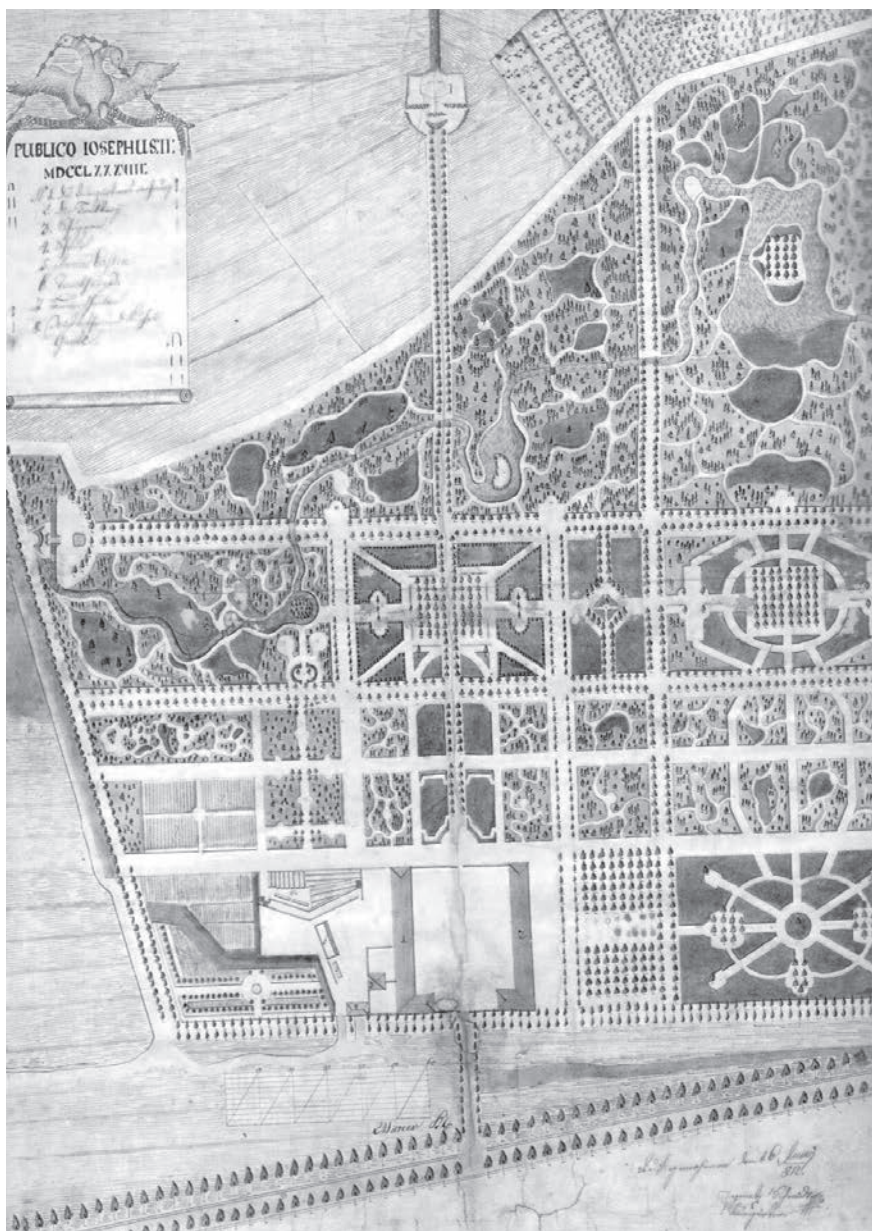
2 Ibid.

Mapa Lužánek a přilehlého okolí na plánu z roku 1786.
(převzato z: I. Černá a L. Valdhansová, eds. *Villa Tugendhat. Zahrada/The garden*)

Ve fondu Moravské místodržitelství v Moravském zemském archivu se zachovaly situační mapy umístění mýtnic i rozsáhlý doprovodný spisový materiál.³ Pochází z období dvacátých a třicátých let 19. století, kdy stát přistoupil k zřízení potravní čáry a následné stavbě kontrolních budov. V žádném z těchto pramenů však nena-
lezneme údaje o tom, že v lokalitě, kde se dnes nachází vila Löw-Beer a její zahrada (popř. v blízkém okolí), existovala nějaká přístupová komunikace do Brna, potravní čára nebo dokonce budova „akcízu“.

3 MZA v Brně, fond B 14, Moravské místodržitelství, sign. 74, kart. č. 3657–3658, stavba mýtnic.

Lužánky s alejí sahající až na svahy Černých Polí na obraze z roku 1812.
(převzato z: I. Černá a L. Valdhansová, eds. *Villa Tugendhat. Zahrada/The garden*)

Také na císařském povinném otisku mapy stabilního katastru území Zábrdovic, Josefova, Horního a Dolního Cejlu z roku 1825 se ve sledované lokalitě (parcely p.č. 428 a 429, resp. další) nenachází žádný objekt a taktéž jí neprochází žádná komunikace.⁴ V tomto období zde byly pouze pole, sady, zahrady a vinohrady. Existenci „Linienamtsgebäude“ zde nepřipomíná ani Gregor Wolny ve svém rozsáhlém topograficko-statisticko-historickém díle o Moravě z roku 1837.⁵ Taktéž na velmi podrobném Doležalově situačním plánu města Brna z roku 1858 (měřítko 1:5760) shledáváme v prostoru, kde v současnosti stojí vila a zahradní domek, opět pouze zahrady a sady.⁶

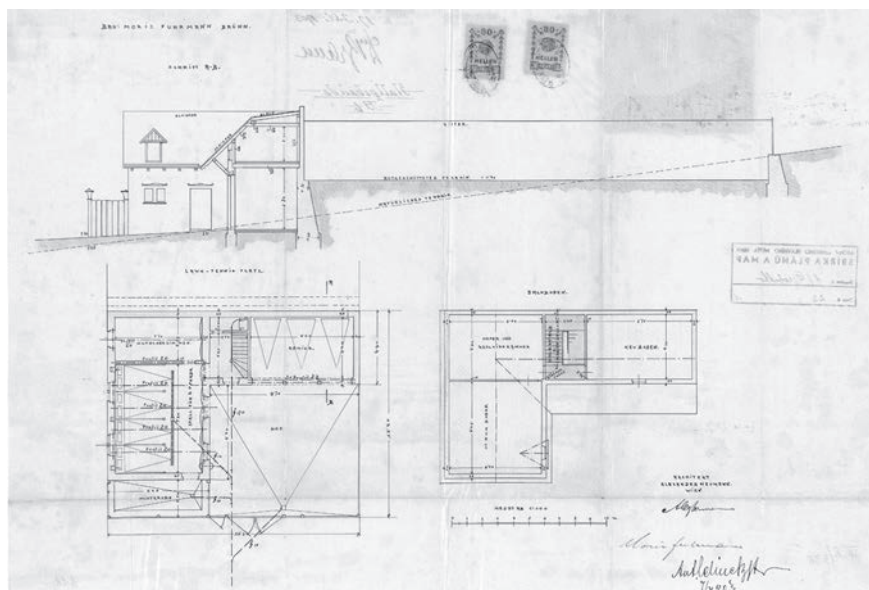
Od šedesátých let 19. století začala ve svahu nad Lužánkami, nazývaném tehdy Belvédér, postupně vyrůstat nová vilová čtvrť, kde si svá rodinná sídla stavěli úspěšní a zámožní Brňané. Toto území totiž patřilo k nejperspektivnějším brněnským lokalitám pro výstavbu vilové čtvrti, a to zejména vzhledem k nádhernému výhledu na město.⁷ K prvním objektům patřily vila Karla Kaisera, postavená v roce 1860, vlastní vila stavitele Josefa Arnolda z roku 1862, vila advokáta, politika a pozdějšího brněnského starosty Karla Giskry z téhož roku a dům Franze a Josefa Adamčíkových z roku 1863. Rozsáhlý pozemek v místech nynějších vil Löw-Beer a Tugendhat, resp. v prostoru, kde se rozprostírají jejich přilehlé rozsáhlé zahrady, však zůstával nadále až do šedesátých let 19. století nezastavěný.

Teprve na katastrální mapě Dolního a Horního Cejlu z roku 1876 jsou na stavebních parcelách p. č. 227 a 228 zakresleny malé zděné objekty.⁸ Jak poprvé konstatoval Pavel Zatloukal, byly postaveny v „rustikálním stylu“ v šedesátých letech 19. století, tedy v době, kdy okolní pozemky patřily majiteli cihelny a obchodníkovi

-
- 4 Císařské povinné otisky stabilního katastru [online]. [cit. 10. 8. 2022]. Dostupné z: https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=ciom&idrastru=B2_a_6MS_3534-1_1; MZA v Brně, fond D 9, Indikační skici, sign. 1797, indikační skica Brno-Zábrdovice z roku 1825. Parcely číslo 428 a 429 v tomto období patřily jistěmu Františku Boučkovi (Franz Bauczek) z Velké Nové ulice čp. 34. Žádná komunikace není také uvedena ve vceňovacím operátu stabilního katastru Dolního a Horního Cejlu z roku 1843, viz MZA v Brně, fond D 8, Stabilní katastr – vceňovací operáty, sign. 1790, kart. č. 660, vceňovací operát stabilního katastru Dolní a Horní Cejl z roku 1843.
- 5 WOLNY, Gregor. *Die Markgraffschaft Mähren, topographisch, statistisch und historisch geschildert*. Brünn: Selbstverlag in Commis. L. W. Seidel, 1837.
- 6 *Staré mapy Moravy a města Brna* [online]. [cit. 14. 4. 2023]. Dostupné z: <https://vilemwalter.cz/mapy/>, Situations-Plan der Landes=Hauptstadt Brünn sammt allen Vorstädten nach den vorzüglichsten und besten Quellen zusammengestellt, und gezeichnet von Franz Doležal im Jahre 1858.
- 7 ČERNOUŠKOVÁ, Dagmar. Genius loci zahrad nad Lužánkami. In: ČERNÁ, Iveta a VALDHANSOVÁ, Lucie, eds. *Villa Tugendhat. Zahrada/The garden*. Brno: Muzeum města Brna, 2017, s. 131–133.
- 8 MZA v Brně, fond D 9, Indikační skici, sign. 1790, katastrální mapa Brno-Dolní a Horní Cejl z roku 1876.

Popis komunikací na území Dolního a Horního Cejlu ve vceňovacím operátu stabilního katastru z roku 1843. (Moravský zemský archiv v Brně)

Plán zahradního domku, stáji pro koně, 7. 7. 1903. (Archiv města Brna)

se soukenným zbožím Antonu Rüdigeru Deycksovi (1816–1887).⁹ Jeden sloužil jako dům zahradníka (postaven 1860) a druhý jako skleník a zahradní domek (1868).¹⁰ Tak tomu pravděpodobně zůstalo dalších cca čtyřicet let až do počátku 20. století, kdy pozemek přešel do držení Morize Fuhrmanna.

Podle dochovaných stavebních plánů z počátku 20. století stál na původním místě již pouze jeden z domků a naopak na zahradě přibyla stavba nového zahradního domku, původně koňských stájí (dnešní Cafe Löw-Beer a Galerie Celnice). Tento objekt nacházíme poprvé, přibližně ve stejných rozměrech jaké má dnes, na Katastrálním plánu Brna z roku 1906 (měřítko 1:2880).¹¹

9 V pozemkové knize jsou oba označeny jako zahradní domky „Gartenhaus“, viz Katastrální úřad pro Jihomoravský kraj, Katastrální pracoviště Brno-venkov, pozemková kniha Horní a Dolní Cejl, knihovní vložka č. 97. K Antonu Rüdigeru Deycksovi srov. SMUTNÝ, Bohumír. *Brněnští podnikatelé a jejich podniky 1764–1948. Encyklopedie podnikatelů a jejich rodin*. Brno: statutární město Brno a Archiv města Brna, 2012, s. 84.

10 ZATLOUKAL, Pavel. *Brněnská architektura 1815–1915. Průvodce*. Brno: Obecní dům, Národní památkový ústav, 2006, s. 162; ČERNOUŠKOVÁ, Dagmar. Genius loci svahu na lužáneckém parkem. K první vilové kolonii v Brně. In: 67. *Bulletin Moravské galerie v Brně*. Brno: Moravská galerie v Brně, 2011, s. 74; MZA v Brně, fond D 9, Indikační skici, sign. 1790, mapa katastrálního území Brno-Horní a Dolní Cejl z roku 1876.

11 Srov. Katastrální plán Brna z roku 1906. *Staré mapy Moravy a města Brna* [online]. [cit. 14. 4. 2023]. Dostupné z: <https://vilemwalter.cz/mapy/>.

Stavební plány signované vídeňským architektem Alexandrem Neumannem (1861–1947) dokládají, že zahradní domek (stáje) byl postaven pravděpodobně v roce 1903, a to jako novostavba tzv. „na zelené louce“.¹² Stavebníkem byl výše zmíněný Moriz Fuhrmann (1852–1910), brněnský textilní továrník, který pozemek koupil v roce 1903 od státní správy. V letech 1903–1904 si nechal na tehdejší ulici Sadová (Parkstrasse, dnes Drobného) podle projektu téhož Alexandra Neumanna postavit reprezentativní secesní vilu, známou jako vila Löw-Beer.¹³ V tomto období dostalo také zcela novou podobu pěstěné okrasné zahrady okolí vily, zrušen byl vinný hrad a vytyčena síť parkových cest a cestiček.¹⁴ V roce 1913 koupil vilu se zahradou od Fuhrmannových dědiců textilní průmyslník Alfred Löw-Beer, jenž v roce 1929 daroval horní část zahrady své dceři Gretě, provdané Tugendhatové, která si zde postavila vlastní vilu podle projektu Ludwiga Miese van der Rohe. V období první republiky sloužil zahradní domek pravděpodobně jako garáž.

Od padesátých let 20. století, kdy byl ve vile umístěn domov mládeže, byl zahradní domek využíván jako obydlí správce objektu, garáž a skladovací prostory. Postupně chátral a na počátku devadesátých let 20. století byl již jeho stav popisován jako havarijní. Byl připravený projekt na celkovou přestavbu, přičemž v něm měla být nově zřízena sauna a klubovna.¹⁵ K tomu však nedošlo a opravy se v následujícím období omezily pouze na sanaci základů a nutné zajištění statiky. Bohužel došlo u zahradního domku také k poklesu základů, což se projevilo trhlinami ve zdivu, narušením stropů a zatékáním do konstrukcí.¹⁶

Celková oprava po stavebně-technické stránce zanedbaného objektu probíhala až od jara roku 2014 v souvislosti s celkovou rekonstrukcí vily i revitalizací zahrady. Přestože objekt nebyl kulturní památkou, proběhla jeho rekonstrukce, podle projektu ing. arch. Radka Haška, pod dohledem orgánů státní památkové péče.

12 AMB, fond U 9, Sběrka map, plánů a technických výkresů, Drobného 22, technický výkres stáje pro koně u domu na ulici Drobného 22. Moriz Fuhrmann Brünn, 7. 7. 1903. Dále: LUKEŠOVÁ, Veronika. Alexander Neumann, architekt Fuhrmannovy, později Löw-Beerovy, vily v Brně. In: *Sborník Muzea Brněnska 2017*. Brno: Muzeum Brněnska, 2017, s. 13, poznámka č. 16. Do pozemkové knihy byl domek zapsán v roce 1905, srov. Katastrální úřad pro Jihomoravský kraj, Katastrální pracoviště Brno-venkov, pozemková kniha Horní a Dolní Cejl, knihovní vložka č. 97.

13 Autorství architekta Alexandra Neumanna dokládají také prameny uložené v jeho pozůstalosti, blíže LUKEŠOVÁ, pozn. 12, s. 13.

14 *Staré mapy Moravy a města Brna* [online]. [cit. 14. 4. 2023]. Dostupné z: <https://vilemwalter.cz/mapy/>, Katastrální plán Brna z roku 1906.

15 ČERNÁ, Jana. Vila Löw-Beer ve službách lidu! Proměna secesní vily v domov mládeže a péče o její kulturní hodnotu (1954–2012). In: *Sborník Muzea Brněnska 2021*. Brno: Muzeum Brněnska, 2021, s. 93.

16 Podrobně s odkazy na prameny ČERNÁ, Jana. Minulost a současnost zahrady vily Löw-Beer v Brně. In: SLABOTÍNSKÝ, Radek, ed. *Kapitoly z hospodářských dějin Českých zemí. Příspěvky k vybraným tématům*. Brno: Technické muzeum v Brně, 2022, s. 105.

Došlo k statickému zajištění, vybudování izolací proti zemní vlhkosti, opravám stropů, změnám vnitřního uspořádání, vybudování nového sociálního zařízení, domek získal nové vnitřní i venkovní omítky a nové dřevěné prvky v exteriéru včetně schodiště. Po opravě nalezla v objektu své místo kavárna a galerie.

Vraťme se však na úplný začátek. Kde se tedy vzaly informace o původním účelu zahradního domku jako „celnice“? S největší pravděpodobností se jedná o ústně předávanou, ale ničím nedoloženou tradici, která teprve následně přešla do odborné literatury i obecného povědomí. Ve většině prací, které se věnují historii a stavebním proměnám vily, se o zahradním domku sice mluví jako o tzv. celnici, ale postupně je toto původně stručné konstatování doplněno o další rozšiřující informace o její údajné funkci či původu již v 18. století, vše ovšem bez uvedení příslušného archivního zdroje, pouze s odkazem na starší literaturu.¹⁷ Identické informace nalezneme také v průvodci vilou z roku 2015.¹⁸ Následně byl již tento údaj bez ověření přejímán dalšími autory jako fakt.

Detailní rozbor archivních pramenů a zejména dochované mapové dokumentace však jednoznačně prokázal, že objekt, dnes veřejnosti známý jako „celnice“, byl postaven jako novostavba pravděpodobně v roce 1903, tedy krátce před stavbou samotné vily, a to jako zahradní domek a stáj. V pozdějším období v něm byla umístěna kočárovna, garáž i obydlí správce. Drobné budovy (zahradní domek, skleník atd.), které stávaly na zahradě před ním, vznikly v šedesátých letech 19. století a do současné doby se nezachovaly. V období před rokem 1860 na pozemku dnešní zahrady vily Löw-Beer nestála žádná budova pro výběr potravní daně a neprocházela tudy ani žádná komunikace, byly zde pouze pole, sady a vinohrady.

17 HANÁK, Jaromír a SVOBODOVÁ, Petra. Historie a současnost vily Löw-Beer v Brně. In: *Sborník Muzea Brněnska 2014*. Předklášteří: Muzeum Brněnska, 2014, s. 130; SVOBODOVÁ, Petra. Brněnské stopy rodiny Löw-Beerů. In: *Sborník Muzea Brněnska 2015*. Předklášteří: Muzeum Brněnska, 2015, s. 57. Zde je už konstatováno: „Kromě Fuhrmannovy vily tu stál i starší objekt tzv. celnice, který sloužil, jak název napovídá, k proclení potravinového zboží...“.

18 SVOBODOVÁ, Petra. Vila Löw-Beer v Brně. In: HANÁK, Jaromír, ed. *Vila Löw-Beer. Rodičovská vila Greta Tugendhat. Průvodce vilou*. Brno: Muzeum Brněnska, 2015, s. 22: „Souběžně probíhala od jara 2014 rekonstrukce zahradního domku (tzv. Celnice) v areálu vily. Ten sloužil od 18. století (sic) jako utilitární stavba (byla zde umístěna celnice na okraji města, později konírna a garáž pro kočáry a v pozdním 20. století zde bydlel správce vily)“. Srov. též HANÁK, Jaromír, ed. *Stopy textilních magnátů v Brně: Löw-Beer/Stiassni/Tugendhat*. Brno: Muzeum Brněnska, 2017, s. 96.

PRAMENY A LITERATURA

Archiv města Brna (AMB), fond U 9, Sběrka map, plánů a technických výkresů, Drobného 22, technický výkres stáje pro koně u domu na ulici Drobného 22, stavebník Moriz Fuhrmann Brünn, 7. 7. 1903.

Katastrální úřad pro Jihomoravský kraj, Katastrální pracoviště Brno-venkov, pozemková kniha Horní a Dolní Cejl, knihovní vložka č. 97.

Moravský zemský archiv v Brně (MZA v Brně):

fond B 14, Moravské místodržitelství, sign. 74, kart. č. 3657–3658, stavba mýtnic;

fond D 8, Stabílň katastr – vceňovací operáty, sign. 1790, kart. č. 660, vceňovací operát stabilního katastru Dolní a Horní Cejl z roku 1843;

fond D 9, Indikační skici, sign. 1797, indikační skica katastrálního území Brno-Zábřovice z roku 1825, sign. 1790, katastrální mapa katastrálního území Brno-Dolní a Horní Cejl z roku 1876.

ČERNÁ, Iveta a VALDHANSOVÁ, Lucie, eds. *Villa Tugendhat. Zahrada/The garden*.

Brno: Muzeum města Brna, 2017. ISBN 978-80-86549-67-5.

ČERNÁ, Jana. Minulost a současnost zahrady vily Löw-Beer v Brně. In: SLABOTÍNSKÝ, Radek, ed. *Kapitoly z hospodářských dějin Českých zemí. Příspěvky k vybraným tématům*.

Brno: Technické muzeum v Brně, 2022, s. 89–108. ISBN 978-80-7685-024-8.

ČERNÁ, Jana. Vila Löw-Beer ve službách lidu! Proměna secesní vily v domov mládeže a péče o její kulturní hodnotu (1954–2012). In: *Sborník Muzea Brněnska 2021*.

Brno: Muzeum Brněnska, 2021, s. 93. ISSN 2570-6349.

ČERNOUŠKOVÁ, Dagmar. Genius loci svahu na lužáneckém parkem. K první vilové kolonii v Brně. In: 67. *Bulletin Moravské galerie v Brně*. Brno: Moravská galerie v Brně, 2011, s. 70–79. ISSN 0231-5793.

HANÁK, Jaromír, ed. *Stopy textilních magnátů v Brně: Löw-Beer/Stiassni/Tugendhat*.

Brno: Muzeum Brněnska, 2017. ISBN 978-80-906690-2-4.

HANÁK, Jaromír a SVOBODOVÁ, Petra. Historie a současnost vily Löw-Beer v Brně. In: *Sborník Muzea Brněnska 2014*. Předklášeři: Muzeum Brněnska, 2014, s. 125–141. ISSN 2570-6349

LUKEŠOVA, Veronika. Alexander Neumann, architekt Fuhrmannovy, později Löw-Beerovy, vily v Brně. In: *Sborník Muzea Brněnska 2017*. Brno: Muzeum Brněnska, 2017, s. 9–18. ISSN 2570-6349.

MALÍŘ, Jiří a FASORA, Lukáš. *Dějiny Brna 4. Modernizace města 1790–1918*. Brno: statutární město Brno, Archiv města Brna, 2020. ISBN 978-80-86736-62-4.

SMUTNÝ, Bohumír. *Brněnští podnikatelé a jejich podniky 1764–1948. Encyklopedie podnikatelů a jejich rodin*. Brno: statutární město Brno a Archiv města Brna, 2012.

ISBN 978-80-86736-28-0.

SVOBODOVÁ, Petra. Brněnské stopy rodiny Löw-Beerů. In: *Sborník Muzea Brněnska 2015*. Předklášteří: Muzeum Brněnska 2015, s. 54–64. ISSN 2570-6349.

SVOBODOVÁ, Petra. Vila Löw-Beer v Brně. In: HANÁK, Jaromír, ed. *Vila Löw-Beer. Rodičovská vila Greta Tugendhat. Průvodce vilou*. Brno: Muzeum Brněnska, 2015, s. 19–25. ISBN 978-80-906196-1-6.

VYSKOČIL, Aleš a SVITÁK, Zbyněk. *Křenová. Příběh brněnské ulice*. Brno: Archiv města Brna, 2018. ISBN 978-80-86736-59-4.

WOLNY, Gregor. *Die Markgraffschaft Mähren, topografisch, statistisch und historisch geschildert*. Brünn: Selbstverlag in Commis. L. W. Seidel, 1837.

ZATLOUKAL, Pavel. *Brněnská architektura 1815–1915. Průvodce*. Brno: Obecní dům, Národní památkový ústav, 2006. ISBN 80-239-7745-8.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

Staré mapy Moravy a města Brna [online]. [cit. 14. 4. 2023].

Dostupné z: <https://vilemwalter.cz/mapy/>.

KLÍČOVÁ SLOVA: Vila Löw-Beer v Brně, galerie Celnice, potravní čára, daň, akcíz, zahradní domek, Alexander Neumann, Moriz Fuhrmann

ZUSAMMENFASSUNG

Gartenhaus oder Zollhaus?

Der Artikel behandelt die Geschichte des Gartenhauses (des sog. Zollhauses) im Garten der Villa Löw-Beer in Brno. Obwohl dieses Gartenhaus erst im Jahr 1903 erbaut wurde, hat sich in der Fachliteratur nach und nach dessen Bezeichnung als Zollhaus/Mauthaus durchgesetzt, das bereits seit Beginn der Dreißigerjahre des 19. Jahrhunderts der Erhebung der Akzise bei der Ankunft in Brno gedient haben soll. Mittels einer Analyse von erhalten gebliebenen Archivmaterialien, Lageplänen der Mauthäuser in Brno sowie zeitgenössischem Kartenmaterial wurde festgestellt, dass auf dem Gelände des heutigen Gartens der Villa Löw-Beer bis in die Sechzigerjahre des 19. Jahrhunderts kein Objekt gestanden hatte und auch kein Verkehrsweg durch ihn hindurchführte. Das erste Gebäude auf diesem Grundstück war erst das im Jahr 1860 erbaute Gärtnerhaus, 1868 folgten dann ein Gewächshaus und ein Gartenhaus, die jedoch nicht bis in die heutige Zeit erhalten geblieben sind. Im Jahr 1903 wurde nach den Plänen des Architekten Alexander Neumann das Objekt erbaut, in dem heute das Café Löw-Beer und die Galerie Celnice (Zollhaus) untergebracht sind, und zwar als Neubau eines Gartenhauses mit Stallungen.

SIR PAUL DUKES. VZPOMÍNKY (NA) MUŽE STA TVÁŘÍ

Jana Černá

Následující studie se věnuje siru Paulu Dukesovi, zajímavé osobnosti, která se do hledáčku zaměstnanců Vily Löw-Beer v Brně dostala již před několika lety. Paula Dukese spojuje s Vilou Löw-Beer v Brně osobnost jejího posledního soukromého majitele – Alfreda Löw-Beera. Dukes totiž jako soukromý detektiv pátral v dubnu 1939 po záhadně zmizelém brněnském textilním podnikateli a o výsledcích svého pátrání později napsal špiónážní román *An Epic of the Gestapo*.¹ Se zvyšujícím se zájmem o knihu samotnou postupně rostla i touha dozvědět se více o jejím autorovi.

Předložená studie seznámí čtenáře s dílčími výsledky dosavadního bádání. Osobnost sira Paula Dukese není v českém prostředí dosud příliš známá, z toho důvodu je nezbytné zmínit v úvodní části základní životopisné údaje z Dukesova mládí a dospívání. Tyto faktografické informace zároveň pomáhají vytvořit vstupní rámec pro vlastní výzkum. Stěžejní část studie spočívá v představení sira Dukese jakožto přednášejícího odborníka a spisovatele, který při svých vystoupeních a ve svých textech těžil z osobních příběhů a zkušeností – především z doby působení v britské tajné zpravodajské službě. V textu je značný prostor věnován i reflexím ze strany současníků a autorka si zároveň klade otázku: V čem může být Dukesovo dílo zajímavé pro naši dobu?

Paul Dukes, oficiální portrét.
(Hoover Institution Library&Archives)

1 Kniha je zapsána ve Sbírce Vily Löw-Beer pod inventárním číslem VLB6. V roce 2021 vyšel pod názvem *Tanec s gestapem* její český překlad (přeložil Milan Pohl). DUKES, Paul. *Tanec s Gestapem*. Brno: Mapcards, 2021.

OSOBNOST SIRA DUKESE V ODBORNÉ A POPULÁRNĚ-NAUČNÉ LITERATUŘE

Bývalý úředník britské tajné služby Harry Ferguson během svého pátrání v dějinách této organizace objevil příběh, který okamžitě upoutal jeho pozornost. Jednalo o dobrodružnou záchranu agenta operujícího v bolševickém Rusku pod krycím jménem ST 25. Ferguson prohlásil, že „v letopisech tajné služby není napínavější příběh než příběh Paula Dukese.“² Zmíněný děj se odehrál na jaře roku 1919 poblíž Petrohradu, kde Paulu Dukesovi hrozilo odhalení jeho tajného krytí. Osamocen a bez prostředků čekal na záchranu. Ta měla být vyslána z londýnské centrály, přičemž záchranné mise se měl zhostit Augustus Agar, důstojník královského námořnictva.

Napínavé vyprávění plné torpédových lodí, všudypřítomného nebezpečí a ohromující špionáže dodnes patří k nejcitovanějším historkám z působení tajných agentů v bolševickém Rusku. Důvod ke zpopularizování tohoto příběhu však netkví jen v jeho napínavosti, ale stejně závažně se jeví fakt, že k rekonstrukci příběhu se dochovalo velké množství autentických informací. Jedná se jak o knihu vzpomínek jednoho z hlavních účastníků,³ tak o dokumenty ukryté v archivu tajné služby. Do běžně nepřístupných prostor se podařilo proniknout historikovi Keithu Jefferymu, který vydal knihu *MI6: The History of the Secret Intelligence Service 1909–1949*⁴ s úctyhodným rozsahem 896 stran. Jeffery se stal prvním autorem, kterému bylo umožněno do archivu tajné služby nahlédnout a pracovat s dosud nezveřejněnými dokumenty.

Keith Jeffery v předmluvě své knihy uvádí, že studium archivních pramenů v sobě neslo mnohá omezení. Především mu bylo povoleno studovat jen prameny, které se týkaly událostí do roku 1949.⁵ Ostatně povinnost nezveřejňovat informace týkající se událostí studené války platí do dnešních dnů. Dokladem může být oficiální webová stránka Secret Intelligence Service,⁶ která o historii vlastní organizace informuje pouze do ukončení druhé světové války. Druhé omezení Jefferyho výzkumu se vztahovalo k vlastní interpretaci studovaných dokumentů. Sám autor

2 FERGUSON, Harry. *Operation Kronstadt*. Londýn: Arrow Books, 2010.

3 Augustus Agar o své službě na východě Evropy, která zahrnovala i zmíněnou Dukesovu záchranu, napsal knihu *Baltic Epizod*. AGAR, Augustus. *Baltic Epizod*. London: Hodder&Stoughton, 1963. V roce 1983 se vydání knihy dokonce chopilo i spojené námořnictvo (U. S. Naval Institute Press).

4 JEFFERY, Keith. *MI6: The History of the Secret Intelligence Service, 1909–1949*. Londýn: Bloomsbury Publishing London, 2010.

5 Ibid., s. vii.

6 About us. Our history. *Secret Intelligence Service* [online]. [cit. 5. 5. 2023]. Dostupné z: <https://www.sis.gov.uk/our-history.html>.

uvedl, že v archivu tajné služby se sice nachází nepřeberné množství materiálu, nicméně samotný proces zveřejňování informací se stal velmi náročným. Zásadním pravidlem bylo, že nesměl odhalit identitu žádného dosud utajovaného agenta.⁷ Do své knihy tak mohl zahrnout činnost jen těch špiónů, kteří svou „tvář“ již v minulosti odhalili – jako byl například sir Paul Dukes.

Navzdory uvedeným omezením se však Jefferymu jako prvním podařilo vynést na světlo informace o vlastním fungování utajované špiónážní organizace a svým čtenářům tak poodhalit tajemství, které se nad ní vznášelo. Jefferyho kniha je dodnes považována za nejkomplexnější práci o dějinách britské tajné služby. Nicméně pro potřeby této studie byla využita i díla dalších autorů, která se zaměřují na dějiny britské tajné služby a současně reflektují život sira Paula Dukese. Je možné uvést knihu Nigela Westa *MI6: British Secret Intelligence Service Operation, 1909–1945*,⁸ Michaela Smitha *Six: A History of Britain's Secret Intelligence Service, 1909–1939*,⁹ Christophera Andrewa *Her Majesty's Secret Service*¹⁰ a dílo Roberta Service *Spies and Commissars: The Early Years of the Russian Revolution*.¹¹ Do kompletního výčtu lze zařadit i knihy Gilese Milтона s názvem *Russian Roulette. A Deadly Game: How British Spies Thwarted Lenins' Global Plot*¹² a novinku Briana Besta *The Secret War Against Red Russia: The Daring Exploits of Paul Dukes and Augustus Agar VC During the Russian Civil War*,¹³ která se na prodejní pulty dostala na konci loňského roku.

Je však nutné zmínit, že v uvedených titulech se informace víceméně opakují, což se týká i popisu Dukesova desetiměsíčního působení v tajných službách. Jmenovaní autoři se soustředí víceméně pouze na Dukesovu cestu k tajné britské organizaci a špiónážní službu jako takovou. Odezva na jeho činy a reflexe Dukesova díla jsou v uvedených titulech zachyceny pouze okrajově.

7 JEFFERY, pozn. 4, s. VII.

8 NIGEL, West. *MI6: British Secret Intelligence Service Operation, 1909–1945*. Londýn: Grafton Books, 1985.

9 SMITH, Michael. *Six: A History of Britain's Secret Intelligence Service, 1909–1939*. Londýn: Biteback Publishing, 2010.

10 ANDREW, Christopher. *Her Majesty's Secret Service*. New York: Penguin Books, 1986.

11 SERVICE, Robert. *Spies and Commissars: The Early Years of the Russian Revolution*. New York: Public Affairs, 2012.

12 MILTON, Giles. *Russian Roulette. A Deadly Game: How British Spies Thwarted Lenins's Global Plot*. Londýn: Spectre, 2013.

13 BEST, Brian. *The Secret War Against Red Russia: The Daring Exploits of Paul Dukes and Augustus Agar During the Russian Civil War*. Yorkshire: Pen&Sword Books Ltd., 2022.

PŘEDSTAVENÍ PRAMENNÉ ZÁKLADNY: ARCHIV, NOVINY A DUKESOVY VZPOMÍNKY

K odkrytí vzpomínek (na) sira Paula Dukese bylo kromě literatury využito i pramenů. Autorce studie se naskytla unikátní příležitost studovat na dálku archivní pozůstalost sira Dukese. Dokumenty jsou uloženy v archivu Hoover Institution Library&Archives (Stanfordova univerzita v Kalifornii) a díky ochotě tamějších zaměstnanců byly prostřednictvím emailů autorce zaslány stovky strany oskenovaných dokumentů. Fond sira Paula Dukese se skrývá pod číslem 89082 a obsahuje širokou škálu materiálů, které torzovitě mapují Dukesův život. Shromážděním pozůstalosti byl pověřen Robin Bruce Lockhart,¹⁴ a to na žádost Lady Diany Dukes, druhé manželky sira Dukese. V archivu se dodnes zachoval Lockhartův komentář k nastávající práci: „Udělal jsem několik investigativních rešerší, ale zdá se mi, že tento úkol bude vyžadovat výzkum neurčité velikosti. Ten prozatímni bude pravděpodobně bezvýsledný, anebo by se vešel do knihy tak útlé, že by ji nikdo nechtěl vydat. Přesto jsem strávil hodně času tříděním veškerého materiálu, který mi byl dán, a roztřídil ho, doufajme, takovým způsobem, který bude užitečný pro některého budoucího historika (nebo publicistu píšícího o józe).“¹⁵

I přes tato původní skeptická slova o nedostatečném obsahu čítá dnes archivní pozůstalost sira Dukese několik kartonů. Nachází se zde novinové články, fotografie, dále deníky, dopisy, osobní dokumenty, poznámky k přednáškám i novinové výstřižky o zpravodajských operacích. Pozůstalost též zahrnuje dosud nevydané Dukesovy povídky, básně, cestovatelský román a hudební skladby. A v neposlední řadě uchovává fond i nesčetné množství materiálu o popularizaci jógy v západním světě.

I když pozůstalost skrývá mnoho unikátních zpráv, ukazuje se, že jejich relevance k obohacení znalostí o Dukesově zpravodajské službě je menší, než autorka zprvu očekávala. Pro sestavení následného textu tak byly z archivní pozůstalosti využity především fotografie a několik osobních dopisů. Výzkum proto musel být doplněn rozsáhlou rešerší dobových periodik. Pro Dukesovu tvorbu měl zásadní význam pobyt v Americe, kam se dostal v roce 1921 díky možnosti uspořádat přednáškové turné. Rešerše v archivu deníku New York Times prostřednictvím online portálu se tak jevila jako nezbytnost.¹⁶ Stejný postup byl zvolen i při výzkumu britského tisku. V tomto případě výzkum proběhl v archivu spravovaném britskou

14 Robin Bruce Lockhart (1920–2008) byl britský novinář a spisovatel, syn Roberta B. Lockharta, britského diplomata i tajného agenta.

15 Úvodní slovo Robina Bruce Lockharta ke shromážděné pozůstalosti. Hoover Institution Library&Archives, fond č. 89082, Sir Paul Dukes papers, kart. 1, složka 1.

16 *The New York Times* [online]. Dostupné z: <https://www.nytimes.com/>

národní knihovnou, a to opět prostřednictvím online služeb a vyhledávání.¹⁷ Na obou uvedených platformách autorka hledala nejen články, které byly sepsány přímo Paulem Dukem, ale také veškeré zmínky, v nichž jeho jméno figurovalo (např. reakce novinářů na jeho přednášky či recenze jeho děl). Sir Dukes upoutával pozornost novinářů prakticky až do své smrti v roce 1967, nicméně lze vysledovat, že se informace o něm objevovaly v novinách v určitých letech se silnější frekvencí. První taková vlna proběhla hned začátkem dvacátých let 20. století, tedy těsně po Duksově návratu ze špiónážní mise. Již tehdy byl v titulcích přejmenován na „Muže sta tváří“, označení odkazující k mistrovství kamufláže, v níž skvěle vynikal. Přízvisko se ujalo natolik, že bylo přejímáno i v budoucích letech – a to nejen v novinových článcích, ale i v odborné literatuře.

Druhý stěžejní pramen tvoří knižně vydané Duksovy vzpomínky, které přináší nejkomplexnější informace o jeho zpravodajské a špiónážní službě. O relevantnosti memoárové literatury lze vést dohady. Například historik Keith Jeffery uvedl: „Memoárový materiál, který odhaluje vzpomínky na události někdy až po mnoha letech, je pro historika spojován s problémy jeho interpretace a hodnocení. To platí zvláště ve věci špiónáže a dalších skrytých aktivit, které jsou nezřídka zahaleny melodramatickým nádechem tajemství, spiknutí a dohadů.“¹⁸ Nicméně bez těchto vzpomínek by nebylo možné rekonstruovat plnohodnotný a zajímavý příběh tajné služby a jejich agentů. Jak sám Jeffery přiznával, v archivu se nachází mnoho zpráv tajných agentů, které obsahují pouze strohou informaci. Stejnou strohostí se vyznačují i zprávy „zanepřázdňených vyšetřovatelů, kteří často neměli čas psát poznámky o povaze nebo motivaci svých agentů.“¹⁹ Vzpomínky agentů tak odosobnělým archivním zprávám vdechují život vlastního původce. Bez možnosti svobodného bádání v dosud uzavřeném archivu britské tajné služby²⁰ se vzpomínky tajných agentů jeví pro výzkum britské špiónáže jako zásadní – a to zvláště z pohledu vnitřní motivace a důvodů jednání zainteresovaných osob.

I přes pravděpodobné přikrášlení vzpomínek považuje autorka studie Duksovy příběhy za uvěřitelné, je totiž vedena domněnkou, že pokud neexistují důkazy, které by důvěryhodnost memoárů vyvracely, lze je považovat za pravdivé. Prověřování pravdivosti údajů v Duksových knihách o špiónážní činnosti (*Red Dusk and*

17 *The British Newspaper Archive* [online].

Dostupné z: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/>

18 JEFFERY, pozn. 4, s. XV.

19 *Ibid.*

20 Giles Milton uvádí např. Národní archiv v Kew a India Office Collection in British Library. MILTON, pozn. 12, s. 3.

*the Morrow*²¹ a *The Story of ST 25*²²) je totiž ztížené skutečností, že autor v nich uváděl jména i adresy takovým způsobem, aby byla pro čtenáře neidentifikovatelná. Důvod byl zřejmý. Uvědomoval si, že uběhla velmi krátká doba od ukončení jeho špionážní činnosti a zveřejněním konkrétních údajů by mohl vyvolat nepříjemnosti u mnoha svých přátel. Paul Dukes komentuje: „Nikdy nenapišu žádné jméno nebo adresu jinak než takovým způsobem, který nebude srozumitelným žádné živé duši kromě mě samotného.“²³ Dohledávání skutečných jmen a událostí v těchto vzpomínkách bylo pro autorku této studie neproveditelné.

Uvedené platí i pro Dukesův vlastní životopis *The Unending Quest. Autobiographical Sketches*.²⁴ Jednotlivé životopisné záznamy totiž obsahují faktografické údaje, u nichž je ověření věrohodnosti prakticky nemožné. Důvodem je, že životopis slouží Dukesovi mimo jiné i jako pomyslná vstupní brána pro zasvěcení čtenáře do jeho vnitřního světa, osobně mystických a životních názorů. Prostřednictvím svého životopisu čtenářům v podstatě umožnil nahlédnout do své duše. Nicméně je nutné říci, že tyto autobiografické črty jsou přesto pro historiky neobyčejně cenné, neboť přináší ojedinělé informace o jeho dětství, dospívání a působení v předrevolučním Rusku.

ŽIVOT PAULA DUKESE VE SVĚTLE AUTOBIOGRAFICKÝCH VZPOMÍNEK²⁵

Paul Dukes se narodil v roce 1889 v anglickém Bridgwateru jako třetí z pěti dětí do rodiny reverenda Edwina Joshuy Dukese.²⁶ Otcův život zcela určovala služba církvi a Paul na něj vzpomínal jako na puritánského a konzervativního. Paulova matka

21 DUKES, Paul. *Red Dusk and the Morrow. Adventures and investigations in Soviet Russia*. Londýn: Biteback Publishing, 2012, (první vydání v roce 1922).

22 DUKES, Paul. *The Story of „ST 25“. Adventure and Romance in the Secret Intelligence Service in Red Russia*. Londýn: Cassell and Co, 1938.

23 Ibid., s. XV.

24 DUKES, Paul. *The Unending Quest. Autobiographical Sketches*. Londýn: Cassell&Co., 1950.

25 Kapitola je sestavena ze vzpomínek sira Dukese, které zaznamenal ve svém vlastním životopise. Autorka studie měla k dispozici pouze digitální verzi, z toho důvodu jsou v citaci uvedeny pouze názvy kapitol.

26 Edwin Joshua Dukes (1847–1930) zasvětil celých 56 let svého života duchovní službě v Kongregační církvi, přičemž se jeho aktivity neomezovaly pouze na domácí prostředí. V letech 1874–1878 působil v Číně, kam ho vyslala Londýnská misijní společnost. Zde se významně zapojil do boje proti pašování opia a předsedal Spolku pro potírání opiového trhu. Pobyt v Číně ho také inspiroval k napsání knihy *Každodenní život v Číně*, ve které se mu podařilo popsat tuto zemi se všemi jejími zvyky a odlišnostmi. Čtenářům se odkryl jeho velké vypravěčské nadání. DUKES, Edwin Joshua. *London and China Express*, 24. 4. 1930, s. 7.; *The Opium Trade, London and China Telegraph*, 14. 4. 1919, s. 11.

Edith Mary Dukesová²⁷ naproti tomu byla starostlivá a milující, umožnila synovi prožít radostné dětství naplněné zvědavým objevováním okolního světa. To však bylo v roce 1898 přerušeno její náhlou smrtí.

Krátce po této tragické události přijal otec nabídku na spravování kaple v Harroge v Yorkshire a aby měl dostatek času na pracovní povinnosti, umístil děti do internátních škol. Paul byl v deseti letech náhle vytržen z bezpečného přístavu dětství a umístěn do chlapecké školy Caterham v Surrey. Stala se pro něj noční můrou a údajně navždy ovlivnila jeho postoj k církevním institucím a k Bohu. Paulův školní prospěch byl uspokojivý, vykazoval výjimečný talent ke studiu jazyků, ale jeho hlavním zájmem byla hudba, toužil stát se hudebníkem.²⁸

Velká životní změna se odehrála v září 1907. Tehdy se otec znovu oženil a vzal si čtyřicetiletou vdovu Harriet Rouse. Paula nově vzniklé manželství pohoršovalo a vnímal jej jako pošpinění památky své milované matky.²⁹ Svatba přivodila doživotní svár mezi synem a otcem. Paul si uvědomil, že se již nechce podřizovat otcově vůli a jediné východisko viděl v útěku. Ve svých 18 letech, vyzbrojen jen odhodláním a skromnými úsporami, se vydal na první dobrodružnou cestu vstříc svému snu – studiu hudby v Petrohradě.

Po různých peripetiích se mu podařilo dosáhnout cíle a v roce 1910 skutečně nastoupil na petrohradskou konzervatoř ke studiu hry na klavír, za vedlejší obor si zvolil hru na housle. Brzy však

Paul Dukes ve velmi mladém věku.
(Hoover Institution Library&Archives)

27 Edit Mary Dukesová, roz. Popeová (1862–1898) byla nadaná dívka. Její otec ji podporoval, aby dosáhla co nejvyššího vzdělání. Podařilo se jí s výborným prospěchem imatrikulovat na londýnské univerzitě. Poté se vrátila do rodného Sandfordu, kde pomáhala otci vést místní školu. I přes velké pracovní vytížení se jí podařilo prostřednictvím korespondenčního kurzu získat titul bakalář umění. Jistě mohla pomýšlet na akademickou kariéru, ovšem nad touhou po vzdělání zvítězila její oddanost církvi. Díky té se také seznámila s Paulovým otcem Edwinem Dukesem. Po zbytek života se věnovala rodině a pomáhala manželovi udržovat kostel v chodu. „Family Dukes: Yesterday“ by Cuthbert E. Dukes (bratr Paula Dukese), Hoover Institution Library&Archives, fond č. 89082, Sir Paul Dukes papers, kart. 1, složka 3.

28 FERGUSON, pozn. 2, s. 49.

29 Ibid., s. 50.

díky učitelce Anně Essipové, významné ruské pianistce, pochopil, že přes nesporný talent, kterým oplýval, na absolutní špičku nikdy nedosáhne. Svou pozornost proto upřel k oboru orchestrace. Šťastnou náhodou se dostal pod ochranná křídla věhlasného šéfdirigenta Mariinské opery Alberta Coatese, se kterým navázal velmi blízký vztah. Po absolvování závěrečné zkoušky na konzervatoři mu bylo v Mariinské opeře nabídnuto stálé místo asistenta šéfdirigenta. Jeho nadějnou hudební kariéru však ukončila první světová válka.

AKTIVITY PAULA DUKESE V OBDOBÍ PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY

Poté, co Rusko během první světové války začalo na bojovém poli ztrácet, zmítaly zemí pochyby, jestli má nadále zůstat ve válce. Pokud by však Rusko skutečně uzavřelo s Německem separátní mír, hrozilo reálné nebezpečí, že se těžiště bojů přesune na západ. Se snahou předejít těmto predikcím rozhodla britská vláda, že na území Ruska otevře anglo-ruskou kancelář, která by monitorovala podmínky uvnitř země a zároveň vyvíjela propagační aktivity s cílem udržet Rusko loajální ke spojencům.

Mezi její členy se jako jeden z prvních přihlásil právě Paul Dukes. Následující léta tak cestoval celou zemí a psal souhrnné zprávy o životních podmínkách ruského lidu (a to především v odlehlejších provinciích). Během cest viděl a vnímal tíživou situaci ruských nevolníků a obyčejných vojáků na frontě, s nimiž velmi soucítit.³⁰ Čím dál víc nabýval přesvědčení, že ruská revoluce je prakticky nevyhnutelná. Když v březnu 1917 konečně vypukla, stal se očitým svědkem pouličních bojů. Viděl, jak nespokojené davy bojují za své ideály, a sám uvěřil, že socialismus přivede ruský lid k lepší budoucnosti.³¹

U dalšího vývoje ruských události však Dukes již přítomen nebyl, neboť v červenci 1917 byl povolán zpět do Londýna. Zde měl pracovat jako speciální styčný důstojník mezi ministerstvem zahraničí a anglo-ruskou kanceláří, která spadala pod ministerstvo informací. Po svém příletu do Londýna měl nadále pokračovat ve své dosavadní činnosti a osobně informovat vysoké úředníky na ministerstvu zahraničí o dosavadní situaci v Rusku. Údajně byl ale nadmíru šokován jak ignorací těchto úředníků, tak mírou jejich neznalosti ruských reálií i relativizováním hrozby šíření bolševického hnutí. Dle vlastních vzpomínek ho zasáhla silná

³⁰ Ibid., s. 52.

³¹ Sám Dukes se ve svých memoárech o účasti na únorové revoluci 1917 nezmiňuje, píše však o ní uvádí H. Ferguson. Podle něj se Paul podílel na proměně Tauridského paláce v opevněnou pevnost, když pomáhal rolníkům a vojákům přenášet pytle s pískem. Ibid., s. 53.

Paul Dukes v době studií na petrohradské konzervatoři. (Hoover Institution Library&Archives)

frustrace.³² Ta byla zesílena poté, co se dozvěděl o druhém – bolševickém – převratu v listopadu 1917. Byl odhodlán okamžitě se vrátit zpět do Ruska, neboť cítil, že na východě Evropy bude více platný než v Londýně.³³

Jeho prosby byly vyslyšeny. Zpět se opravdu vrátil v prosinci 1917. Pod záštitou práce u YMCA cestoval zemí a své depeše posílal přímo na britské velvyslanectví v Petrohradě. Jak uvádí R. Servis, Dukes se svých úkolů zhostil údajně nadmíru spolehlivě, což vedlo k jeho doporučení pro náročnější práci.³⁴ V polovině léta 1918 mu přišla urgentní zpráva z britského generálního konzulátu, aby se okamžitě vrátil do Londýna.³⁵ Tehdy ještě nevěděl, že ho čeká přijímací pohovor pro britskou tajnou službu.

32 Ibid.

33 Ibid.

34 SERVICE, pozn. 11, s. 224.

35 Ibid.

TAJNÝM AGENTEM: HISTORIE SIS

Zmíněný přijímací pohovor proběhl s šéfem organizace Mansfieldem Smith-Cummingem,³⁶ který britskou tajnou zpravodajskou službu (Secret Intelligence Service, SIS) řídil od jejího založení, tedy od roku 1909.³⁷ Cílem organizace bylo shromažďovat vojenské a politické zprávy ze zámoří – tedy provádět zahraniční špionáž. Ke splnění vytyčených cílů byli rekrutováni agenti, kteří byli po krátkém tréninku posíláni do cizích zemí, aby informovali o skrytých hrozbách. Bez vzletných iluzí je však nutné říci, že britská tajná služba byla navržena jako agentura, která víceméně pouze reagovala na požadavky z různých oddělení – především z ministerstva zahraničí. Uvnitř samotné organizace nedocházelo k žádné analýze získaných zpráv či poskytování jakýchkoliv rad.³⁸ Shromážděné informace byly v „surovém“ stavu předány „zákaznickému“ oddělení a původní dokumenty zpravidla zničeny.

Již před vypuknutí první světové války bylo Rusko jednou z nejčastějších zemí, kam byli britští agenti vysíláni k provedení špionáže. Brzy zde byla vytvořena rozsáhlá síť zpravodajů, která své zásadní postavení získala po nástupu bolševické vlády v čele s V. I. Leninem v listopadu 1917. Vzápětí po převratu totiž v Rusku došlo k formálnímu uzavření britské ambasády a k faktické ztrátě diplomatické spolupráce. Hrozba světové revoluce, s níž byl V. I. Lenina spojován, se tak stala nepředvídatelnou.³⁹ Nebylo možné oprostít se od vzrůstající nejistoty ohledně vývoje ruských záležitostí i snahy bolševické vlády šířit marxistické ideály dál směrem do Evropy. Možnosti, jak se dozvědět o vnitřním vývoji země, ambicích jejích politických představitelů a cílích Kominterny, byly velmi omezené a ve změněných podmínkách ležela váha britských zahraničních zájmů stále více na ramenou tajných

36 Sir Mansfield Smith-Cumming (1859–1923) měl jasnou vizi o fungování tajné špionážní organizace, její autonomii a mezirezortní spolupráci. Zároveň disponoval silným odhodláním k uskutečnění této vize. Byl workoholikem fascinovaným nejnovější technologií, miloval rychlá auta a vlastnil pilotní licenci. Bez jeho velení by britská tajná služba nedosáhla takových úspěchů. Obvykle svou korespondenci podepisoval zeleným inkoustem a prostou iniciálou „C“. Toto použití se vyvinulo jako kódové jméno a z důvodu zachování anonymity bylo přijato i všemi následujícími řediteli SIS. JEFFERY, pozn. 4, s. 726–727.

37 Myšlenka na vznik britské tajné služby se objevila na počátku 20. století, kdy byla britská vláda stále více znepokojena hrozbou, kterou představovaly německé imperiální ambice. Ve snaze hrozbě předejít vznikl v roce 1909 Úřad tajných služeb, který byl 24. července téhož roku rozdělen na domácí a zahraniční sekci. Britská tajná služba (Secret Intelligence Service, SIS) byl název, který se pro zahraniční sekci ustálil v roce 1920. Původ označení MI6 (Military Intelligence, Section 6) je možné hledat až na počátku druhé světové války.

38 JEFFERY, pozn. 4, s. xi–xii.

39 MILTON, pozn. 12, s. 6–7.

agentů. Oni měli riskovat své životy při infiltraci do ruské revoluční vlády a sabotovat ji.⁴⁰ Britský diplomat lord George Curzon dokonce uvedl: „Starý způsob diplomacie ukázal v krizi své limity. Špioni, pracující v utajení, mohli dosáhnout mnohem více v kratším čase, než v co mohli ambasadoři doufat léta.“⁴¹

Následující vývoj však nebyl špionážním aktivitám příliš nakloněn. Zásadní vliv na pobyt britských agentů na území bolševického Ruska měly hned dvě události – zavraždění velitele petrohradské Čeky Nojseje Urického a neúspěšný atentát na V. I. Lenina. Ruské úřady považovaly oba incidenty za součást protinárodního spiknutí organizovaného Angličany.⁴² Harry Ferguson ve své knize popisuje, jak bezprostředně po atentátu policejní komisaři neváhali a vtrhli do sídla britského velvyslanectví v Petrohradě. Došlo i na přestřelku, během níž přišli o život dva komisaři a britský námořní atašé.⁴³ Čeka neklidnou situace následně využila k likvidaci největších oponentů bolševického režimu. Začalo tím období nazývané „rudý teror“, které se vyznačovalo pronásledováním, masivním zatýkáním a popravami. Bolševické Rusko se stalo pro britské agenty krajně nebezpečnou zemí a mnozí z nich byli v zájmu ochrany ze svých misí předčasně odvoláni. Jak však Ferguson s nádechem dramatu dodává: „Jeden muž se však prodíral zasněženou krajinou v opačném směru. Jeho poslání nebylo jednoduché: měl založit novou britskou zpravodajskou organizaci.“⁴⁴

TAJNÝM AGENTEM: PŘIJETÍ DO ŠPIONÁŽNÍ SLUŽBY

Tímto agentem se měl stát Paul Dukes. Vyvstává však otázka, jak Mansfielda Smith-Cumminga napadla myšlenka, že se na roli agenta hodí zrovna on? K přesvědčivé odpovědi nemáme dostatek podložených informací i sám Dukes se o svém přijetí do tajných služeb vyjadřoval nanejvýš tajemně. V knize *Red Dusk and the Morrow* dokonce neuvedl ani Smith-Cummingovo jméno: „Bohužel, ne! Promiňte, čtenáři, zapomněl jsem! Stále jsou věci, které neprozradím a které musí zůstat zahaleny rouškou tajemství. A jednou z nich je – kdo byla toho srpnového dne roku 1918 ona postava v houpacím křesle.“⁴⁵

40 Ibid., s. 7.

41 Ibid., s. 332.

42 Neúspěšný atentát na V. I. Lenina v srpnu 1918 měla údajně na svědomí Fany Kaplanová. Nicméně bolševický tisk dal událost do souvislosti s odhalením tzv. Lockhartova spiknutí, jehož cílem bylo odstranění vrcholných představitelů vlády a svržení bolševického režimu. MILTON, pozn. 12, s. 174–193 (kapitola *The Plot Thickens*).

43 Parafráze z: FERGUSON, pozn. 2, Prologue.

44 Ibid.

45 DUKES, pozn. 21, s. 7–8.

I o vlastním průběhu rozhovoru se Dukes v knize vyjadřuje záměrně zkratkovitě. Nicméně i ze strohých vzpomínek je zřejmé, že jeho přijetí mezi agenty britské tajné služby neproběhlo zcela bez výhrad. Dukes totiž nezapadal do typické podoby agenta, kteří zpravidla pocházeli z vojenského nebo námořního prostředí. Na papíře se jevil „jen“ jako hudebník s nevyzpytatelným srdcem. Neměl žádné vojenské zkušenosti ani zkušenosti s prací u zpravodajské služby a nyní měl být poslán do nejtvrďšího špionážního prostředí na světě.⁴⁶ Jeho jediným předpokladem pro danou práci byla znalost cílové země.⁴⁷ V organizaci však platilo, že rozhodující slovo připadlo Smith-Cummingovi a ten se rozhodl jej do svých řad přijmout.

Smith-Cumming v něm pravděpodobně viděl slibný potenciál pro špionskou profesi – měl perfektní znalost jak cizího jazyka, tak i zvyků a chování místního obyvatelstva. Oba předpoklady měly špionovi zajistit, že dokonale splyne s okolím a během své mise nebude odhalen. „Pro agenta je nadmíru důležité rozplynout se v prostředí a stát se ničím jiným než tváří v davu,“⁴⁸ uvádí ve své knize Giles Milton. V obojím Dukes vynikal. Měl výrazný talent na jazyky, kromě rodné angličtiny ovládal ještě němčinu i holandštinu a během let strávených v Rusku se naučil ruštinu jako rodilý mluvčí. Také způsoby chování ruského lidu mu nebyly cizí. Paul Dukes totiž patřil k lidem, kteří rádi poznávají své okolí. Během studií na petrohradské konzervatoři trávil letní měsíce jako vychovatel velkostatkářských dětí na ruském venkově, kde se s místními vesničany dokázal velmi rychle spřátelit a nahlédnout do jejich každodenního života.⁴⁹

TAJNÝM AGENTEM: VLASTNÍ MISE

Paul Dukes působil jako tajný agent v bolševickém Rusku 10 měsíců (od listopadu 1918 do září 1919). Jeho hlavním posláním se stalo shromažďovat zprávy o politickém směřování v zemi, ambicích bolševické vlády i vojenských a námořních

46 FERGUSON, pozn. 2, s. 59.

47 Ibid.

48 Milton odkazuje na fiktivní postavu Richarda Hanneého v knize *The Thirty-Nine Steps*: MILTON, pozn. 12, s. 173.

49 Během pobytu na venkově se Dukes velice intenzivně zajímal o prostředí a život chudých vesničanů. Hodně ho trápilo, v jakých neutěšených podmínkách mnozí lidé žijí. V důsledku špatné životní úrovně, nedostatečné osvěty a absence odpovídající lékařské péče trpěli četnými chorobami, se kterými si nevěděli rady. Vzhledem ke své oblibě u dětí (přezdívaly mu strýček Moon, tedy Měsíc) si Paul postupně vydobyl respekt i u dospělých vesničanů a využil ho k tomu, aby jim pomohl v léčení běžných nemocí. O svém pobytu mezi ruskými dělníky se rozepisuje ve svém životopise *The Unending Quest. Autobiographical Sketches*: DUKES, pozn. 24, 6. kapitola, Holy Charlatanry.

Paul Dukes alias strýček Moon s dětmi ruských venkovanů.
(Hoover Institution Library&Archives)

Paul Dukes jako Josif Iljič Afirenko.
(Hoover Institution Library&Archives)

Paul Dukes jako Josef Krylenko.
(Hoover Institution Library&Archives)

záležitostech.⁵⁰ Rovněž měl zjišťovat informace o postoji ruské populace k nově nastolenému režimu a odhadnout míru podpory k novému uspořádání ze strany široké veřejnosti. Další úloha se týkala mapování možností pro případné vyvolání kontrarevoluce.

Po celou dobu trvání mise hrozilo Duke-
sovi dopadení a jistá smrt, proto bylo působení v tajných službách spjato s životem v utajení. Skrývat svou pravou tvář a pravidelně měnit osobní doklady bylo neustálou povinností tajných agentů a soudě dle přezdívky „Muž sta tváří“, Paul Dukes v umění kamufláže vynikal. Pravidelně měnil délku vousů i barvu vlasů, pracoval s přízvukem i s chůzí. Ke každé své nové identitě si vymýšlel celé životní příběhy, aby jeho krytí nabylo na větší důvěryhodnost. Unikátní je, že se dodnes zachovalo několik fotografií, na nichž pózuje ve svých převlecích.

Nejprve působil jako Josif Iljič Afirenko, ukrajinské příjmení mělo dobře zamaskovat cizí přízvuk v jeho jinak bravurní ruštině. Jako Afirenko se stal úředníkem v samotné Čece, což mu otevřelo dveře po celém Rusku. Pozornost jistě vyvolala zející díra v jeho úsměvu – kvůli dokonalému krytí si nechal vytrhnout i zub, který nosil vždy u sebe, aby jej v případě potřeby mohl nasadit na původní místo. Jeho druhou identitou byla postava kreslíře Josefa Krylenka (někdy se uvádí Sergei Ilitch Krylenko). Jako Alexander Markovič se zase vydával za administrativního asistenta v telegrafické kanceláři. V převleku

50 JEFFERY, pozn. 4, s. 176.

šel otestovat své nové krytí k vlastní domácí. Představil se jako Dukesův přítel s tím, že si přišel jen vyzvednout některé osobní věci. Jeho krytí bylo zjevně perfektní, neboť domácí ho nepoznala.⁵¹ Později si oholil i huňatý vous, který měl na sobě předchozích šest měsíců, ostříhal si vlasy a nabarvil je načerno. V tomto krytí se vydával za vojáka Alexandra Bankaua a měl informovat o pohybech flotily v Baltském moři. Dukes strávil s petrohradskými přístavními dělníky mnoho času. Aby získal jejich důvěru, vyprávěl jim o své nenávisti ke starému carskému režimu, o vyhnání z Ruska i zatčení v Anglii a následném hladovění v britském vězení. Srdcervoucímu příběhu dělníci uvěřili a Dukese, jakožto oběť kapitalistického týrání, mezi sebe přijali.⁵² Bylo mu tak umožněno získávat informace o pohybech námořní flotily z první ruky.

BEZPROSTŘEDNÍ NÁVAZNOST NA ŠPIONÁŽNÍ AKTIVITY

Měsíce strávené v utajení umožnily Dukesovi poznat smýšlení širokého spektra vrstev ruské společnosti – od činitelů na stranických schůzích až k zarytým odpůrcům bolševického režimu. Na zdejší problémy a aktuální otázky tak získal bezprostřední pohled z mnoha úhlů a po návratu do vlasti nechtěl nabyté zkušenosti zahodit. Pociťoval silné pnutí varovat veřejnost před stále aktuálnějším nebezpečím vývozu komunismu za hranice Ruska prostřednictvím Kominterny.⁵³

Své názory sepsal krátce po příjezdu do Londýna pro noviny *The Times* – v říjnu 1919 vyšla série jeho článků s názvem *Bolshevismat Close Quarters*, v lednu následujícího roku *Designs for Asia: Bolshevik Interest in the East*.⁵⁴ A jak uvedl ve svém životopise, po vydání článků se mu začali ozývat redaktoři i z jiných novin a časopisů.⁵⁵

Zájem o Dukesovy zkušenosti a jeho vlastní touha být stále aktivní a v centru dění vedly k tomu, že byl hned v roce 1920 vyslán jako oficiální zpravodaj *The Times* do Polska, aby informoval čtenáře o tamější situaci. V neoficiální rovině se však Dukes snažil navázat na své dřívější špiónážní aktivity a s dalším bývalým agentem Sidney Reillym⁵⁶ toužili vytvořit vlastní síť antibolševických zpravodajů. Pro tuto misi se jim podařilo získat i Borise Savinkova, někdejšího náměstka

51 DUKES, pozn. 22, s. 132.

52 SERVICE, pozn. 11, s. 260.

53 DUKES, pozn. 24, 8. kapitola, Noah's Ark.

54 Články lze dohledat v archivu *The Times*. Konkrétní odkazy uvádí Giles MILTON, viz MILTON, pozn. 12, s. 353.

55 DUKES, pozn. 24, 8. kapitola, Noah's Ark.

56 Agent Sidney Reilly (1873–1925) byl novinářem označován jako legenda ve světě špiónáže, největší ze špiónů a také „Ace of Spies“ – špiónské eso. Jeho krycím jménem bylo ST 1.

ministra války v Kerenského vládě a nynějšího kontrarevolucionáře disponujícího jistou armádou, s cílem naplánovat svržení bolševické vlády.⁵⁷ Nedosáhli však větších úspěchů a Dukes se nakonec rozhodl těchto aktivit zanechat. Své poslání začal hledat jinde – převleky vyměnil za tužku a papír, falešnou identitu za veřejná vystoupení v přednáškových sálech.

OSVĚTOVÁ KAMPAŇ SLOVEM I PÍSMEM

Na základě kladného ohlasu, který byl vyvolán Dukesovými dosavadními novinovými články, s ním bylo na rok 1921 sjednáno přednáškové turné po Spojených státech amerických. Po příjezdu do New Yorku velmi rychle zjistil, že mnozí Američané jsou z ruských událostí zmatení a ve svých názorech příliš vyhranění. Bylo zde jen málo autorů s přímou zkušeností z komunistického Ruska⁵⁸ a Paul Dukes se svými zážitky, sebejistým vystupováním a logickou argumentací vyčníval. Nebál se posluchačům nabídnout kromě politických názorů také osobní zážitky. Přednášky naplněné prozaičností disponovaly slibným předpokladem, aby turné zaznamenalo úspěch. A skutečně. Výsledkem bylo fascinované publikum, zaplněné sály a otištěné úryvky z přednášek,⁵⁹ na něž navázaly autorské články s názvy *Self-portrait of the Soviet Camera*⁶⁰ a *Sovietism's Effect on Russia's Young*,⁶¹ které vyšly v *The New York Times*.

Paul Dukes však ve svém životopise přiznal, že „recyklování“ stejných prezentací, nepřetržité opakování týchž frází a nekonečné odpovídání na předvídatelné otázky ho brzy omrzelo. Rozhodl se proto, že si po skončení přednáškového turné na chvíli odpočine. Koupil si motorový člun a vyrazil s ním podél pobřeží. Kotvil na plážích a nocoval na lodi. V nově nabytém ústraní toužil o svých nedávných dobrodružstvích napsat knihu.⁶² Psaní mu šlo snadno a za pár měsíců byla publikace *Red Dusk and the Morrow* v prodeji.

57 Vzájemnou vazbu Borise Savinkova a Paula Dukese dosvědčuje Savinkova novela *Kůň vraný* (anglicky *The Black Horse*), jejíž předmluvy a překladu z ruštiny do angličtiny se chopil sám Dukes.

58 DUKES, pozn. 24, 8. kapitola, Noah's Ark.

59 Např. Petrograd Long Restive. *British Observer Recalls Frequent Workers' Anti-Soviet Risings. The New York Times*, 7. 3. 1921, s. 2.; Many Russian Revolts Hidden by Consorship. Former British Secret Agent Here Sees Demand for Freedom Behind Present Uprising. *The New York Times*, 9. 3. 1921, s. 2.; Finds no Change in Soviet Policy. *The New York Times*, 7. 4. 1921, s. 12.

60 Self-Portrait of the Soviet Camera. Soviet's Self-Portrait. *The New York Times*, 10. 9. 1922, s. 1 a 16.

61 Sovietism's Effect on Russia's Young. What the Demoralization of Education Under the New Regime Has Done. *The New York Times*, 17. 7. 1921, s. 27.

62 DUKES, pozn. 24, 8. kapitola, Noah's Ark.

Někteří zlí jazykové ale tvrdí, že důvody, které Dukese vedly k sepsání knihy, byly méně prozaické. K. Jeffery s trochou cynismu dodává, že „možnými cestami jak zpeněžit bývalou práci pro tajné služby bylo psát nebo učit.“⁶³ Tuto hypotézu může podpořit i fakt, že sám Dukes se na úvodní straně prvního vydání své knihy tituloval jako „dřívější šéf britské tajné služby v sovětském Rusku“, i když ve skutečnosti šéfem v pravém slova smyslu nikdy nebyl. Ono atraktivní označení však mohlo být zárukou posílení věrohodnosti slov autora i zvýšení prodeje knihy.

Zde je však na místě malá odbočka. Paul Dukes nebyl jediný bývalý agent tajné služby, který se rozhodl své vzpomínky vydat v knižní podobě. George Hill popsal svou zpravodajskou kariéru v knize *Go Spy the Land* (první vydání v roce 1933).⁶⁴ Senzační příběh nabízela i životní dráha agenta Sidneyho Reillyho, kterého proslavila nejen kniha, ale i televizní seriál *Ace of Spies*.⁶⁵ Román Roberta Bruce Lockharta *Memoirs of a British Agent* se dokonce stal námětem pro scénář hollywoodského filmu z roku 1934.⁶⁶ Příběhy zmíněných agentů, kteří operovali v Rusku v počátečních letech vlády bolševiků, údajně dokonce poskytly inspiraci pro spisovatele Iana Fleminga a jím vytvořeného hlavního hrdinu Jamese Bonda.⁶⁷

Jiný důvod, který vedl Dukese k sepsání vlastních vzpomínek, odkryl svým čtenářům na prvních stránkách knihy *Red Dusk and the Morrow*. Po svém odchodu z Ruska byl totiž obviněn bolševickou vládou ze spiknutí a z osnávání plánů na její svržení. Bolševikům se údajně podařilo získat přesvědčivé informace z ukořistěného „deníku“, kam si měl zaznamenávat všechna spiklenecká jména a další nezvratné důkazy o nadcházejícím komplotu. Na jejich základě byli mnozí obviněni a zatčeni jako jeho spoluviníci a drženi dlouhé měsíce ve vězení. Všechna nařčení z osnávání spiknutí však ihned v úvodu své knihy Dukes odmítl: „Nešel jsem do Ruska konspirovat, ale ptát se,“⁶⁸ uvádí na pravou míru. Knihu *Red Dusk and the Morrow* z roku 1922 je tak možné brát i jako obhajobu autorových vlastních činů v tajných službách. „Můj pohled nebyl názorem profesionálního politika, ani

63 JEFFERY, pozn. 4, s. 238.

64 George Alexander Hill (1892–1968) se zařadil mezi nejlepší agenty, kteří v Rusku působili. V literatuře byl označován jako ztělesnění perfektního špiona. Byl dokonce jedním z mála agentů, který se v tajných službách angažoval i ve druhé světové válce. MILTON, pozn. 12, s. 45.

65 George A. Hill se rozhodl zbohatnout nejen na své vlastní knize (*Go Spy the Land*), ale příležitost cítil i v napsání Reillyho biografie. Reillyho vzpomínky však nakonec vydal až Robin Bruce Lockhart (syn Roberta B. Lockharta), který využil Hillovy poznámky a sdílnost Reillyho první manželky. SERVICE, pozn. 11, s. 346–347.

66 Sir Robert Bruce Lockhart (1887–1970) byl britský diplomat, tajný agent, novinář i spisovatel. Jeho kniha z roku 1932 se stala mezinárodně úspěšnou. Velkou pozornost vzbuzovalo zvláště vyprávění o neúspěšném pokusu o zavraždění Lenina v roce 1918, tzv. Lockahrovo spiknutí.

67 SERVICE, pozn. 11, s. 347.

68 DUKES, pozn. 21, s. xiv.

sociálního reformátora, ani novináře, ale jednoduše byl pohledem obyčejného lidského jedince,“ komentuje dále.⁶⁹

Je možné, že k této „obhajobě“ Paul Dukes přistoupil na základě několika událostí, ke kterým došlo během let 1920–1921. Právě v této době totiž velmi intenzivně připomínal svému publiku, že vedení v Kremlu založilo Komunistickou internacionálu s cílem vyvolat nestabilitu vlád v Evropě a v Severní Americe.⁷⁰ Jeho prohlášení však nezůstala bez povšimnutí. Komunistické vládní noviny *Izvestija*⁷¹ ho označily za organizátora revolučních plánů a nařkly ho z osnování kontrarevolučního spiknutí, přičemž tyto názory byly přejaty i britskými komunistickými novináři.⁷² Dukes byl obviněn z toho, že svými výroky a činnostmi sabotuje mezinárodní vztahy i obchodní jednání.⁷³ K vyhocení došlo nejen na stránkách tisku, ale i během několika vystoupení. Při jednom setkání ve Westminster Hall příznivci bolševického Ruska dokonce vyvolali hádku tak ostrou, že ji musela řešit policie.⁷⁴

Po vydání knihy *Red Dusk and the Morrow* Paul Dukes ve své osvětové kampani proti šíření komunismu polevil a věnoval se pro něj novým výzvám a aktivitám, jako bylo cestování napříč Evropou i Afrikou, ale také uspořádání vlastní baletní revue.⁷⁵ K tématu svých zážitků z bolševického Ruska se vrátil až za dlouhých osm let. Na začátku roku 1930 mu v britském magazínu *The Tatler* vyšla série osmi článků s názvem *Secret Service in Red Russia*, v nichž Dukes svým čtenářům odkryl ze své služby pro zpravodajskou organizaci o něco více než v předchozí knize.⁷⁶

Je možné, že se již v této době rozhodl dát své vzpomínky do nových souvislostí a sdílet se čtenáři i zážitky, které v předchozí knize zatajil. Při přípravě knihy chtěl Dukes nahlédnout do archivu tajné služby, aby si znovu prošel zprávy, které dříve zasilal agentuře. Když o ně zažádal poprvé v letech 1920 a 1921, bylo mu bezprostředně vyhověno. Nyní ale úředníci nemohli požadované dokumenty dohledat,

69 Ibid.

70 SERVICE, pozn. 11, s. 260.

71 Robert Service ve své knize odkazuje na články v novinách *Izvestiya* ze dne 6. 4. 1920 a *The Times* ze dne 30. 4. 1920. Ibid. s. 260–261.

72 Comments of a Communist. *Communist*, 11. 11. 1920, s. 2.

73 The Shadow over Paul Dukes. *Communist*, 6. 1. 1921, s. 2.

74 Robert Service odkazuje na článek v *The Times* ze dne 14. 2. 1920. SERVICE, pozn. 11, s. 260

75 Na konci 20. let vystupoval Paul Dukes jako hostující dirigent v show Ballet Moderne, která byla uspořádána ruským tanečníkem a choreografem Alexandrem Gavrilovem v divadle Gallo Opera House v New Yorku. Po této zkušenosti se rozhodl vytvořit vlastní show, ke které nejenže složil vlastní hudební doprovod, ale vystupoval v ní i jako tanečník. Umělecké ambice ho přivedly do Paříže, kde společně s bývalou primabalerínou ruského baletu Nadine Nicolaeovovou a jejím tanečním partnerem Sergejem Renoffovem vytvořil baletně-akrobatické trio pro vlastní revue. Ta byla uvedena pod názvem *The Crazy Caraven*, později přepracována do *Dreams of Delight*. Největší úspěch zaznamenala revue *Beauty on Parade*, která měla premiéru v roce 1930.

76 JEFFERY, pozn. 4, s. 239.

údajně byly všechny zprávy zničeny nebo ztraceny. Paul Dukes si tak musel vystačit s vlastní pamětí a s dřívějšími poznámkami. I když se v knize nadále držel svého pravidla o mlčenlivosti, rozhodl se nakonec, že přece jen o něco málo poodhrne závoj tajemství fungování britské tajné služby.⁷⁷ Nicméně ani v nové knize neodkryl žádné jméno či stěžejní informace, které dosud nebyly široké veřejnosti známy. Kniha vyšla v roce 1938 pod názvem *The Story of ST 25*.

ODEZVA PUBLIKA: NAPĚTÍ A DOBRODRUŽSTVÍ

Paul Dukes získal díky přednáškám, článkům i knihám u svého publika velkou oblibu. Dokázal totiž nabídnout množství nebezpečných zážitků, z nichž čísla autenticita, ale i osobní vklad autora, který vše zažil na vlastní kůži. K publiku se dostalo několik strhujících příběhů, mezi něž patřila například záchrana dvou dcer velkovévody Pavla Alexandroviče, strýce cara Mikuláše II. Velkovévoda byl bez soudu jedné noci zastřelen a jeho tělo, spolu s těly dalších blízkých příbuzných zavražděného cara, vhozeno do společného neoznačeného hrobu. Dcerám se naštěstí podařilo uprchnout a Paul Dukes je bezpečně převedl skrz močály přes hranice do Finska.⁷⁸ Za život mu vděčilo také několik Angličanek a stejně tak obchodník Solatin, který o veškerý svůj majetek přišel po bolševické revoluci v roce 1917.⁷⁹

Dnes však můžeme tušit, že díky osobní skromnosti, úctě k zpravodajské organizaci i pravidlu neprozradit ve svých dílech příliš zůstala většina Dukesových hrdinských skutků pravděpodobně nezaznamenána. Je tudíž možné, že Dukesovi za život vděčilo mnohem více lidí, než sám přiznával. Dokladem může být vzpomínka jeho bratra, který uspořádal u sebe doma oslavu pro několik uprchlíků zachráněných

Portrét Paula Dukese v rubrice Men Prominent in Public Affairs v Illustrated London News z 13. 11. 1920.

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ DUKES, pozn. 21, s. 93–94.

⁷⁹ SERVICE, pozn. 11, s. 226.

Paulem Dukesem z bolševického Ruska: „Když přijeli, okamžitě je zaujal portrét Paulova dědy, který byl namalován v přibližně stejném věku, jako bylo nyní Paulovi. Na tomto obraze byl Paul svému dědovi natolik podobný, že všichni Rusové padli na kolena a zvedali ruce k děkovné modlitbě.“⁸⁰

Paul Dukes se z Ruska do Británie vrátil jako hrdina, což dokládá i fakt, že byl za své služby v prosinci 1920 pasován králem Jiřím V. na rytíře. Dodnes zůstává jediným člověkem, který získal Řád britského impéria výhradně za svou špionážní činnost.

Krále Jiřího V. údajně velmi pobavilo, když mu Dukes názorně popisoval, jak byl několik dní pronásledován svými nepřáteli a jedinou možností záchrany bylo ukrýt se na hřbitově a přespat ve staré hrobce.⁸¹ Byly to právě obdobné příběhy, jimiž dokázal své posluchače zaujmout. Mezi nejoblíbenější bezpochyby patřily ty, v nichž figurovaly jeho tajné identity. Příběhy v sobě kombinovaly všudypřítomné nebezpečí, vynalézavost i neohroženost hlavního hrdiny. Přehršel falešných dokladů, jmen a převleků zaručovaly divokou, nervy drásající jízdu plnou nejistoty a strádání.⁸²

Příběhy o promyšlených převlecích, přechytračení protivníka a nebezpečných únicích ze spárů nepřátel patřily k oceňovaným faktorům Dukesova vyprávění. Avšak obliba jeho přednášek a textů nebyla opřena jen o atraktivní obsah, stejnou měrou byl oceňován i vypravěčský styl autora. Dle novinových recenzí byl sir Dukes ve svém vystupování naprosto okouzující, neboť dokázal své publikum uchvátit „nanejvýš fascinujícím způsobem s použitím jednoduché uhlazené dikce, která nenechávala žádné pochybnosti o vlastním významu slova.“⁸³ Bezpochyby měl vytříbený cit pro dobré konstruování příběhu a smysl pro dramatickост.⁸⁴ Jeho vyprávění bylo navíc plné břitkého humoru a mírného sarkasmu, což se v kombinaci s notnou dávkou napětí a dobrodružství zdálo tím nejlepším receptem pro vyprodání přednáškových sálů.

I tištěné Dukesovy texty získávaly velmi lichotivé recenze. V *Aberdeen Press and Journal* byla kniha *Red Dusk and the Morrow* označena za „jednu z nejlepších knih o špionáži, která byla dosud napsána.“⁸⁵ Také recenze v *The New York Times*

80 Miscellaneous information following talk (1969) with Sir Paul's Brother, the late Dr. Cutbert Dukes. Hoover Institution Library&Archives, fond Sir Paul Dukes papers, kart. 1, složka 1.

81 DUKES, pozn. 24, 8. kapitola, Noah's Ark.

82 Secret Intelligence: „Radishes“ and Reds in Soviet Russia. *Illustrated London News*, 10. 6. 1922, s. 20.

83 Red Russia. Fascinating Lecture at Penrith. *The Penrith Observer*, 11. 12. 1923, s. 5.

84 A Secret Service Man's Adventures in Russia. *Adventures in Russia. The New York Times*, 19. 3. 1922, s. 54.

85 The Ways of Spies. *Aberdeen Press and Journal*, 13. 4. 1939, s. 3.

George R. I.

George the Fifth *by the Grace of
God of the United Kingdom of Great Britain
and Ireland, and of the British Dominions
beyond the Seas, King, Defender of the
Faith, Emperor of India, and Sovereign of
the Most Excellent Order of the British
Empire to Our trusty and well beloved
Paul Dukes Esquire*

Greeting *whereas We have thought
fit to nominate and appoint you to be
a Knight Commander
of the Civil Division of Our said Most
Excellent Order of the British Empire,
We do by these presents grant unto you*

*Grant of the dignity of a Knight Commander
of the Civil Division of the Order of the British Empire
to Paul Dukes Esq.,*

Dopis krále Jiřího V. k udělení Řádu britského impéria, rytíř-komandér.
(Hoover Institution Library & Archives)

the Dignity of a Knight-Commander of
Our said Order, and hereby authorise you
to have hold and enjoy the said Dignity and
Rank of a Knight-Commander of Our
aforesaid Order together with all and singular
the privileges thereunto belonging or appertaining.

Given at Our Court, at Saint James's
under Our Sign Manual and Seal of Our
said Order, this First day of
January 1920, in the Tenth year
of Our Reign.

By the Sovereign's Command.

Edward V

Grand Master.

1

oceňovala vypravěčský styl autora a knihu přirovnala ke „čtení, které udrží čtenáře na židli s očima přilepenýma ke stránce celou hodinu.“⁸⁶ „Nikdo by si neměl nechat ujít tato dobrodružství britského rytíře,“ můžeme namátkový výčet zakončit zprávou z *Dundee Evening Telegraph*.⁸⁷

ODEZVA PUBLIKA: POPIS RUSKÝCH REÁLÍÍ

Souběžně s kladnými recenzemi se v tisku objevovaly i ty negativní, jejichž autoři v popisech napínavých dobrodružství spatřovali pouze atraktivní pozlátka a očividný pokus udělat z příběhu pouhou senzaci.⁸⁸ Nicméně i tito kritici dokázali najít v Dukesových knihách aspekt, který hluboce oceňovali – popis každodenního života ruského lidu pod bolševickou nadvládou v kombinaci s autorovým vytříbeným nadhledem pro politické události.

Dílo Paula Dukese o ruských událostech tak lze rozdělit na dvě pomyslné části. První z nich vypráví sérii napínavých zážitků, které autora potkaly v letech 1918–1919, když působil jako agent britské zpravodajské služby. Druhá část se pak věnuje úvahám o bolševickém režimu, dopadům vládních rozhodnutí a možnostem, jak současný chaos v politických vztazích napravit.⁸⁹ „Když sir Paul odloží své převleky a začne popisovat skutečný stav Ruska a obavy ruského lidu, tak tehdy stojí kniha za přečtení,“⁹⁰ uvádí jeden z recenzentů. „Tato kniha má reálnou hodnotu, ani ne tak ve fascinujícím dobrodružství, ale především v popisu ruské politiky pod bolševickou vládou,“⁹¹ uvádí další kritik.

Síla Dukesových děl tak pramení z faktu, že autor seznamuje své čtenáře (posluchače) s reáliemi, o kterých dosud neměli příliš mnoho relevantních informací, a do značné míry tím napravuje silnou míru dezinformace. Jak uvedl jeden novinář: „Nedostatek znalostí je velmi nebezpečná věc a sir Paul odstraňuje mnohá nedorozumění. (...) *Red Dusk and the Morrow* je plný významných věcí, které by si měli přečíst a zapamatovat všichni, kteří diskutují o Rusku.“⁹² I dnes vzbuzují Dukesovy memoáry silnou pozornost. Vzpomínky sira Dukese „jsou vynikajícím očitým svědectvím o poměrech za rané komunistické vlády,“⁹³ uvádí například Robert Service,

86 A Secret Service Man's Adventures in Russia, pozn. 84.

87 The Amazing Exploits of a British Spy Sir Paul Dukes. *Dundee Evening Telegraph*, 8. 6. 1922, s. 8.

88 Secret Service in Russia. *Yorkshire Post and Leeds Intelligencer*, 24. 5. 1922, s. 4.

89 A Secret Service Man's Adventures in Russia, pozn. 84.

90 Secret Service in Russia, pozn. 88.

91 Red Dusk. *Cheltenham Chronicle*, 1. 7. 1922, s. 8.

92 Secret Intelligence: „Radishes“ and Reds in Soviet Russia, pozn. 82.

93 SERVICE, pozn. 11, s. 2–3.

Portrét Paula Dukese uveřejněný u textu Britain's Counter-Espionage against the Bolsheviks v listu Graphic v dubnu 1927.

přední odborník na moderní ruské dějiny a bývalý profesor na Oxfordské univerzitě.

Ve svých textech podal Dukes svědectví o ruských událostech v autentické podobě a porevoluční vývoj v Rusku přirovnával doslova k tragédii.⁹⁴ Její jádro viděl ani ne tak v potlačování všech druhů svobody nebo v brutalitě nově ustanovených komisí, ale ve skutečnosti, že revoluce, která začala příznivě a slibovala mnoho, dala Rusku vládu zcela odkloněnou od aspirace a ideálů národa.⁹⁵

Paul Dukes informoval o každodenním životě v Rusku. Popsal, jakým útrapám byla nucena čelit ruská populace a o kolik se propadly běžné životní podmínky. Se čtenáři sdílel své vzpomínky na nedostatek potravin, z čehož obviňoval spíše komunistickou hospodářskou politiku než válku nebo poča-

sí. Paul Dukes psal i o bídě, která si vyžádala vznik nelegálních trhů, kde probíhal zakázaný soukromý prodej a nákup. Takto vykreslený obraz následně doplnil o scény, v nichž byly trhy přepadány tajnou policií. Poukazoval na politické násilí a na skutečnost, že bolševici zacházeli se svými kritiky jako s kontrarevolucionáři. Naopak veřejné projevy radosti na Prvního máje považoval „za umělou cukrovinku“.⁹⁶ Líčil též zastrašování, podvody a neopomněl zmínit i lživou propagandu, např. v místních volbách, čehož se stal i přímým svědkem. Současně pozoroval, jak se zvedala vlna nevole a jak dělníci předkládali své požadavky – dožadovali se obnovy volného obchodu, požadovali také svobodné volby. Dle Dukesova názoru se jednalo o následek úpadku Třetí internacionály, a přestože se tato instituce stále snažila být dle jeho pozorování aktivní, byla postupně zatlačována do pozadí. Reakcí na danou situaci bylo zavedení tzv. Nové ekonomické politiky, v čemž viděl návrat k čistému kapitalismu, ačkoliv bolševici tuto skutečnost vehementně zpochybňovali.⁹⁷

Velkým tématem se pro Dukese stala otázka ideologie a manipulace, které byla v Rusku vystavena mladá generace. V článku *Sovietism's Effect on Russia's Young*

94 Sovietism's Effect on Russia's Young. What the Demoralization of Education Under the New Regime Has Done. *The New York Times*, 17. 7. 1921, s. 27.

95 Secret Service in Russia, pozn. 88.

96 SERVICE, pozn. 11, s. 259.

97 Says Lenin Plans a New Revolution. Russian Leader Gaining in Power, Declares Sir Paul a Dukes. *British Authority*, 5. 1. 1922, s. 11.

předložil čtenáři myšlenku, že velkým zločinem, jehož se bolševický režim dopouští, je organizované úsilí korumpovat mysl mládeže.⁹⁸ Na hlavní otázku „Co bolševici dělají pro ruské děti?“ si sám Dukes v textu odpovídá:

„Když byli komunisté v sedle asi rok, vzrostly jejich obavy, že se tato generace nedočká nastolení komunismu. Obavy je přivedly k tomu, aby svou pozornost obrátili na děti. Jak známo, bolševici vždy bojovali proti instituci rodiny. Spisy madam Kollontai⁹⁹ nemohou v tomto ohledu nechat na pochybách ani skeptiky. Jejich ideou je, aby byly děti již v raném věku vyňaty z rodičovské péče a vychovávány v koloniích, kde by byly zbaveny neblahého vlivu všech nebolševických myšlenkových proudů.“¹⁰⁰

„Mladistvým je odepřen přístup k jakékoli jiné než bolševické literatuře. Jsou osvobozeni od veškeré mravní výchovy, je jim povolena bezuzdná svoboda a jsou tak povzbuzováni ve vzpouře proti rodičovské autoritě a vlivu bývalých vychovatelů. Tím se zcela demoralizují. Mravní výchova byla vždy jednou z nejslabších stránek ruského života a odstranění jakékoli mravní výchovy bude mít jistě katastrofální následky. Proti tomuto zhoubnému systému bojují církev i rodiče, jak jen mohou a jak se odváží, ale otevřený protest je nemožný.“¹⁰¹

„Hlavním cílem bolševického vzdělávacího systému je kromě poskytnutí elementární gramotnosti také oslabení mysli mladistvých tak, aby byla v pozdějších fázích vývoje netečná ke všem podnětům, které vedou ke spontánní iniciativě, samostatnému myšlení nebo (a to především) k morálnímu vzestupu. Postoj komunistické strany k ruské církvi je postojem vrčícího psa. Jak poznamenal moskevský dělník, kterého jsem potkal loni v listopadu v Bílé Rusi: ‚V celém Rusku je jen jeden člověk, kterého se bolševici z hloubi duše bojí, a to je patriarcha Tichon‘.“¹⁰²

Z výše uvedeného je patrné, že Dukes viděl nebezpečí pro budoucnost mladé generace nejen v ideologii samotné, ale především v konkrétních snahách režimu na potlačení funkce rodiny a církve. Celý text *Sovietism's Effect on Russia's Young* je otištěn v závěru studie.

98 Sovietism's Effect on Russia's Young, pozn. 94.

99 Paul Dukes zde pravděpodobně hovoří o Alexandře Michailovně Kollontai (1872–1952), ruské revolucionářce, političce a marxistické teoretičce, která v letech 1917–1918 působila jako lidová komisařka pro blaho.

100 Sovietism's Effect on Russia's Young, pozn. 94 (volný překlad).

101 Ibid.

102 Ibid.; Patriarcha Tichon (1865–1925) byl v letech 1917–1925 patriarchou moskevským a celé Rusi. Veřejně odsoudil zavraždění carské rodiny a vystupoval proti bolševickému pronásledování představitelů církve. V letech 1922–1923 byl komunistickým režimem držen v domácím vězení.

MÍSTO ZÁVĚRU: BADATELSKÉ TÉMA PRO MUZEUM VILA LÖW-BEER V BRNĚ

V úvodu studie bylo zmíněno okouzlení Harryho Fergusona nejnapínavějším příběhem z dějin zpravodajské tajné služby, ve kterém se hlavní postavou stal sir Paul Dukes. My – muzejníci ve Vile Löw-Beer v Brně – jsme se sirem Dukesem také nechali okouzlit, byť se pro nás nejnapínavější příběh odehrál téměř o dvacet let později. Tehdy se Dukesovi naskytla další příležitost k uplatnění zkušeností tajného agenta. Když Německo v roce 1939 obsadilo část Československa, rozhodl se textilní podnikatel Alfred Löw-Beer, že pod cizím jménem uteče z vlasti. Alfred prchal s myšlenkou, že se musí dostat přes Švýcarsko do Anglie, kde jej již očekávala rodina. Cestou však náhle zmizel. Vypátrat, co se s Alfredem stalo, bylo předmětem zakázky, která byla siru Dukesovi svěřena manželkou pohřešovaného muže. Jaká byla spojnice mezi rodinou Löw-Beerových a sirem Dukesem a jak se Marianne o detektivovi dozvěděla, je pro nás dodnes záhadou.¹⁰³

S renomé zarytého odpůrce bolševického režimu měl Dukes v době nacistického pohrdání Sovětským svazem velmi dobrou výchozí pozici. Byla mu poskytnuta ojedinělá příležitost nahlédnout do nacistického smýšlení i praktik gestapa. Jak už bylo zmíněno, o svém pátrání po zmizelém průmyslníkovi napsal sir Dukes román *An Epic of the Gestapo*. Vydání knihy vyvolalo v domácím anglickém tisku senzaci. Není divu, jednalo se o další napínavé pátrání veřejně známého bývalého agenta tajné služby. Avšak stejně jako předchozí Dukesovy knižní počiny byla i kniha *An Epic of the Gestapo* považována za více než jen za intelektuální detektivku. Kniha byla vydána v roce 1940, kdy již naplno zuřil světový válečný konflikt a pro mnohé představovala živou a stále aktuální kapitolu dějin.¹⁰⁴ Dílo sepsané zkušeným cestovatelem, pozorovatelem a zpravodajem totiž přineslo děsivě působivý obraz nacistického režimu, který tížil jak Německo, tak sousední Československo. Paul Dukes viděl zblízka nejen hrozbu zbrojení, ale také zfanatizovanou společnost a vliv, který nacistická teorie biologické nadřazenosti získala díky promyšlené propagandě.¹⁰⁵ Varoval své čtenáře, že Němci byli vycvičeni k tomu, aby považovali jiné národy za rasově podřadné, čímž si mohli ospravedlnit jakékoliv druhy agrese – dokonce i vyhlazení národů, které jim stály v cestě.¹⁰⁶

103 Sám Dukes se na stránkách knihy *An Epic of the Gestapo* k otázce nabídky vypátrat, co se stalo s nezvěstným Alfredem Löw-Beerem, vyjadřuje neurčitě. Uvádí, že zakázka mu byla zprostředkována přes jistého přítele, kterého v knize označuje „pan Weir“.
DUKES, pozn. 1, s. 19–25.

104 Secret Agent. *Daily News*, 11. 9. 1940, s. 4.

105 Russo-German Relations. *Rugby Advertiser*, 28. 5. 1940, s. 3.

106 There can be no Peace while Hitlerism lasts. *Blyth News Ashington Post*, 29. 6. 1940, s. 3.

Příběh Dukesova detektivního pátrání ve střední Evropě se stal strhující ukázkou jednání s německými ministerstvy, s gestapem i podzemními agenty. A právě obávané gestapo vzbuzovalo u čtenářů největší ohlas. Dukesovi se totiž podařilo sepsat jednu z prvních sond, které směřovaly do vnitřních mechanismů obávané tajné policie, a vrhl tím zcela nové a pronikavé světlo do jejího fungování. Avšak ještě zajímavěji působily jím vyvozené závěry, že německá tajná policie není vždy tak neomylná a že stejně jako všechny represivní systémy má i gestapo svá zadní vrátka. Řečeno Dukesovými slovy: „...stačí

promazat zarezlé panty trochou oleje a dveře se rázem otevrou.“¹⁰⁷ Je zjevné, že sira Dukes britský humor ani po letech neopouštěl.

Kniha *An Epic of the Gestapo*¹⁰⁸ má pro práci muzea veliký význam, neboť je jediným svědectvím a zdrojem informací o posledních dnech života majitele vily, v níž dnes instituce sídlí. Navzdory názorům, že ne vše, co Dukes zaznamenal, musí být nutně pravda, je pro nás tato atraktivní kniha zdrojem pro rozvíjení muzejní činnosti. Rozhodli jsme se totiž napínavý dobrodružný příběh zprostředkovat návštěvníkům interaktivní formou. Vznikla imerzivní pátrací hra *V kůži tajného agenta*, o níž jsme čtenáře sborníku informovali v předchozím ročníku.¹⁰⁹

Paul Dukes po návratu z protektorátu Čechy a Morava na letiště Heston západně od Londýna v srpnu roku 1939. (převzato z: Illustrated London News)

107 Wear side Echoes. *Sunderland Daily. Echo and Shipping Gazette*, 5. 9. 1940, s. 2.

108 DUKES, Paul. *An Epic of the Gestapo. The Story of a Strange Search*. Londýn: Cassel and Co., 1940.

109 Pátrací hra *V kůži tajného agenta* získala v Národní soutěži Gloria Musaealis 2021 v kategorii Muzejní počin zvláštní ocenění poroty. Více informací o hře viz BRHLÍKOVÁ, Markéta a ČERNÁ Jana. *V kůži tajného agenta – pátrací hra ve vile Löw-Beer*. In: *Sborník Muzea Brněnska 2022*, Brno: Muzeum Brněnska, 2022, s. 144–146.

Při tvorbě pátrací hry jsme pronikali nejen do daného příběhu, ale více jsme se seznamovali i s autorem předlohy. Zjistili jsme, že postava sira Paula Dukese je mnohem zajímavější, než se na první pohled může zdát. Objevení Dukesovy archivní pozůstalosti nás inspirovalo k přípravě muzejní výstavy *Piruety sira Paula Dukese*,¹¹⁰ a zároveň k vydání stejnojmenného odborného katalogu.¹¹¹ Jedná se o první publikaci, která čtenáře seznamuje s životem Paula Dukese v celé jeho šíři a nesoustředí se pouze na krátkou špionážní kariéru.¹¹²

Všechny uvedené počiny však informace o životě sira Paula Dukese zprostředkovávají víceméně popularizační formou. Předložená studie je tak první prací, která směřuje k veřejnosti odborné a nové poznatky předkládá v řádném kontextu citací a poznámkového aparátu. Nicméně je stále nutné předchozí řádky vnímat jako úvodní vhled do tématu, které si v budoucnu jistě zaslouží hlubší a ucelenější zpracování.

110 Trvání výstavy (instalované ve dvou místnostech za schodišťovou halou Vily Löw-Beer v Brně) 7. 12. 2022 – 29. 10. 2023.

111 BRHLÍKOVÁ, Markéta a ČERNÁ, Jana. *Piruety sira Paula Dukese. Neuvěřitelný příběh pozoruhodného muže*. Předkláštěří: Muzeum Brněnska, 2022.

112 Autorce není známa jiná česká či zahraniční publikace, která by se Dukesovým životním příběhem zaobírala v tak v komplexní šíři.

Vliv komunistické ideologie na vnímání a myšlení lidského jedince představoval pro Paula Dukese hlavní motiv mnoha jeho textů. Výjimkou nebyl ani článek *Sovietism's Effect on Russia's Young*, který vyšel v *The New York Times* 17. července roku 1921. V tomto textu Dukess přibližuje čtenářům účelnou manipulaci myslí mladé generace v sovětském Rusku. Tato manipulace jedince postupně vede až ke ztrátě volného rozhodování a svobodné vůle, dle Dukessova soudu, jde o největší zločin, kterého člověk může dopustit na jiné lidské bytosti. Za zmínku stojí, že stejné téma otevřel Dukess i o 20 let později, kdy jako válečný zpravodaj glosoval propagační aktivity nacistického režimu.

SOVIETISM'S EFFECT ON RUSSIA'S YOUNG

What the Demoralization of
Education Under the New
Regime Has Done.

'SOCIAL CALAMITY' IN CITIES

Immorality and Crime Fostered by
a System Which Abolishes Au-
thority—Effort to Save Refugees.

By SIR PAUL DUKES.

Few people yet grasp the fact that the central tragedy of the Bolshevik régime in Russia is an organized effort to subvert and corrupt the minds of the children. With official channels of information monopolized by the Communist Government, most surprising rumors are afloat as to the Bolshevik attitude toward the growing children, while the difficulty of comprehending the situation is complicated by the literal accuracy of the bald statement that "the Bolsheviks are doing all they can for children." The question, which so few proceed to investigate, is, however, this: What is it the Bolsheviks are trying so

Russian cities, portions of which, with other frank admissions, were published in the official Bolshevik press early this year. The statistics presented form a tragic contrast to the propagandist concoctions designed for consumption abroad.

"We are powerless," says the District Pedagogic report for Petrograd, December, 1920, quoted in *Vollia Rossi*, "in face of a condition of things formerly unnoticeable in Russia, namely, the increase of juvenile immorality and prostitution. The former is the result of universal demoralization and experiments of the Soviet Government (such as combining boys' and girls' boarding schools); the latter is consequent upon the privations of present economic conditions. Immorality has become so prevalent in our schools that drastic measures will be needed to combat it. Yet we do not see how this is possible in view of the suppression of public philanthropy in matters concerning the care of children."

"It is essential once again (says *Izvestia*, March 3, 1921) to point out the ever-increasing lack of care of children, with consequent infantile trading, theft, deceit, and more serious vices. * * * There have been cases when in a brothel on the Hiltov market place as many as fifty children have been seized in a single day. * * * The number of children now leading street life is colossal. * * *

A "Social Calamity" in Cities.

"Children in the big cities (says *Trud*, February, 1921) dragged into the maelstrom of street speculation are becoming a social calamity. In the majority of cases they are the children of workers. They support themselves and earn for the family an additional income."

"Beginning with the year 1918 (says the report of the League for the Protection of Children), juvenile destitution began to assume catastrophic proportions. The percentage of uncared-for children in Moscow, which in 1917 amounted to more than 1 or 2 per cent., in the Summer of 1920 reached 25 to 30

SOVIETISM'S EFFECT ON RUSSIA'S YOUNG

What the Demoralization of Education under the New Regime Has Done.

'SOCIAL CALAMITY' IN CITIES

Immorality and Crime Fostered by a System Which Abolishes Authority – Effort to Save Refugees

By SIR PAUL DUKES

Few people yet grasp the fact that the central tragedy of the Bolshevik regime in Russia is an organized effort to subvert and corrupt the minds of the children. With official channels of information monopolized by the Communist Government, most surprising rumors are afloat as to the Bolshevik attitude toward the growing children, while the difficulty of comprehending the situation is complicated by the literal accuracy of the bald statement that "the Bolsheviks are doing all they can for children." The question, which so few proceed to investigate, is, however, this: What is it the Bolsheviks are trying so hard to do for Russian children?

It was after the Communists had been in the saddle for about a year that their tears that this generation would not see communism established led them to turn their minds to the conversion of the children. As is well known, it has always been a Bolshevik principle to fight the institution of the family. Mme. Kolontal's writings can leave no doubt on that score even in the minds of the skeptical. The idea is to remove children at an early age from parental care and bring them up in colonies where they will be free from the evil influence of all non-Bolshevik currents of thought.

Hopes for the future are founded on an institution known as the Union of Youthful Communists, which all school children join. The juvenile members are denied access to any but Bolshevik literature, are exempt from all moral training, allowed unbridled license, and so encouraged in a spirit of rebellion against parental authority and the influence of former preceptors that they are becoming completely demoralized. Moral training was ever one of the weakest sides of Russian life, and the elimination of whatever moral instruction there was is bound to have disastrous effects. This pernicious system is combated by the Church and by parents as far as they can and dare, but open protest is impossible.

The Bolsheviks realize as keenly as do their manifold but disrupted opponents that the secret of the future of Russia lies in education. It is said that not long before

the revolution a foreign visitor indignantly told the Czar that a system of universal compulsory education ought to be established in Russia to which he replied: "That is what I have been telling my Ministers for twenty years, but they won't listen to me." Small wonder that one of the first concerns of the Provisional Government was to introduce compulsory free education, and small wonder also that the Bolsheviks exerted themselves to the utmost to exploit to their own advantage the wave of thirst for knowledge that spread over Russia at the outbreak of the great war, receiving an additional impetus from the revolution.

Teaching Standards Abolished.

To communize the teaching profession the Soviet Government resorted to abolition of all standards of education for teachers. The first qualification for appointment, especially to posts in elementary schools, became, not an adequate education nor any moral qualifications, but the possession of a ticket of membership in the Communist Party. The teachers, of course, protested, but were denounced as "counter-revolutionary." Pronounced opposition also was shown by them to the abolition of examinations and rewards for diligence, a measure which enabled the idlest to leave school on the same footing as the most assiduous.

The evils' resulting from the system of compulsory mixed living in boarding schools, suddenly introduced in a land of weak morals, brought education in some cases completely to a standstill. The desirability or undesirability of the suppression of religion in Russian schools may be open to discussion, but there is nothing now to replace it, for the teachers are deliberately hampered in any attempt to exert moral influence over their pupils, lest their admonitions should have a "counter-revolutionary" tendency. The figure of Lunacharsky, People's Commissar for Education and Art, is one of the least unsympathetic – perhaps one should say one of the most pathetic – of the revolution, but such measures as the above have completely nullified whatever good intentions he ever had.

The primary object, therefore, of the Bolshevik educational system, while conferring the benefits of elementary literacy, is so to benumb the juvenile mind as to render it impervious in its later stages of development to every influence that leads to spontaneous initiative, independence of thought, or (above all) moral uplift. The attitude of the Communist Party toward the Russian Church is that of a snarling dog. As a Moscow workman whom I met in White Russia last November observed to me: "There is only one man in all Russia whom Bolsheviks fear from the bottom of their hearts, and that is the Patriarch, Tihon."

Every variety of persecution having failed, the Communists have retreated to their present attitude of malicious tolerance, contenting themselves with employing the monopolized press to defame, abuse and vilify Christianity on every

conceivable occasion, but seeking especially to protect children from what they call "demoralizing religious influence".

Food and Clothing as Bribes.

This is what the Bolsheviks are trying so hard to do for Russian children, and this is the method of procedure. But there is a preliminary – an essential preliminary. Astute propagandists as they are, they realize clearly that effective propaganda begins not in the head, but in the stomach. You cannot convince even ignorant and credulous Russian children of the benefits of a system that keeps their stomachs empty or makes them go barefoot and in rags in Winter time. So the children of those bourgeois parents who can be persuaded to part with their little ones, and such proletarian children as promise to make good communists are gathered together in homes and colonies where they are fed on preferential rations at the expense of the general populace and are clothed, mainly with clothing seized from children whose parents refuse to part with them.

Some of these homes and colonies, despite endeavors, are in a deplorable condition and fail hopelessly in their object, but a desperate effort has been made to bring a few as nearly as possible up to Western standards, in order that there may be at least something to exhibit to distinguished foreign visitors.

In pursuance of the theory that all independent philanthropy is a blemish to the State, the numerous successful children's welfare institutions that grew up in the last years prior to the revolution were subjected to gross molestation. The well-known League for the Protection of Children, a society which included several philanthropic institutions, became the object of particular persecution. Even now, when at the eleventh hour the bourgeoisie are being invited to serve the Soviet Government, the existence of this league is but grudgingly tolerated.

Effect of the Changes.

At the close of 1920 the League for the Protection of Children prepared a report on the conditions of children in Russian cities, portions of which, with other frank admissions, were published in the official Bolshevik press early this year. The statistics presented form a tragic contrast to the propagandist concoctions designed for consumption abroad.

"We are powerless," says the District Pedagogic report for Petrograd, December, 1920, quoted in Voila Rosii, in face of a condition of things formerly unnoticeable in Russia, namely, the increase of juvenile immorality and prostitution. The former is the result of universal demoralization and experiments of the Soviet Government (such as combining boys' and girls' boarding schools); the latter is consequent upon the privations of present economic conditions. Immorality has become so

prevalent in our schools that drastic measures will be needed to combat it. Yet we do not see how this is possible in view of the suppression of public philanthropy in matters concerning the care of children. ***

It is essential once again (says Izvestia, March 3, 1921) to point out the ever increasing lack of care of children, with consequent infantile trading, theft, deceit, and more serious vices. *** There have been cases when in a brothel on the Hitrov market place as many as fifty children have been seized in a single day. *** The number of children now leading street life is colossal. ***

A "Social Calamity" in Cities.

"Children in the big cities (says Trud, February, 1921) dragged into the maelstrom of street speculation are becoming a social calamity. In the majority of cases they are the children of workers. They support themselves and earn for the family an additional income."

"Beginning with the year 1918 (says the report of the League for the Protection of Children), juvenile destitution began to assume catastrophic proportions. The percentage of uncared-for children in Moscow, which in 1917 amounted to more than 1 or 2 per cent., in the Summer of 1920 reached 25 to 30 per cent. In reality, however, the number of uncared-for children is much higher even than this, for the Soviet departments dealing with children's welfare possess no adequate apparatus for registration."

A special conference on children held in 1920 revealed the fact that juvenile prostitution has increased tenfold of 1.000 per cent. since 1917. The interpellation of 5,300 girls of or about 15 years of age showed that no fewer than 4,100 that is 88 per cent., indulge in prostitution. Sailors, Red soldiers, and the vast class of profiteering speculators to which the Communist regime has given birth provide the custom for these girls' earnings. The Bolshevik Commissariat of Public Health admits that while in 1917 in hospitals for social diseased there were 12 per cent of children to 88 per cent. adults, there are now 60 per cent. children to 40 per cent. adults.

Saving Little Refugees.

Such are the appalling results of the system of children's upbringing established under Bolshevik communism. Fortunately, there are those who recognize the supreme gravity of this problem and have taken it into their hands to save as many as possible of those Russian children whose good fortune it has been to be thrown, even destitute and orphan, outside the pale of all-vitiating Bolshevik influence.

The Russian Relief and Reconstruction Society of London is devoting its entire energy and resources to this end, and is establishing schools and homes in those centres on the outskirts of Russia where refugees are most congested. The children

of these schools are destined to form a leaven wherewith to purify juvenile Russia the moment the present system in Russia comes to an end. The call for funds should appeal to all, wherever they may be, who fear the world revolution or the canker of Bolshevism, and I cannot but think that my many friends on this side of the water will be willing to assist this association. If you send a check for \$150 to J. P. Morgan & Co., Wall Street, New York, payable to the Russian Relief and Reconstruction Fund, it will keep a boy or girl for a year and mean one more child to help restore the world to sanity and one less for world revolution.

PRAMENY A LITERATURA

Hoover Institution Library&Archives, fond č. 89082, Sir Paul Dukes papers.

A Secret Service Man's Adventures in Russia. Adventures in Russia, *The New York Times*, 19. 3. 1922, s. 54.

Comments of a Communist. *Communist*, 11. 11. 1920, s. 2.

Finds no Change in Soviet Policy. *The New York Times*, 7. 4. 1921, s. 12.

Many Russian Revolts Hidden by Consorship. Former British Secret Agent Here Sees Demand for Freedom Behind Present Uprising. *The New York Times*, 9. 3. 1921, s. 2.

Petrograd Long Restive. British Observer Recalls Frequent Workers' Anti-Soviet Risings. *The New York Times*, 7. 3. 1921, s. 2.

Red Dusk. *Cheltenham Chronicle*, 1. 7. 1922, s. 8.

Red Russia. Fascinating Lecture at Penrith. *The Penrith Observer*, 11. 12. 1923, s. 5.

Rev. E. J. Dukes, *London and China Express*, 24. 4. 1930, s. 7.

Russo-German Relations. *Rugby Advertiser*, 28. 5. 1940, s. 3.

Says Lenin Plans a New Revolution. Russian Leader Gaining in Power, Declares Sir Paul a Dukes. *British Authority*, 5. 1. 1922, s. 11.

Secret Agent. *Daily News*, 11. 9. 1940, s. 4.

Secret Intelligence: „Radishes“ and Reds in Soviet Russia. *Illustrated London News*, 10. 6. 1922, s. 20.

Secret Service in Russia. *Yorkshire Post and Leeds Intelligencer*, 24. 5. 1922, s. 4.

Self-Portrait of the Soviet Camera. Soviet's Self-Portrait. *The New York Times*, 10. 9. 1922, s. 1 a 16.

Sovietism's Effect on Russia's Young. What the Demoralization of Education Under the New Regime Has Done. *The New York Times*, 17. 7. 1921, s. 27.

The Opium Trade, *London and China Telegraph*, 14. 4. 1919, s. 11.

- The Shadow over Paul Dukes. *Communist*, 6. 1. 1921, s. 2.
- The Ways of Spies. *Aberdeen Press and Journal*, 13. 4. 1939, s. 3.
- There can be no Peace while Hitlerism lasts. *Blyth News Ashington Post*, 29. 6. 1940, s. 3.
- Wearside Echoes. *Sunderland Daily. Echo and Shipping Gazette*, 5. 9. 1940, s. 2.
- ANDREW, Christopher. *Her Majesty's Secret Service*. New York: Penguin Books, 1986. ISBN 978-0670809417.
- BEST, Brian. *The Secret War Against Red Russia: Thee Daring Exploits of Paul Dukes and Augustus Agar during the Russian Civil War*. Yorkshire: Pen&Sword Books Ltd., 2022. ISBN 978-1-39909-065-0
- BRHLÍKOVÁ, Markéta a ČERNÁ, Jana. *Piruety sira Paula Dukese. Neuvěřitelný příběh pozoruhodného muže*. Předkláštěří: Muzeum Brněnska, 2022. ISBN 978-88496-01-4.
- DUKES, Paul. *An Epic of the Gestapo. The Story of a Strange Search*. Londýn: Cassel and Co., 1940.
- DUKES, Paul. *Come Hammer, Come Sickle!* Londýn: Cassell and Co., 1947.
- DUKES, Paul. *Red Dusk and the Morrow. Adventures and investigations in Soviet Russia*. Londýn: Biteback Publishing , 2012. ISBN 978-1-84954-218-0.
- DUKES, Paul. *Tanec s Gestapem*. Brno: Mapcards, 2021. ISBN 978-80-87850-11-4.
- DUKES, Paul. *The Story of „ST 25“. Adventure and Romance in the Secret Intelligence Service in Red Russia*. Londýn: Cassell and Co., 1938.
- DUKES, Paul. *The Unending Quest. Autobiographical Sketches*. Londýn: Cassell&Co., 1950.
- FERGUSON, Harry. *Operation Kronstadt*. London: Arrow Books, 2010. ISBN 978-0-0995-1465-7.
- JEFFERY, Keith. *MI6: The History of the Secret Intelligence Service, 1909–1949*. Londýn: Bloomsbury Publishing London, 2010. ISBN 978-0-7475-9183-2.
- MILTON, Giles. *Russian Roulette. A Deadly Game: How British Spies Thwarted Lenins's Global Plot*. Londýn: Spectre, 2013. ISBN 978-1-4447-3702-8.
- NIGEL, West. *MI6: British Secret Intelligence Service Operation, 1909–1945*. Londýn: Grafton Books, 1985. ISBN 0-586-06332-3.
- SERVICE, Robert. *Spies and Commissars: The Early Years of the Russian Revolution*. New York: Public Affairs, 2012. ISBN 978-1-61039-140-5.
- SMITH, Michael. *Six: A History of Britain's Secret Intelligence Service, 1909–1939*. Londýn: Biteback Publishing, 2010. ISBN 978-1-906447-00-7.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

Historie britské tajné služby [online]. [cit. 5. 5. 2023].

Dostupné z: <https://www.sis.gov.uk/our-history.html>

The British Newspaper Archive [online]. [cit. 5. 5. 2023].

Dostupné z: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/>

The New York Times [online]. [cit. 5. 5. 2023]. Dostupné z: <https://www.nytimes.com/>

KLÍČOVÁ SLOVA: bolševismus, britská tajná zpravodajská služba, memoáry, Sir Paul Dukes, Vila Löw-Beer v Brně

ZUSAMMENFASSUNG

Sir Paul Dukes. Erinnerungen des Mannes / an den Mann der hundert Gesichter

Die Studie widmet sich der Persönlichkeit von Sir Paul Dukes, einem einstigen Agenten des britischen Geheimdienstes, der im April 1939 als Privatdetektiv nach dem auf geheimnisvolle Weise verschwundenen Brünner Textilunternehmer Alfred Löw-Beer suchte, dem letzten Privateigentümer der Villa Löw-Beer in Brno, und die Ergebnisse seiner Nachforschungen in dem Spionageroman *An Epic of the Gestapo* niederschrieb. Der Text enthält grundlegende Informationen über Dukes' Jugendzeit sowie über die Umstände, die zu seiner Aufnahme in den Nachrichtendienst führten. Der zweifache Titel *Erinnerungen des Mannes / an den Mann der hundert Gesichter* verweist auf die ebenfalls zweigeteilte Ausrichtung der Studie. Im ersten Teil wird Dukes in seiner Eigenschaft als Referent und Schriftsteller vorgestellt, der seine persönlichen Erlebnisse und Erfahrungen in seine Vorträge und Texte einfließen ließ. Der zweite Teil widmet sich der Reflexion seines Werkes durch seine Zeitgenossen. Die Autorin stellt sich gleichzeitig die Frage, in welcher Hinsicht Dukes' Werk für die heutige Zeit attraktiv ist.

PAMÁTKOVĚ HODNOTNÉ SPORTOVNÍ STAVBY V BRNĚ¹

Petr Svoboda

Martin Šolc

Podobně jako jinde v České republice je i v Brně památkově chráněna pouze malá část z mnohých sportovišť, a to navzdory faktu, že právě sportovní stavby patří k těm nejpromyšlenějším a s ohledem na účelnost složitě navrhovaným. Často prochází volba těchto staveb architektonickými soutěžemi nebo zadáním užšímu výběru architektů. Požadavek na volný prostor hal a bytelnou konstrukci tribun vyžaduje inovativní přístup a neotřelá technická řešení. Není divu, že k autorům těchto pozoruhodných budov patřili přední čeští architekti a inženýři.

V následujících řádcích uvedeme zajímavý případ evoluce sportovní stavby za hranicemi naší země (paralelami z minulosti nám tak blízkého Finska) a následně se zaměříme na nejvýznamnější ze sportovních staveb pod ochranou památkové péče na území města Brna. Účelem tohoto příspěvku není podrobně vylíčit historii brněnského sportu,² ale popsat nejvýznamnější dochované stavby a jejich památkové hodnoty. Abychom se udrželi v typologické kategorii sportovních staveb, vynechali jsme stavby primárně určené pro lázeňství a také školní tělocvičny a školní sportoviště. To vše s plným vědomím, že lázeňské budovy byly přímými předchůdci plaveckých stadionů a dodnes se tyto funkce v rámci jedné stavby vhodně doplňují. Stejně tak se školami spojená sportovní zařízení měla v historii nezastupitelnou roli při výchově k tělesné zdatnosti občanů a dodnes hrají důležitou veřejnou úlohu v místech, kde chybí samostatné víceúčelové haly a hřiště pro sportovní vyžití rozličných spolků, klubů a nadšenců.

1 Tento článek vznikl v rámci výzkumného úkolu Národního památkového ústavu *Moderní architektura 20. století*, financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace (DKRVO).

2 Blíže k historii sportu v Brně v 19. a na počátku 20. století viz: JANČÍKOVÁ, Markéta. Rozvoj sportu. In: FASORA, Lukáš a MALÍŘ, Jiří, eds. *Dějiny Brna. 4, Modernizace města 1790–1918*. Brno: Statutární město Brno, 2020, s. 976–989. K principům moci a plánování sportovišť v éře komunismu a postkomunismu na příkladu sportoviště za Lužánkami viz: SEDLÁK, Jaroslav a SVOBODOVÁ, Šárka. Brněnský sportovní sen. In: KORYČÁNEK, Rostislav a kol. *Na prahu zítřka: Brněnská architektura a vizuální kultura období socialismu*. Brno: VUT v Brně, 2014, s. 290–329.

POUČENÍ FINSKEM

Příčinou malého zájmu o prohlašování sportovních staveb za kulturní památky je problematika jejich efektivní ochrany. Mají-li nadále sloužit svému účelu, nejsou překážkou vlastní pravidla sportu, ale potřeba adaptovat sportovní stavby moderním podmínkám, v kterých se dané sportovní odvětví odehrává. Perfektní prostředí staveb (obzvláště to vnitřní) je civilizačním aspektem, který dohání tyto jinak spartánsky vybavené stavby na pokraj jejich konstrukčních, technologických a bezpečnostních možností. Inovace v technologii úprav sportoviště, např. hygienické nároky na vodu, její specifické chemické složení či konstantní teplotu, ekonomické a ekologické požadavky na výrobu ledu, se přenášejí do obalových konstrukcí chránících v minulosti primárně diváky, a to pouze před nepřízní počasí. Tam, kde v minulosti postačovalo zajistit adekvátní standard soutěžícím k podání sportovního výkonu, je vyžadován zásadněji komfort pro konzumenty sportovních klání. Nestačí tedy dodržet podmínky organizátora ligové soutěže a nahradit např. škvárový povrch fotbalového hřiště technologií vyhřívaného umělého trávníku, ale je třeba zajistit (podle stejných podmínek) pohodlí pro diváka – návštěvníka sportovní akce. Požadavky tedy přecházejí do hmotné podstaty sportoviště, které je primárním zájmem památkové péče. Tato komplexnost požadavků způsobuje vrásky na čele nejen provozovatelům sportovišť, ale rovněž památkářům, kteří se drží pravidla vycházejícího ze zásady, že provoz se má primárně přizpůsobovat památce, a nikoliv naopak. Příklady uvážlivého kompromisního přístupu v případě využití hodnotných historických staveb v zahraničí poukazují na skutečnost, že památkový status nemusí být u této typologicky rozmanité skupiny překážkou požadavkům kladeným uživateli na současný provoz sportovišť a mít sebemenší vliv na samotný výkon sportovců. Předmětem ochrany nejsou primárně technologie, ale vlastní design staveb: celkový vzhled, konstrukce stavby, umělecká díla, signifikantní materiály a architektonické detaily. Ideálem je, pokud se nové intervence dokážou vyrovnat s historicky daným účelem stavby a zajistit výše jmenovaným prvkům trvalost/opodstatněnost v novém konceptu užívání.

Jedním z příkladů, na nichž lze skloubení těchto zásad ukázat, je olympijský stadion ve finských Helsinkách. Stavba vznikla na základě otevřené architektonické soutěže, konané ve třicátých letech 20. století, kterou vyhráli architekti Yrjö Lindegren a Toivo Jäntti. Stadion byl určen pro olympijské hry roku 1940, válečné události však vedly k odložení plánů na pořádání her až na rok 1953. Stadion byl přesto dokončen, z dnešního pohledu se značným předstihem, a otevřen veřejnosti 12. června 1938. Charakteristickým prvkem stadionu se stala podoba železobetonové obruče čistých tvarů „vznášející se“ nad zemským povrchem, doplněná hlavní tribunou a štíhlou vyhlídkovou věží. Než nastala dlouho očekávaná olympiáda,

prošla tato funkcionalistická stavba dvěma přestavbami, které původní vzhled modifikovaly a „setřely“ design čistých horizontál a vertikál. Navýšení kapacity hledišť znamenalo odstranění některých ikonických prvků (hlavně elegantní linie obruče) a nahrazení moderněji koncipovanými tribunami – zachována zůstala zaoblená budova s technickým a organizačním zázemím. Tato nejstarší část, které dominuje ikonická věž a vykonzolované zastřešení hlediště, se v celku současné podoby stadionu projevuje poloautonomně a svým způsobem i symbolicky. Zásadní proměna tribun nic nemění na vědomém odkazu modernistické architektury stadionu, která se obrací k počátkům nové a ambiciózní éry mladého a nezávislého finského státu, což definitivní pořádání her v padesátých letech stvrdilo.

Nové požadavky na techniku, parametry sportovišť i kapacitu a pohodlí v hledišti si vyžádaly celkem devět přestaveb, přičemž poslední a nejzásadnější proběhla v letech 2016–2020 pod vedením architektonických ateliérů K2S Architects a Arkitehdit NRT. Jestliže od samého počátku byla stavba ikonou finské architektury, poslední z přestaveb se musela vypořádat také s faktem, že stavba je chráněnou národní kulturní památkou. Původní konstrukce stavby byly zachovány v maximální možné míře s minimálními ztrátami na hmotné podstatě. Objekt aktuálními úpravami získal k původním vrstvám novou, která reprezentuje ducha současné architektury. Požadavek na další funkce, především technické provozy, ale též krytou běžeckou dráhu, vedl k jejich umístění pod terén. Kvůli bezpečnosti byly vytvořeny nové vstupy na tribuny a zřízeny veřejné ochozy. Ty mají dvojí účel: Zajišťují volnou cirkulaci návštěvníků během akcí a umožňují ohřát se při nepřízní počasí. Tribuny byly s respektem k meziválečné části navýšeny a oproti původnímu provedení zastřešeny. Staré dřevěné lavice byly (s výjimkou ukázkové sekce) nahrazeny sedačkami podle standardu Unie evropských fotbalových asociací (UEFA). Zároveň byly vytvořeny průhledy, které záměrně prezentují jednotlivé historické vrstvy stavby.³

Obnova a dostavba helsinského olympijského stadionu se v roce 2022 dostala do nejžšího výběru finalistů evropské ceny Mies van der Rohe Award. To lze považovat za důkaz, že i památkově chráněné stavby mohou být přizpůsobeny současným podmínkám, aniž by pod novou vrstvou ztratily na své působivosti a historií naakumulované hodnotě. Architektura není pouze nositelem formy, ale i zhmotněných idejí, které je třeba chránit a kultivovat.

3 AVELLAN, Kari and BELOPOTOCANOVA, Erika. Extensive Renovation, Modernization and Redevelopment of the Helsinki Olympic Stadium in Finland. In: AGUILAR, Rafael, TORREALVA, Daniel, MOREIRA, Susana, PANDO, Miguel A., RAMOS, L. F., eds. *Structural Analysis of Historical Constructions*. RILEM Bookseries, vol. 18. Heidelberg: Springer, 2019.

Olympijský stadion v Helsinkách, stav v roce 1938. (archiv NPÚ, MCMA v Brně)

Olympijský stadion v Helsinkách, stav v roce 2023. (foto: NPÚ, P. Svoboda)

BRNĚNSKÁ SPORTOVIŠTĚ

Brno se sice nemůže pochlubit olympijským stadionem, zajímavé a památkově chráněné stavby spojené se sportem tu však lze s jistotou dohledat. Sportoviště, tedy stavby určené pro organizované sportovní aktivity, vznikaly v Brně nejpozději od poloviny 19. století a jsou spojeny zejména se spolkovou činností měšťanstva. Výčet spolků a sdružení by byl nad rámec tohoto článku, proto zůstaňme u těch „zakladatelských“. Nejstarší německé tělocvičné spolky zastupují Brünnner Turnverein (1861) a Brünnner Ruderverein (1869). České tělovýchovné spolky vznikaly souběžně a ze stejného popudu: společenského uvolnění po pádu Bachova absolutismu. Pionýři brněnského sportu se sdružili v Sokolu (1862), ale jejich činnosti chyběl „svatostánek“ – cvičení tedy probíhala především pod širým nebem. Od roku 1872 našli sokolové útočiště pro svá cvičení v nově zbudovaném a mnohaletně využívaném Besedním domě. Z nábožensky orientovaných spolků lze zmínit katolický líšeňský Orel (1902) nebo židovskou tělocvičnou jednotu Makkabi Brno (1919).

Řada sportovních událostí se konala na volných, dočasně upravených plochách, často stavebně podřadných (např. navážkách nebo nivách), doplněných dřevěnými tribunami. Z podstaty efemérní architektury se tyto stavby nedochovaly do dnešních dob v podobě hmotné památky, ale máme o nich zprávy, někdy kresby a později i fotografie sportovních událostí. Takovou zaznamenanou akcí byl první dostihový závod v Chrlicích, kde měla být tribuna provedená podle návrhu Augusta Prokopa (1867), nebo později tzv. první mimopražský sokolský slet konaný roku 1914 v tehdy samostatném městě Králově Poli. Královopolské cvičiště bylo situováno na vojenských pozemcích přibližně v místech dnešní Veterinární univerzity. Podobnou masovou událostí se stal slet československého Orla v roce 1922, který se odehrával v kulisách dočasně zbudovaných tribun na cvičišti situovaném v místech dnešního výstaviště v Pisárkách.

Jiné „vitálnější“ navržené stavby přesahující záměrem užívání trvání provizoria rovněž zanikly. Příkladem je legendární fotbalový a atletický stadion na Bauervě rampě nebo zimní stadion za Lužánkami z roku 1947. Ten byl doplněn o unikátní střešní konstrukci (1964), ale i tak byl po dlouhodobém chátrání kompletně odstraněn (2008). Nechybí ani příklady sportovišť, které stále slouží svému účelu, ale z původních staveb se vlivem setrvalé proměny nedochovalo zhora nic. Takový je třeba fotbalový stadion na Srbské – původně postavený pro klub Moravská Slavia v letech 1940–1941 podle projektu vynikajících architektů Lva Krči a Hugo Foltýna. Do dnešních dnů se zachovala pouze půdorysná stopa, okolo níž vyrostl zcela nový sportovní areál.

TĚLOCVIČNA NĚMECKÉHO TĚLOCVIČNÉHO SPOLKU

Na úpatí Špilberku v jádru památkové rezervace leží při ulici Údolní výrazná novogotická stavba z režných cihel inspirovaná severoněmeckou architekturou a britským hnutím Arts&Crafts.⁴ Fasáda je v průčelí rytmizována stupňovitými štíty a systémem opěrných pilířů. Ostění hrotitých i segmentově zaklenutých oken jsou dekorována střídajícími se červenými a černými cihlovými pásy. Černé barvy cihel nebylo dosaženo glazováním, ale nanesením dehtového nátěru. Do dvora je otevřen trakt s pultovou střechou, který je úzkým krčkem propojen s další menší samostatnou budovou. Na jejím nároží je osazena věžička.

Již z exteriéru je patrné, že uvnitř „turnhaly“ se nachází chrámově pojatý prostor. Méně zřejmé je ale užití typicky anglického vzpěradlového krovu – tzv. hammer-beam roof, který otevírá sportovní sál i do podstřešních prostor. Působivé dřevěné konstrukce jsou dnes ponechány v přírodní barvě, původně však byly polychromovány. Tělocvična zdaleka nesloužila pouze tělovýchově. Až do otevření Německého domu (1891) byla hlavním místem setkávání brněnských Němců – konaly se zde koncerty, divadelní představení a jiné slavnosti.

Autorem „turnhaly“ byl výrazný moravský architekt August Prokop, který byl aktivní především v německém prostředí. Tento rodák z Jihlavy vystudoval architekturu jak na vídeňské polytechnice, tak na zdejší akademii. Žil v Brně a zastával zde i množství veřejných funkcí. Později působil též ve Vídni, kde se stal pedagogem a také rektorem na vídeňské technice. Je autorem mnoha staveb i přestaveb významných památek, od sakrálních po světské stavby.

Tělocvična byla slavnostně otevřena 28. června 1868. O devět let později ale vyhořela, a tak musela být obnovena – tělovýchovný spolek na opravy spojené s modernizací přizval opět architekta Augusta Prokopa. Další osudový moment přišel po druhé světové válce v roce 1945, kdy stavba sloužila jako popraviště brněnských Němců. V dalších letech se stala sportovním centrem brněnské univerzity a tomuto účelu slouží dodnes.

Brněnská tělocvična se jeví výjimečně i ve srovnání v mezinárodním kontextu. Pro sportovní haly výhodným sálovým prostorem otevřeným až do krovu se podobá nejstarší berlínské tělocvičně z roku 1864. Jejím autorem byl architekt Adolf Gerstenberg, tato stavba v obloučkovém klasicizujícím stylu se však do dneška nedochovala. Budeme-li hledat obdobně řešenou střešní konstrukci, nabízí se

4 Kulturní památka rejst. č. ÚSKP 33719/7-200. Zásadní srovnání brněnské „turnerské“ stavby a pražské sokolské viz: GALETA, Jan. Ignác Ullmann, August Prokop a „chrámy těla“: Tělocvična mezi zadáním, funkcí a uměleckou hodnotou. In: HORÁKOVÁ, Tereza a ŘEZNIČKOVÁ, Veronika, eds. *Zadání, umělecká úloha a funkce v architektuře a ve výtvarném umění*. Brno: Books et Pipes a Masarykova univerzita, Brno, s. 269–288.

Detail fasády „turnhaly“ s vyznačením letopočtu obnovy po požáru.
(foto: NPÚ, M. Procházková)

srovnání s nedochovanou neogotickou tělocvičnou v Hannoveru z let 1864–1865. Z dochovaných památek pak jako zdroj inspirace můžeme uvést především severoněmecké kostely, např. Nikolaikirche v Kielu (spolková země Šlesvicko-Holštýnsko). Jan Galeta pak dokládá vliv projektů architekta Gustava L. Martense, v jehož kielském ateliéru August Prokop krátce působil.⁵

MĚSTSKÁ STŘELNICE

Významné sportovní stavby z pionýrských dob najdeme i v nově zřízené městské památkové zóně Brno. Začneme při jejím jihozápadním okraji, v původních nivách Svratky, kde si můžeme připomenout jeden z nejtradičnějších sportů. K vůbec nejintenzivnějším tělesným aktivitám se řadil boj a lov. K tříbení zdatnosti v tomto nebezpečném sportu vznikala první cvičiště. Není tak divu, že k nejstarším brněnským sportovním stavbám patří areál městské střelnice, který vznikl okolo roku

⁵ Viz GALETA, pozn. 4, s. 282.

Brněnská městská střelnice. (foto: NPÚ, J. Stará)

1847 přestavbou a dostavbou starších budov.⁶ Budovy byly situovány v dříve neza-
stavěném území, jež sloužilo jako příměstský rekreační areál, původně neúspěš-
ně provozovaný jako lázně. Před koncem 19. století byl velký sál ostrostřelců se
zahradní restaurací přestavěn a tuto část stavby lze ztotožnit se současným sever-
ním křídlem. Naopak jižní část areálu sloužila jako samotná střelnice s délkou
156 metrů a s 95 stanovišti. Dodnes to připomíná rezná „hradební“ zeď střelnice
s věžemi v romantizujícím neorománském stylu.

Společenský význam „měšťanské“ střelnice podtrhuje řada událostí, které se
tu odehrály. Jedna z prvních skutečně velkolepých masově pojatých sportovních
akcí, První německo-rakouská slavnost, se tu konala roku 1871. V roce 1892 se pak
v pořadí čtvrtých rakouských spolkových střelb zúčastnil sám císař František
Josef I. Touto opět „proněmeckou“ akcí (doprovázenou národnostními nepokoji
a skandálem místodržitele) Brno navázalo na předchozí ročníky konané ve Vídni,
Innsbrucku a Štýrském Hradci.⁷

6 Kulturní památka rejst. č. ÚSKP 48356/7-7672.

7 DUCHALÍKOVÁ, Andrea. Areál budov střelnice. *Památkový katalog* [online].
Brno: Národní památkový ústav, 2015 [cit. 22. 5. 2023].
Dostupné z: <https://pamatkovykatalog.cz/areal-budov-strelnice-1259015>.

Památkové hodnoty střeleckého komplexu tkví v jeho typologické jedinečnosti a typickém vývoji areálu pro rekreační zařízení – v tomto případě stavebně doloženého od samotných počátků až do současnosti. Odlehlé, řekou zaplavované území vybízelo k stavbám podobného „odolného“ charakteru. Objekt upravený v pozdně klasicistních formách se blíží svým pojetím a účelem v Brně k výjimečné stavbě navržené Ludwigem von Försterem – kasinu v parku Lužánky (1855). V druhé polovině 19. století navázala na rekreační areál střelnice čtvrť honosných pří- městských vil. Osu v území vytvořila řeka Svratka a celá nově urbanizovaná oblast získala parkovou úpravu. Ač v dnešní době není střelnice v ideálním technickém stavu, stále nese mimořádné hodnoty vycházející nejen ze stavební podstaty, ale i z širšího společenského kontextu.

VESLAŘSKÝ KLUB A LODĚNICE

V městské části Jundrov se nachází klub se sportovní loděnicí,⁸ který dal jméno ulici Veslařské a dominantu pravému břehu řeky Svratky. Dodnes dochovaná loděnice vznikla 14 let po založení německého veslařského klubu Brünner Ruderverein (1869) – svého času se svými 170 členy patřil spolek mezi největší a nejúspěšnější v Rakousku. Původně veslaři využívali utilitární dřevěnou jednopatrovou loděnici. Ta byla po realizaci nové stavby přemístěna a nadále se užívala k uskladnění různého materiálu – v dnešní době její půdorysnou stopu opisuje křídlo sousední stavby Českého veslařského klubu, jehož stavební součástí se toto prapůvodní sídlo německého spolku stalo. Nová stavba loděnice (1883) bývá ve starší literatuře připisována Dušanu Jurkovičovi, což však nemůže být vzhledem k jeho životním datům a době výstavby prakticky možné.⁹ Pravděpodobnějším autorem se jeví Josef Nebehosteny, architekt a významný brněnský stavební podnikatel, který byl členem klubu a zasadil se s dalšími předními členy o tuto novostavbu. Nový objekt v hodnotě 15 000 zlatých byl i po deseti letech od svého vzniku vyzdvihován pro svoji krásu, bohaté vybavení a účelnost a byl srovnáván s nejelegantnějšími stavbami podobného typu v zahraničí (Drážďany, Hamburk či Vídeň).¹⁰

Jde o členitou hrázděnou stavbu s výplněmi z režného cihlového zdiva; hlavní průčelí je nasměrováno k řece. Dominantou budovy je osmiboká věž/pozorovatelná. Počet podlaží v rámci budovy kolísá: Nejvyšší část je třípodlažní, severozápadní část má přízemí a polopatro, skladová část je jen přízemní. Přístup do klubové

8 Kulturní památka rejst. č. ÚSKP 105532.

9 Narodil se 23. srpna 1868 a do Brna přišel až v roce 1899.

10 Das Bootshaus des Brünner Rudervereines. *Allgemeine Sport-Zeitung*, roč. 13, 1. 1. 1892, s. 23 a 26.

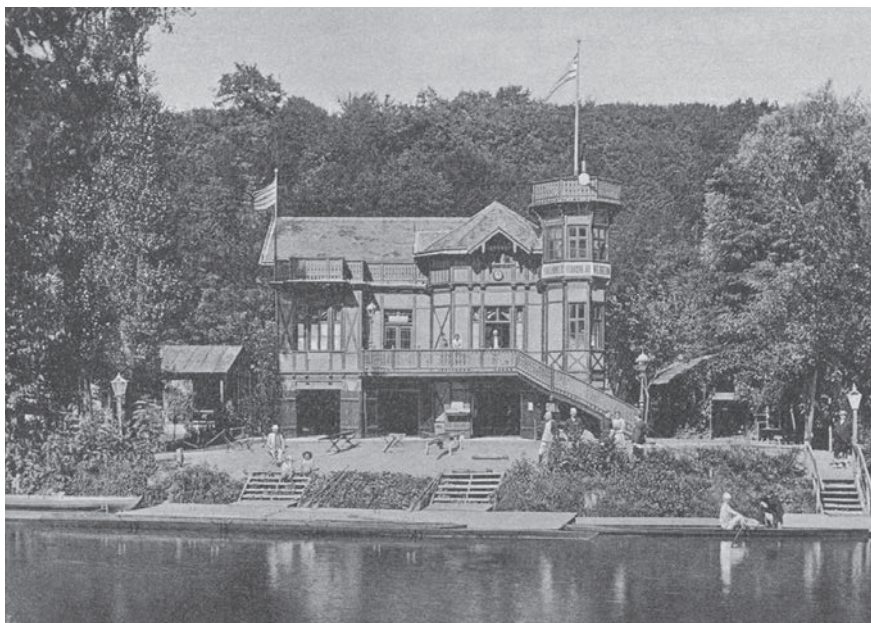

Veslařský klub a loděnice, současný stav. (foto: NPÚ, P. Holub)

části je po otevřeném dřevěném schodišti, na které navazuje pavlač. V přízemí prolamuje průčelí trojice dvoukřídlých dveří, dostatečně širokých pro protažení lodí při uskladnění.

Památková hodnota stavby má hned několik rovin. Předně jde o jednu z nejstarších dochovaných (nutno podotknout architektonicky pojatých) staveb určených pro veslařský sport v Česku a zcela jistě o nejstarší takovou stavbu na Moravě. Ve své době jsou na našem území zmiňovány loděnice v Praze, Rajhradě, Břeclavi, Litoměřicích a Roudnici. Budovu lze považovat za téměř dokonale autentickou, jelikož za dobu užívání nebyla nikdy přestavěna a nezměnila ani svůj původní účel. Dochovaná je nejenom hmota domu, ale také množství uměleckořemeslných detailů, jako jsou prořezávané výplně štítů, dveře a okna včetně kování, zdobení trámů a hrázděných konstrukcí. Jistě nepřekvapí, že přilehlé hřiště má svůj původ v roce 1890 – jeho povrch byl cementový a sloužil sportu s tehdy vzrůstající oblibou: lawn tennisu.

Typologicky shodná, jen o něco rozsáhlejší a zděná, byla stavba Dresdner Ruderverein z roku 1898. Drážďanský klub stojící ve čtvrti Blasewitz však nepřežil druhou světovou válku a v roce 1952 byl nahrazen banální budovou skladu.

Veslařský klub a loděnice v roce 1892. (Allgemeine Sport-Zeitung, roč. 13, 1. 1. 1892)

SOKOLOVNA A SPOLEČENSKÉ CENTRUM STADION

Na území městské památkové zóny Brno se nachází sokolský stadion z let 1928–1929 projektovaný Milošem Lamlem. Sportovní areál vznikal postupně v rámci potřeb a finančních možností brněnské jednoty Sokola. Už v roce 1920 byl zakoupen pozemek v místě dnešní stavby a o dva roky později tu vzniklo letní cvičiště s betonovou tribunou navrženou Miloslavem Kopřivou. V roce 1923 byl v těsném sousedství postaven městský pavilon využívaný k výstavám. Záhy bylo rozhodnuto, že se bude realizovat rozlehlý výstavní areál v brněnských Pisárkách, a tak město zdejší budovu věnovalo sokolům (dodnes je patrná v jihovýchodní části stavebně upraveného komplexu).

Představitelé Sokola vypsali na zbudování moderní tělocvičny a společenského centra vyzvanou architektonickou soutěž, pro kterou oslovili architekty Jindřicha Kumpošta, Antonína Blažka a Miloslava Kopřivu. Zvítězil Kumpoštův projekt dvou samostatných objektů. Když však architekt zjistil, že není sám schopen dílo v termínu dokončit, předal zakázku Miloši Lamlovi. Nový architekt ve svém návrhu sjednotil původně zamýšlené oddělené budovy přízemní vstupní halou v jeden blok. Hala, s monumentálním portálem vyplněným skleněnou stěnou, sloužila k vizuálnímu propojení mezi ulicí a venkovním sportovištěm na druhé straně budovy.

Velkorysý „ústupkový“ portál s dekorativním klenákem je jediným zdobným prvkem celé stavby. Klasicky pojatými redukovanými formami se hlásí k brněnské

Sokolovna a společenské centrum Stadion. (foto: NPÚ, M. Kučera)

moderně bezprostředně předcházející avantgardu a funkcionalismus. Budova je pojata v jasných objemech a liniích. Fasádu tvoří hladká bílá plocha s výplněmi otvorů s rámy v modrém nátěru. Velikost a skladba oken napovídá o účelu jednotlivých funkčních částí stavby, oscilujících od společenských po sportovní, od administrativních po hygienické.

Kromě svislých a vodorovných nosných konstrukcí jsou dodnes dochovány některé povrchy, mezi nimiž dominují podlahy – ať se jedná o podlahy keramické, teracové, xylolitové či dřevěné vlýsky. Dochovaly se rovněž dobové heraklitové podhledy, keramické obklady velkých formátů s bílou glazurou, soubor interiérových dýhovaných dveří (některé s nautickým motivem kruhového okénka), soubor původních venkovních dveří a oken, osvětlovací tělesa či vzduchotechnika společenského sálu. V areálu se nacházejí dvě pamětihodnosti: pomník obětem světových válek a slavnostní prapor Sokola Brno I. od architekta Bohumila Babánka.¹¹ Památka prochází kontinuální obnovou, ale v současné době je dotčena problematikou tzv. pozdních zápisů. Pro sokolovnu to přes její význam znamená, že její ochrana není deklarována státem – je „vyškrtnuta“ ze seznamu památkově chráněných objektů.

MĚSTSKÉ LÁZNĚ V ZÁBRDOVICÍCH

Hodnotné sportovní stavby se nacházejí i mimo plošně památkově chráněné území. Jednou z ikon brněnské moderny jsou městské lázně v Zábrdovicích, které navrhl doyen brněnské architektonické avantgardy Bohuslav Fuchs.¹² Stavba je v duchu funkcionalismu provozně a účelně provázaným celkem zimních a letních lázní – z nich sportu sloužila druhá část.

Veřejnou soutěž na návrh lázní vypsalo město Brno v roce 1929. Z dokumentů je zřejmé, že byla dobře obsazena: První cenu získal Bohuslav Fuchs, druhá cena nebyla udělena a třetí cenu obdržel Emil Králík. Město však ocenilo a zakoupilo ještě další čtyři soutěžní návrhy. V té době už byly všechny lázně na území města v držení městských vodáren, které nezajišťovaly jen jejich provoz a údržbu, ale také koncepci rozvoje, provádění geologických a dalších průzkumů a konečně také projekční práce. Prováděcí projekt tedy vznikl přímo v projekční kanceláři vodáren.

Podobně jako jiné stavby i lázně v Zábrdovicích vznikly na místě starších objektů. Byly jimi lázně z roku 1882, které měly tři bazény z cihlového zdiva obklopené

11 DUCHALÍKOVÁ, Andrea. Sokolovna a společenské centrum Stadion. *Památkový katalog* [online]. Brno: Národní památkový ústav, 2015 [cit. 22. 5. 2023]. Dostupné z: <https://pamatkovykatalog.cz/sokolovna-a-spolecenske-centrum-stadion-1259531>.

12 Kulturní památka rejst. č. ÚSKP 14812/7-128.

dřevěnými kabinami a zděnou správní budovou. Součástí původního areálu bylo také fotbalové hřiště. Roku 1931 byly všechny starší stavby zbořeny a o rok později nahrazeny novým komplexem.

Hlavním účelem lázní bylo zvýšit hygienický standard obyvatel v městských částech a obcích Zábrdovice, Židenice, Husovice, Juliánov a Černovice. Protože se jednalo o území obývané většinou dělníky a rolníky, vybavenost koupelnami tu byla jen okolo 20%. Z pohledu rozvoje města byla nejvýznamnější stavba zimních lázní se sprchami a vanami. Oproti zimní části se u letních lázní od počátku počítalo se sportovním využitím. První velký mezinárodní závod tu proběhl v roce 1934 za účasti tehdy nejrychlejší plavkyně světa Willy den Ouden.¹³

Budova zimních lázní v ulici Zábrdovická sloužila jako vstup do letní části. Komplex letní plovárny představoval dvoukřídlý dvoupodlažní objekt šaten s celkovým počtem 154 kabin a střešní terasou určenou ke slunění. Toto křídlo obsahovalo také technologické zázemí letní plovárny. Další stavba příčného křídla byla vybavena sprchami, sociálním zázemím a dětskými šatnami a ve své východní části zahrnovala také bufet. I zde byla střecha s pobytovou terasou. Rozměrná volná plocha mezi budovami zimních a letních lázní byla upravena ke slunění, v zimě pak byla využívána jako kluziště. K dispozici byly i atrakce pro děti, zejména pískoviště. Obrovský bazén měl v původním provedení výměru 50×50 metrů, byl ovšem přepažený železobetonovou příčkou na části pro plavce a neplavce. Dětem byl určen bazének při východním okraji areálu. Dominantou letního areálu se stala skokanská věž. Nechybělo betonové dláždění a travnaté plochy. K vybavení patřilo také elektrické osvětlení a systém reproduktorů. Kapacita letních lázní čítala 5 050 osob.

Lázeňský komplex v Brně-Zábrdovicích je vedle areálu výstaviště nebo hotelu Avion jednou z ikon brněnského funkcionalismu. Oceňován a publikován byl již krátce po výstavbě. Dobové, dnes již ikonické fotografie lázní od známého ateliéru Rudolfa Sandala nemohou chybět na žádné z výstav o brněnské architektuře. Čistě a elegantní linie, štíhlé stavby šaten s vysunutými ochozy a střechami sloužícími provozu lázní odkazují na společnost tíhnoucí ke zdravému životnímu stylu a efektivnímu naplnění nejen volného času. Účelnost vynaložených prostředků na zdánlivě marginálíe (ladná skulpturně pojatá venkovní schodiště či ve stejném duchu formulovaný skokanský můstek) činí areál nadále vyhledávaným místem nejen pro sportovce a rekreanty, ale také pro milovníky moderní architektury. Ač byly některé prvky při rekonstrukci v devadesátých letech 20. století nahrazeny, samotné bazény si zachovaly mimořádně vysokou míru autenticity. Zásadním způsobem promluvíly do provozu současné požadavky na technologie, především

13 BORSKÝ, Pavel a ČERNOUŠKOVÁ, Dagmar. *Městské lázně v Brně-Zábrdovicích: stavebněhistorický průzkum*. Brno, 2016.

Městské lázně v Zábrdovicích. (foto: NPÚ, P. Svoboda)

na úpravu vody, přibyla technologie pro umělé vlnobití a další atrakce, bez nichž se v dnešní době volnočasová zařízení neobejdou, a při jejichž návrhu je nezbytné pochopení pro aktuálnost ze strany památkové péče. Bohuslav Fuchs se v meziválečné době stal odborníkem na lázeňská rekreační zařízení, jeho brněnský počín je možné srovnat s jeho o málo mladší stavbou koupaliště Zelená Žaba v Trenčianských Teplicích (1935–1936).¹⁴

MĚSTSKÝ PLAVECKÝ STADION ZA LUŽÁNKAMI

Zatímco hodnoty meziválečné (a starší) architektury jsou dnes obhajitelné a veřejnost je přijímá za své, u kvalitní architektury vzniklé po druhé světové válce už jednoznačný pohled neexistuje. Období socialismu je v očích laické a často i odborné veřejnosti a priori spojeno s nehodnotnou architekturou. Negativní zkušenosti z této vleklé éry „glajchšaltismu“ a šikany, vzpomínky na nedostatek stavebnin

¹⁴ Slovensko, 1935–1937. Viz CRHONEK, Iloš. *Architekt Bohuslav Fuchs: celoživotní dílo*. Brno: Petrov, 1995, s. 104.

a nízkou kvalitou materiálů, šlendrián pracovníků nejen na stavbách, tvrdé prosazování centrálního plánování a zprůmyslnění stavebnictví jsou v kolektivní paměti pevně zaneseny. Přesto i v této komplikované době vznikla řada špičkových staveb, které snesou srovnání s architekturou stavěnou za hranicemi Československa. Jednou z nich je městský plavecký stadion z let 1966–1979.

Území za Lužánkami bylo již od dvacátých let 20. století považováno za vhodné pro soustředění sportovních zařízení. Na tento záměr navázala poválečná výstavba a koncept ze šedesátých let. Městský plavecký stadion vznikl na místě tzv. Planýrky – bývalé nouzové kolonie vzniklé ve třicátých letech a zaniklé po druhé světové válce. V padesátých letech v širším areálu vznikl fotbalový a zimní stadion. Letní a zimní plovárna se poprvé objevuje v podrobném zastavovacím plánu z roku 1952. Ještě v roce 1959 vznikl investiční záměr na krytý bazén o rozměrech 50×20 m s tribunou, gymnastickou tělocvičnou a nocležnou.

Roku 1964 byla do tohoto širokého záměru zahrnuta také letní plovárna se dvěma sportovními bazény a venkovní tribunou. Vypracováním projektu byl pověřen brněnský Stavoprojekt, interní anonymní soutěž vyhrál renomovaný architekt Otakar Oplatek, který se stal vedoucím celého projektu. K jeho významnému dílu již náleželo Divadlo opery a baletu v Brně, které je dnes kulturní památkou. Stavba nebyla navržena pouze pro využití k rekreačnímu plavání. Od počátku byla koncipována tak, aby splnila mezinárodní standardy pro plavecké a skokanské disciplíny. Jako jedna z mála v Česku nakonec splňovala i podmínky pro vodní pólo. Autorem zastřešení stadionu byl pak statik Ferdinand Lederer, autor mnoha novátorských, technicky pokročilých konstrukcí, např. kopule pavilonu Z na brněnském výstavišti.

Všechny plánované objekty „zalužáneckého“ areálu měla propojit vyvýšená terasa, ze které byla realizována jen část. Předmětem první etapy byla krytá plovárna s gymnastickou halou; druhá nerealizovaná etapa zahrnovala letní plovárnu.

Na jednoduchou pětipodlažní halovou stavbu navazuje na východě do svahu vetknutá hala tělocvičny pro vrcholovou gymnastiku. Architektonický výraz plaveckého stadionu určují především přiznaná příhradová konstrukce střechy s válcovým vyduťtím viditelným na čelní straně budovy, prosklené fasády kontrastující s plnými nárožními či do fasády propsaná šikmina divácké tribuny. Zajímavé je rovněž zasazení stavby do terénu se systémem průběžných teras. Na ocelových krakorcích na severní fasádě je vyložena konstrukce tenké skořepinové lomenice tvořící markýzu nad hlavním vchodem. Ten vede do ústřední haly s přístupem k převlékárnám a bufetu. Tribuna (původně pro 1 400 dnes pro 1 200 diváků) je přístupná po schodech nahoru, v nižším podlaží se nachází malý bazén pro neplavce, administrativní a technické zázemí. Vstup v jižním průčelí původně propojoval budovu bazénu se sousedním objektem gymnastické tělocvičny a měl sloužit i k propojení nerealizovaných letních lázní. Jižní a západní fasádu tvoří rastr skleněných dílců

Městský plavecký stadion za Lužánkami. (foto: NPÚ, P. Svoboda)

v ocelových rámech s hliníkovými lištami. Hlavním prostorem budovy je bazénová hala s půdorysem 60×47 m s průměrnou výškou 14 m. Na jih a západ je hala otevřená prosklenými stěnami. Hlavní bazén s osmi plaveckými dráhami slouží také jako bazén pro skokanské disciplíny. Můstek se třemi plošinami na různých úrovních je spojen ochozem s výtahem pro čtyři osoby.¹⁵

Přestože byl koncept areálu v průběhu času měněn (sem je možné zařadit dostavbu menší bazénové haly), stavba působí kompaktně a je zcela funkční. Fasáda je ztvárněna velmi působivě. Nechybí ani výtvarné umění, část východní stěny plavecké haly zdobí velkoformátová skleněná mozaika od Oldřicha Vašicy z roku 1978 s názvem *Dějiny*. Vedle skokanského můstku jde o klíčový estetický prvek utvářející interiér bazénové haly.

15 AUERMÜLLER, Jiří a OPLATEK, Otakar. Krytá plavárň pre Brno. In: *Projekt – revue slovenskej architektúry, Časopis Zväzu slovenských architektov*. Bratislava: Zväz slovenských architektov, 1980, roč. XXII, č. 4–5, s. 59–62.

Stavba po architektonické a umělecké stránce výrazně převyšuje dobový standard a lze ji poměřovat s obdobnými evropskými plaveckými stadiony budovanými na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 20. století. Ke srovnatelným patří zejména plavecká hala Stadthall Mitte (Frankfurt am Main) s prosklenými fasádami a zakřivenou železobetonovou střechou, která je od roku 1986 památkou.¹⁶ Dále Hallenbad Stuttgart-Feuerbach, opět s prosklenými fasádami a zakřivenou železobetonovou střechou, součástí této stavby je také umění v podobě plasticky ztvárněných keramických obkladů, od roku 2000 je taktéž kulturní památkou.¹⁷ Posledním příkladem, který zmíníme, je Kildeskovshallen v Kodani.¹⁸ Ani tady nechybí prosklené fasády, střecha je založena na příhradové konstrukci, za kulturní památku byla prohlášena roku 1998. Je tedy zřejmé, že obzvláště kryté bazény se svojí kompaktní architektonickou formou, které ustojí bez zásahů do jejich designu modernizací ukrytých provozů, inklinují k památkové ochraně a rozumně vedené památkové péči.

VÍCEÚČELOVÁ HALA TJ TESLA

Stavba, která na první pohled zaujme svým originálním tvarem i umístěním v rámci sídliště Lesná, vznikla na objednávku státního podniku Tesla. Součástí zadání bylo vybudovat volejbalovou halu pro sportovní oddíl a plavecký stadion pro zaměstnance. Vypracováním projektu byl pověřen Stavoprojekt Brno. Vedoucím projektantem se stal Viktor Rudiš, spoluautor sídliště Lesná. Projekt byl dokončen v roce 1973, kdy také začala výstavba. Ta trvala 10 let, neboť byla prováděna v tzv. akci Z.

Nejpůsobivějším prvkem je střecha tvořená dvěma prohnutými deskami položenými na předepjatých lanech. Lana jsou kotvena v ocelových sloupech na východní a západní straně budovy, další sloupy jsou vprostřed dispozice a rozdělují jednotlivé funkční části. Čelní stěny budovy zdobí keramický obklad, boční stěny jsou prosklené. Stavba má společný vstup pro diváky i sportovce situovaný uprostřed severního průčelí. Dále už je budova rozdělena na jednotlivé funkční části, přičemž každá z částí má své vlastní zázemí (např. šatny). Vlevo od vstupu se nachází původně volejbalová, dnes multifunkční sportovní hala, jejíž podlaha je situována níže než ochoz bazénu – výškový rozdíl vyrovnává malá tribuna se čtyřmi řadami sedadel a kapacitou 180 osob. Vpravo od vstupu se nachází krytý plavecký bazén

16 Německo, 1957–1960, Schneider&Bohnenberg.

17 Německo, 1959–1964, Manfred Lehmbruck.

18 Dánsko, 1966–1969, Karen a Ebbe Clemmensen.

Víceúčelová hala TJ Tesla. (foto: NPÚ, P. Svoboda)

o délce 25 m se šesti dráhami. V objektu je dále malá posilovna, gymnastický sál a sauna. V exteriéru při západním průčelí je situováno brouzdaliště s občerstvením, ze kterého byl v minulosti možný průchod do krytého bazénu.

Víceúčelová budova patřila ve své době a na našem území k ojedinělým úkazům po stránce zvoleného konstrukčního řešení. Neobvyklé bylo použití předepjatých vazníků, které se pro sportovní stavby začaly využívat od padesátých let 20. století. Tyto konstrukce byly nejprve skryté, popř. viditelné pouze z interiéru. Roku 1952 byla v Raleigh (USA) dokončena hala Parableum architekta Matthewa Novického. Ta se u nás stala vzorem pro stavbu sportovní haly Pasienky v Bratislavě.¹⁹ Československá stavba se inspirovala nejen formálními prvky v podobě křížení dvou parabolických oblouků, ale i zastřešením provedeným zavěšenou lanovou konstrukcí. Volněji na americkou inspiraci reagovali Bohumil Böhm a Jaroslav Škarda při návrhu plaveckého stadionu pro České Budějovice.²⁰ Jako přímou inspiraci pro halu TJ Tesla v Brně uváděl Viktor Rudiš kombinovanou olympijskou halu (volejbal,

19 Slovensko, dokončeno 1962, Jozef Chovanec (návrh), Jozef Poštulka (statika).

20 1958–1971, kulturní památka od roku 2017.

plavání) Alberca Olímpica Francisco Márquez pro olympiádu v Mexiku 1968.²¹ Ta je koncepčně shodná s brněnskou stavbou, od níž se odlišuje výrazně větším měřítkem a také přiznanými pilíři z monolitického železobetonu, které stavbě vtiskly charakteristický vzhled. Za výrazově i geograficky bližší inspirační zdroj by bylo možné považovat plaveckou halu na Freiburger Platz v Drážďanech.²² Nápadná je vnější podoba prosklených stěn, vnitřní prostor s galerií i urbanistický koncept s halou jako integrální součástí sídliště.

HALA RONDO

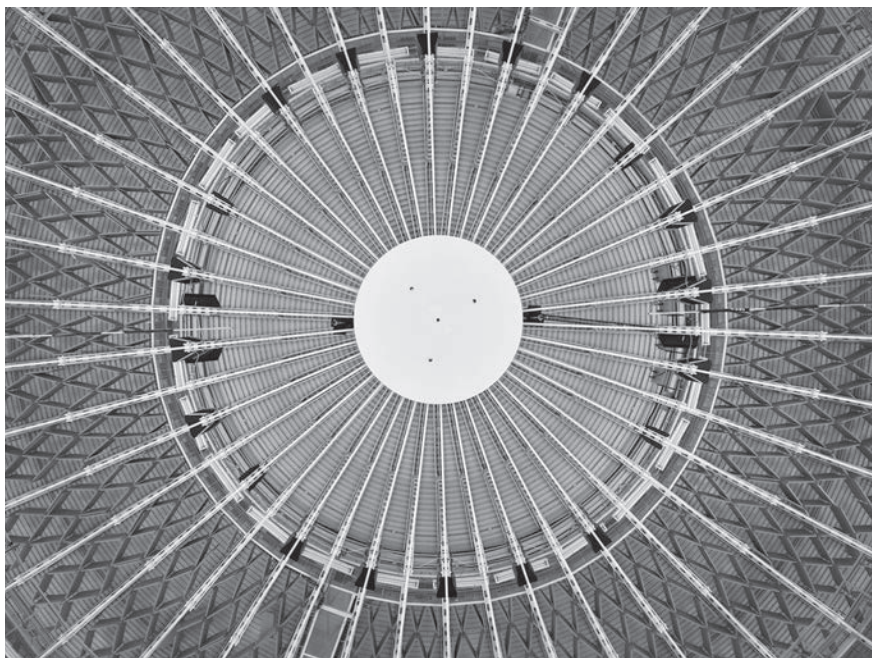
Obdobně jako jiné části v širším centru Brna byla i oblast mezi výstavištěm a hlavním nádražím plánována pro novou rozsáhlou výstavbu na úkor původní historické. Asanační zásahy v této oblasti probíhaly již od třicátých let, v padesátých a především v šedesátých letech 20. století vrcholily. Na území okolo Nových Sadů, Křídlovické a Poříčí postupně vznikala výstavba nových vícepodlažních bytových domů, která doplňovala a zahušťovala starší bytovou výstavbu z přelomu století. Součástí nové výstavby byla i občanská vybavenost. V případě zimního stadionu znamenala nová výstavba asanaci hospodářských stavení původní osady Nové Sady, která zde byla připomínána od 15. století.

Projekt zimního stadionu, tehdy ještě s názvem Ingstav či Náplavka, vytvořili v roce 1972 architekt Ivan Ruller a statik Radúz Russ a hned téhož roku proběhlo slavnostní položení základního kamene. K otevření sportoviště, to už pod označením Rondo, však došlo až roku 1982, jelikož stavba probíhala v tzv. akci Z a potýkala se s pozvolným financováním. Už čtyři roky po dokončení vznikl pod vedením Ivana Rullera a E. Koudelkové projekt na dostavbu krasobruslařské haly. Ta byla dokončena roku 1989. V roce 2008–2010 proběhla modernizace haly a dostavba návštěvnického zázemí s restaurací – autorsky opět pod taktovkou Ivana Rullera.

Sportovní víceúčelová hala pro 7 000 diváků je díky nestabilnímu podloží tekutých písků založena na ocelových pilotách. Stavba je navržena jako skeletový systém. Konstrukce střechy je prutová ocelová s lucernou ve středu. Pochozí plocha čtvercové základny stavby slouží jako nekrytý shromažďovací prostor před vlastním vstupem do rondelu haly. Nastupuje se na něj širokým schodištěm z přilehlých ulic. Hlavní formy stavby tvoří kruhově obestavěné hlediště (průměr 65 m),

21 Mexiko, Manuell Rossen Morrison, Antonio Recamier Montes, Eduardo Gutiérrez Bringas, Juan Valverde.

22 Německo, 1968–1969, Günther Nichtitz, Eva Kaltenbrunn, Eitel Jackowski, památkou od roku 2008.

Hala Rondo, pohled do kopule. (foto: NPÚ, R. Polášek)

posazené na polozapuštěné čtvercové základně se zázemím. Tím bylo dosaženo čistoty formy bez rušivých technologických elementů, které jsou umístěny v „podnoží“. Konstrukce kruhu je ze sendvičových panelů s povrchovou úpravou (v interiéru z režného cihelného zdiva a v exteriéru z bílé a černě glazovaných hurdisek).

Pozdější krasobruslařská hala má kubický objem se zaoblenými nárožními a vnější podobou z režných cihel. Další přístavba z let 2008–2010 je pro změnu v pohledovém betonu. Součástí těchto úprav byla i adaptace prostor na oddělenou prodejnu a samostatnou restauraci. Během těchto úprav byly odstraněny tři původní reliéfy se sportovní tematikou od Ctibora Bayera. Byl změněn venkovní přístup k hale a zrušena vertikála samostatně stojící věže. Věž je ve své formě opakována v novém bezpečnostním schodišti, které je propojeno krčkem s halou, opodál od původního stanoviště.

Základními formami se stavba haly Rondo přiblížila nerealizovanému Rullerovu soutěžnímu návrhu na radnici v Amsterdamu z roku 1967. Vedle kruhové horizontálně uspořádané formy hlavní části se do projektu haly i radnice promítla

vertikální složka v podobě samostatně stojící věže. Konstrukční stránka stavby, zajištěná uznávaným praktikem Radúzem Russem, se přiblížila jinému brněnskému fenoménu na poli konstrukce staveb, a to výstavnímu pavilon Z od specialisty na ocelové konstrukce Ferdinanda Lederera. Se zahraničními díly snese srovnání s pracemi od Piera Luigi Nerviho na Palazzetto dello Sport v Římě (1956–1958), který architektonickým ztvárněním elegantní a čisté přiznané konstrukce inspiroval celou architektonickou generaci k užší spolupráci architektů a statiků při vytváření esteticky podmanivých staveb s viditelnou konstrukční částí.

Brněnský památkář a bývalý vedoucí zdejší pobočky SÚRPMO Josef Němec v publikaci *Architekt Ivan Ruller* pronesl: „Jsem přesvědčen, že tento posun hodnot [, kdy hodnotná novostavba se stává kulturním objektem,] bude platit rovněž pro Rullerovy stavby v brněnském historickém prostředí a že budovu Karatu vedle Měninské brány, jakož i halu Rondo na Nových sadech či budovu Ingstavu na Vídeňské ulici budeme v dohledné době zapisovat do Státního seznamu památkově chráněných objektů.“²³

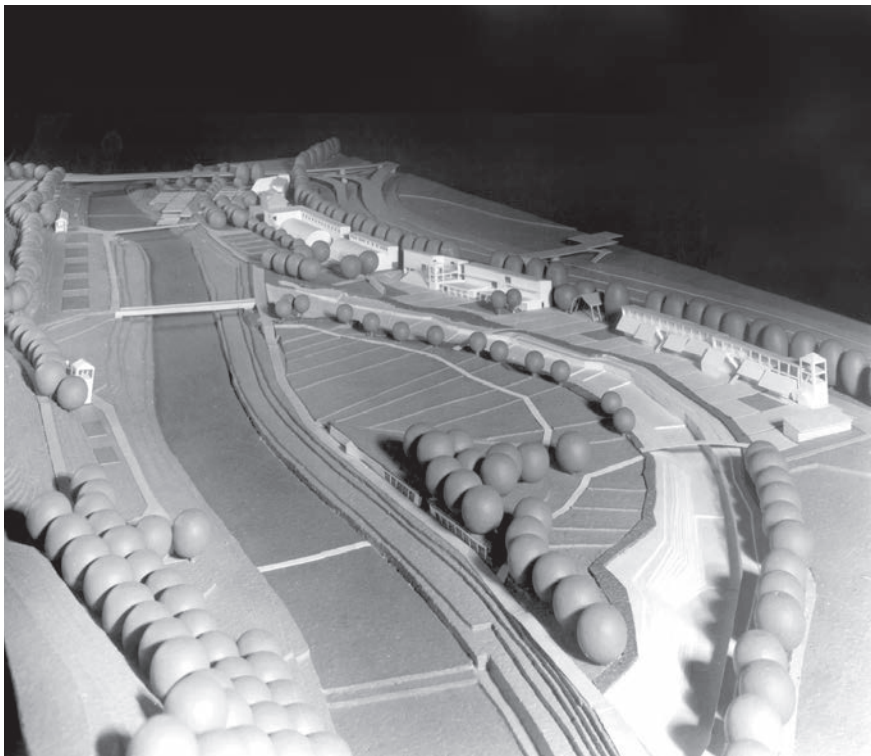
KOUPALIŠTĚ RIVIÉRA

Dnešní koupaliště Riviéra se nachází v písárecké nivě mezi výstavištěm a zalesněným masivem Červeného kopce strmě se svažujícím k řece. Toto rozlehlé území podél Svatky se historicky využívá k rekreaci a ozdravným pobytům. Již v roce 1813 nechal brněnský chirurg Joseph Vinzenz Bayer vybudovat v místech pozdější městské střelnice lázeňskou budovu se zahradou a výletní restaurací (blíže Městská střelnice). Na druhé straně řeky na výstavišti vznikl v době socialismu Park kultury a oddechu, který zahrnoval i oblast Riviéry.

V osmdesátých letech přišel z krajského vedení požadavek na rozšíření možnosti koupání, a to v hygienicky ošetřené vodě. Po regulaci řeky Svatky vzniklo z jejího meandru slepé rameno, které se v souladu s přírodními podmínkami nabízelo ke zbudování přírodního koupaliště. Vznikl tak zcela nadčasový, ojedinělý a přírodní prostředí reflektující projekt Petra Hruši.

Kaskády bazénů využily terénní konfigurace a umožnily tak vyžití plavcům různých zdatností, břehy propojily dva oblouky dřevěných mostů. Zásadní bylo oddělení rušné Bauerovy ulice od rekreační části, mladí architekti Stavoprojektu proto navrhli jako bariéru páteří systém budov – Aleš Burian restauraci, Jan Vrabel sportovní halu pro bowling a squash, Michal Říčný technické sklady a garáže.

23 MIZEROVÁ, Alena a KUDĚLKOVÁ, Lenka, eds. *Architekt Ivan Ruller: ohlédnutí k životnímu jubileu*. Brno: VUTIUM, 2004, s. 79.

Model říčních lázní z roku 1985. (archiv Petra Hrůši)

Jediný realizovaný a taktéž dodnes v původní podobě zachovaný je blok navržený Petrem Hrůšou, obsahující technické a provozní prostory, šatny, restauraci, solária a zázemí pro návštěvníky. Ve ztvárnění této budovy je zřejmá práce s klasickými proporcemi a současně, s nepřehlédnutelným respektem k tradici brněnského funkcionalismu, se zřejmě v brněnské premiéře autoři přiklonili také k formám tehdy ze západu pronikajícího postmodernismu. Stávající budova šaten a technického zázemí, projektovaná v roce 1986, je ojedinělým dokladem raného tvůrčího směřování mladé generace architektů, která svými občanskými postoji a nekompromisním tvůrčím přístupem anticipovala společenské a politické změny.

Na základě tohoto návrhu byli architekti pozváni k účasti na mezinárodním workshopu Město a řeka (la Citta e il Fiume) ve Florencii a zde vytvořený návrh architektů Petra Hrůši, Aleše Buriana, Zdeňky Vydrové a Petra Pelčáka, inspirovaný projektem na Riviéře, byl v roce 1986 oceněn významným teoretikem

architektury Kennethem Framptonem pro zvlášť příkladné střeoevropské a „kriticky regionalistické“ ideově podobné uchopení architektonického úkolu.²⁴

Po desetileté přestávce, kdy byl areál pronajmut a chátral, došlo v letech 2003–2004 k rekonstrukci podle projektu Ateliéru Brno. V letech 2017–2018 proběhla další renovace, která sice umístěním řady vodních atrakcí ubrala areálu poetiku „rozmarného léta“, ale ještě stále zachovává původní krajinný koncept. V roce 2019 získali autoři renovace bazénů – úpravou na nerezové vany včetně přidání zmíněných atrakcí – jednu ze zlatých mezinárodních cen IOC IAKS Award, kdy si studio A77 Centropjekt Group přivlastnilo autorství celého projektu, přitom je vysoce pravděpodobné, že porota při hodnocení zohlednila zejména krajinný koncept celého areálu, nikoliv jen osazení bazénů nerezovými vanami a přidání tobogánů a jiných atrakcí. Hlavní devízou celého areálu stále zůstává její krajinný, původní prostředí respektující a využívající koncept.

Celý areál Riviéry je v rámci České republiky zcela ojedinělý uchopením původně banálního utilitárního zadání. Vložením do kontextu přírodního prostředí a původních historických staveb je celek cenný v tom, že se zde setkává několik vývojových etap včetně různých časových období identifikovaných příslušným dobovým architektonickým vyjádřením. Budovy v areálu brněnské Riviéry jsou navíc jedním z prvních dokladů ovlivnění mezinárodními postmoderními trendy celorepublikově, kde prvenství je přisuzováno rodinnému domu v Písku od Josefa Pleskota.

MASARYKŮV OKRUH JAKO KULTURNÍ FENOMÉN

První kapitola dějin Masarykova okruhu se začala psát v roce 1930 v lesích na západ za rozrůstající se moravskou metropolí. Velkou energii do podpory závodíště dávala legendární jezdce Eliška Junková a zanedlouho se do historie zapsala další slavná jména závodníků: Hans Joachim von Morgen, Louis Chiron, Guiseppe Farina a další. Spojit toto závodíště s nějakou skutečně hodnotnou a autenticky dochovanou stavbou však není možné.

Do dnešních dnů se dochovala především stopa tratí z různých období závodů Masarykova okruhu v podobě dnešních silnic využívaných k běžné dopravě. Ani tato stopa není dokonale zachovaná, v intravilánech obcí již došlo k drobným

24 SVOBODA, Petr a VRABELOVÁ, Renata. Hlavní budova koupaliště Riviéra je mimořádnou stavbou s mnohými hodnotami. Ted' jí hrozí zánik. *Národní památkový ústav* [online]. Brno, 2022 [cit. 21. 6. 2023]. Dostupné z: <https://www.npu.cz/cs/uop-brno/zpravy/80778-hlavni-budova-koupaliste-riviera-je-mimoradnou-stavbou-s-mnohymi-hodnotami-ted-ji-hrozi-zanik>.

úpravám. Autentický není povrch trati, profil, propustky a další vybavení – a pouhou stopu trati není možné památkově chránit. Z období před druhou světovou válkou se jinak nedochovalo nic. Z pramenů vyplývá, že veškeré zázemí bylo zhotovováno ze dřeva a mělo efemérní charakter, vyrábělo se jen na dobu závodů a následně likvidovalo. V pramenech se mnohokrát objevuje informace, že co bylo původně provizoriem, se následně stalo standardem. Do dnešních dnů se dochovaly dvě věže a část depa vozů v prostoru startu z přelomu padesátých a šedesátých let 20. století. Ani tyto stavby nejsou původní – věže byly zásadněji upravovány především v interiéru. Jednotlivé boxy depa jsou zazděné, v interiéru není z původní podoby depa dochováno téměř nic, část stavby byla vybourána a část vystavěna nově v odlišném materiálu. Za zmínku stojí ještě soudobá připomínka (2010) – památník v místě tragické nehody, kdy Maserati Itala Guiseppa Fariny nezvládlo průjezd zatáčky, vyletělo z trati a zabilo dva přihlížející diváky.

ZÁVĚREM

Výčet hodnotných staveb není zdaleka úplný, památkové hodnoty lze jistě najít i u dalších sportovišť. Původně mimo Brno, v samostatném městě Husovice, vznikla sokolovna, již je možno řadit vůbec k nejhodnotnějším secesním stavbám regionu. Její autorství je připisováno Karlu Hugo Kepkovi, tehdy profesorovi České státní průmyslové školy a později vůbec prvnímu děkanovi brněnské české fakulty architektury. Nedávným a snad i v brzké době publikovaným objevem Michala Doležela je pak sokolovna ve vnitrobloku ve Francouzské ulici. Dílo místního stavitele Zemana se svou purizující koncepcí nápadně blíží soudobým realizacím pražského architekta Otakara Novotného. Pozoruhodné je dále například zastřešení brněnského velodromu, který začal fungovat ještě před druhou světovou válkou. V roce 1969 byl doplněn a zastřešen podle projektu Mojžíra Korvase a Ferdinanda Lederera. Zajímavý je také areál mezi ulicemi Srbská a Vodova. Fotbalový stadion byl v letech 1940–1941 postaven podle projektu Lva Krči a Hugo Foltýna, do dneška se však z původní stavby nezachovalo nic viditelného. Přestavbami a dostavbami prošla a prochází také víceúčelová hala míčových a úpolových sportů navržená architekty Mojžírem Korvasem a Janem Krumlem, postavená v sedmdesátých letech 20. století. Z množství uměleckých děl, které halu zdobily, lze dnes obdivovat především rozměrnou keramickou mozaiku *Slunce a pohyb* od Jánuše Kubička a Josefa Vohrabala umístěnou na jižním průčelí. Mezi stavbami s pozitivním ohlasem z nedávné doby lze jmenovat rekonstrukci a dostavbu rekreačního a sportovního areálu na Kraví hoře od známého brněnského ateliéru DRNH (2004).

S výjimkou historického Masarykova okruhu, u kterého je nereálné definovat „chránitelnou“ hmotnou podstatu nezbytnou pro status památky, jsou všechny popsané stavby hodnotné a zaslouží si památkovou ochranu. V podobě zápisu na ústřední seznam kulturních památek ji požívají německá tělocvična pod Špilberkem, městská střelnice, loděnice ve Veslařské ulici a městské lázně v Zábřdovicích. Sokolovna v Kounicově ulici sice o statut památky přišla, leží však na území památkové zóny a na obnovení plné ochrany se pracuje. Návrhy na prohlášení za kulturní památky pro objekty plaveckého stadionu za Lužánkami, víceúčelové haly na Lesné i pro halu Rondo byly Národním památkovým ústavem rovněž zpracovány a předloženy příslušnému ministerstvu. V současné době ale nevyznívají reálně vyhlídky na rychlé zahájení správního řízení, které je plně v gesci Ministerstva kultury. I prostřednictvím tohoto příspěvku bychom rádi na hodnoty uvedených staveb upozornili a apelovali na vstřícný „ochranitelský“ přístup i u staveb, které nemají státem deklarovanou ochranu. I stavby bez statusu mají památkový potenciál, který stojí za zachování pro generace budoucích.

Na závěr bychom rádi vyjádřili přesvědčení, že kapitola hodnotných sportovních staveb se v Brně neuzavírá. Pamětihodná je zcela jistě například sportovní hala Fakulty sportovních studií Masarykovy univerzity v areálu bohunického kampusu. Vznikla v letech 2006–2009 podle projektu Jaromíra Černého, Karla Tuzy a Petra Uhlíře z ateliéru A Plus a stihla si společně s celým kampusem vysloužit titul Stavba roku 2011.

PRAMENY A LITERATURA

Das Bootshaus des Brünner Rudervereines. *Allgemeine Sport-Zeitung*, roč. 13, 1. 1. 1892, s. 23 a 26.

AUERMÜLLER, Jiří a OPLATEK, Otakar. Krytá plaváren pre Brno. In: *Projekt – revue slovenskej architektúry, Časopis Zväzu slovenských architektov*. Bratislava: Zväz slovenských architektov, 1980, roč. XXII, č. 4–5, s. 59–62. ISSN 1335-2180.

AVELLAN, Kari and BELOPOTOCANOVA, Erika Extensive Renovation, Modernization and Redevelopment of the Helsinki Olympic Stadium in Finland. In: AGUILAR, Rafael, TORREALVA, Daniel, MOREIRA, Susana, PANDO, Miguel A., RAMOS, Luis F., eds. *Structural Analysis of Historical Constructions*. RILEM Bookseries, vol. 18. Heidelberg: Springer, 2019. ISBN 978-33-1999-441-3.

BORSKÝ, Pavel a ČERNOUŠKOVÁ, Dagmar. *Městské lázně v Brně-Zábřdovicích: stavebněhistorický průzkum*. Brno, 2016.

CRHONEK, Iloš. *Architekt Bohuslav Fuchs: celoživotní dílo*. Brno: Petrov, 1995. ISBN 80-85247-62-3.

GALETA, Jan. Ignác Ullmann, August Prokop a „chrámy těla“: Tělocvična mezi zadáním, funkcí a uměleckou hodnotou. In: HORÁKOVÁ, Tereza a ŘEZNÍČKOVÁ, Veronika, eds. *Zadání, umělecká úloha a funkce v architektuře a ve výtvarném umění*. Brno: Books et Pipes a Masarykova univerzita, 2022, s. 269–288. ISBN 978-80-7485-266-4.

KORYČÁNEK, Rostislav, KOŘÍNKOVÁ, Jana, KRISTEK, Jan, SEDLÁK Jaroslav, SVOBODOVÁ, Šárka, ZÁLEŠÁK, Jan a ŽÁČKOVÁ, Markéta. *Na prahu zítřka: brněnská architektura a vizuální kultura období socialismu*. Brno: VUT v Brně, 2014. ISBN 978-80-214-5092-9.

MIZEROVÁ, Alena a KUDĚLKOVÁ Lenka, eds. *Architekt Ivan Ruller: ohlédnutí k životnímu jubileu*. Brno: VUTIUM, 2004. ISBN 80-214-2366-8.

ŠVÁCHA, Rostislav a HORÁČEK, Martin. *Naprej!: česká sportovní architektura 1967–2012*. Praha: Prostor, 2012. ISBN 978-80-87064-08-5.

VRABELOVÁ, Renata, ed. *Architektura 60. a 70. let 20. století v České republice*. Praha: Národní památkový ústav, 2020. ISBN 978-80-87967-24-9.

VRABELOVÁ, Renata a ŠLAPETA, Vladimír. *Brno moderní II: Velký průvodce po architektuře 1949–2000*. Praha: Paseka, 2019. ISBN 978-80-7432-920-3.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

DUCHALÍKOVÁ, Andrea. Areál budov střelnice. *Památkový katalog* [online].

Brno: Národní památkový ústav, 2015 [cit. 22. 5. 2023].

Dostupné z: <https://pamatkovykatalog.cz/areal-budov-strelnice-1259015>

DUCHALÍKOVÁ, Andrea. Sokolovna a společenské centrum Stadion. *Památkový katalog*

[online]. Brno: Národní památkový ústav, 2015 [cit. 22. 5. 2023]. Dostupné z: [https://](https://pamatkovykatalog.cz/sokolovna-a-spolecenske-centrum-stadion-1259531)

pamatkovykatalog.cz/sokolovna-a-spolecenske-centrum-stadion-1259531

SVOBODA, Petr a VRABELOVÁ, Renata. Hlavní budova koupaliště Riviéra je mimořádnou stavbou s mnohými hodnotami. Teď jí hrozí zánik. *Národní památkový ústav* [online]. Brno, 2022 [cit. 21. 6. 2023]. Dostupné z: <https://www.npu.cz/cs/uop-brno/zpravy/80778-hlavni-budova-koupaliste-riviera-je-mimoradnou-stavbou-s-mnohymi-hodnotami-ted-ji-hrozi-zanik>.

KLÍČOVÁ SLOVA: Brno, sportoviště, památky, tělocvičny, sokolovny, plavecké stadiiony

ZUSAMMENFASSUNG

Historisch wertvolle Sportbauten in Brno

Sportbauten sind nur vereinzelt Gegenstand des Denkmalschutzes, und das trotz der Tatsache, dass diese Gebäude oftmals zu den architektonisch beachtenswertesten Bauwerken einer Region zählen. Ursächlich hierfür ist die Weiterentwicklung der Ansprüche an die technische Ausstattung, die Kapazität sowie den Komfort sowohl für die Sportler als auch für die Zuschauer. Die Stadt Brno bildet in dieser Hinsicht keine Ausnahme und auch hier steht nur ein geringer Anteil der historisch wertvollen Sportbauten unter Denkmalschutz. Wir möchten in diesem Beitrag auf deren Bedeutung sowie auf die Bedeutung bislang nicht geschützter Sportbauten hinweisen. Angesichts der großen Anzahl an beachtenswerten Sportbauten in Brno konnte nur eine Auswahl von ihnen detaillierter behandelt werden.

PROMĚNY KRAJINY TVAROŽNÉ A BLAŽOVIC V ZÁBĚRECH OBRAZŮ VLADIMÍRA DRÁPALA¹

Petr Halas
Eva Kallabová

Studium změn krajiny je dlouhodobou náplní mnoha přírodovědných oborů, které k tomu účelu využívají převážně mapových podkladů, a to jak starých map, tak i nejnovějších leteckých a družicových snímků. V průběhu let 2019–2022 probíhal projekt podpořený Technologickou agenturou České republiky *Podpora turistického ruchu vcházením do krajinomalby a fotografie*. V jeho rámci byly proměny krajiny zkoumány netradičně, s pomocí dobových realistických obrazů krajiny a starých krajinářských fotografií, o jejichž souborné využití při výzkumu proměn rozmanitých typů krajin se u nás zasloužil především doc. Ing. Jan Lacina, CSc. (1944–2020). S pomocí fotografických srovnání současného stavu a přírodovědného výzkumu zobrazených částí krajiny byly zpracovány desítky obrazů a fotografií z Moravy a přilehlých oblastí Slezska a Čech. Přírodovědné zkoumání zahrnovalo jak práci s dostupnou regionálně a lokálně zaměřenou literaturou, tak především studium literárních a databázových zdrojů o místní flóře. Zjištěné poznatky byly následně konfrontovány s vlastním terénním průzkumem, při němž byla hlavní pozornost věnována flóře a vegetaci ve zkoumaných výsecích krajiny. Soubor takto získaných poznatků byl uplatněn ve výsledné interpretaci změn krajiny záběru jednotlivých obrazů a fotografií. Tyto dílčí výstupy se staly základem pro realizaci osmi výstav s odlišným geografickým záběrem, přičemž jedna proběhla také v Muzeu ve Šlapanicích (4. 2. – 17. 4. 2022). Vznikly i dvě odborné monografie. První z nich se věnovala dílu Josefa Jambora,² druhá nazvaná *Vcházení do obrazů a fotografií*³ představila výběr dané tematiky z celé zájmové oblasti, zahrnující především historickou Moravu s přesahem do českého Slezska a do přilehlé části Čech. Výsledkem

-
- 1 Příspěvek vznikl v rámci udržitelnosti projektu TL02000222 *Podpora turistického ruchu vcházením do krajinomalby a fotografie* realizovaného s finanční podporou Technologické agentury České republiky, Ústavu geoniky AV ČR, v. v. i., Mendelovy univerzity v Brně a Výzkumného ústavu Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví, v. v. i.
 - 2 HALAS, Petr, ed. *Vcházení do obrazů Josefa Jambora*. Ostrava: Ústav geoniky AV ČR, v. v. i., 2021.
 - 3 HALAS, Petr, KALLABOVÁ, Eva a KOUTECKÝ, Tomáš, eds. *Vcházení do obrazů a fotografií*. Ostrava: Ústav geoniky AV ČR, v. v. i., 2022.

zpracování jednotlivých obrazů krajiny a starých fotografií byla společná prezentace jak původního díla, tak srovnávacího fotografického záběru ze současnosti, textová část věnující se především přírodovědné interpretaci změn krajiny v záběru, mapa a doplňkové fotografie z území záběru (detaily krajinných prvků, rostlin a architektury), popř. kresby vymizelých rostlin.⁴

Jedním z autorů, jejichž obrazy byly zpracovány pro výstavu ve Šlapanicích, věnující se jihovýchodnímu zázemí Brna a Moravskému krasu, byl i tvaroženský rodák, akademický malíř a sochař Vladimír Drápal (1921–2015). Podle svých vlastních slov získal smysl pro výtvarné vidění reality pozorováním krajiny právě v okolí Tvarožné, odkud pochází většina z jeho krajinářských obrazů. Původně se měl věnovat rodinnému řemeslu – pekařství, ale prosadil si studium na brněnské Škole uměleckých řemesel a poté na Vysoké škole uměleckoprůmyslové v Praze u Josefa Kaplického. Rozhodujícím impulsem pro jeho samostatnou tvorbu byl studijní pobyt v Paříži, kde poznal v té době aktuální umělecké směry. Zpočátku se věnoval zejména grafice, malbě a kresbě, později rozšířil svůj zájem o sochařství, keramiku, suchou jehlu a také o podmalbu na skle.⁵ V jeho díle se originálním způsobem prolíná vytríbená modernistická forma s obsahem inspirovaným životem na venkově. Zachycoval nejen rodnou krajinu a práci na poli (hlavně v začátcích tvorby), ale v působivé keramické stylizaci pojal také svérázné typy obyvatel svého rodiště a především svůj oblíbený motiv – koně. Téma člověka ztvárňoval v postavách nezaměnitelných venuší.⁶ V příspěvku jsou představeny ukázky zpracovaných obrazů Tvarožné z díla Vladimíra Drápal a podobně, jak byly představeny na výstavě, a doplněny o zpracování kresby *Blažovice*.

OBRAZ TVAROŽNÁ

Harmonická, útulná a venkovská – taková byla Tvarožná na začátku čtyřicátých let 20. století. V libě sladěných odstínech barev od pískové až k temně zelené ztvárnil Vladimír Drápal v obraze *Tvarožná* východní část své rodné vesnice. Konturami výstižně podtrhl charakter reliéfu. V popředí (vpravo) naznačil lomovou stěnu cihelny, nad níž se při malování nacházel. Z vinohradních okrajů Dražanské vrchoviny tak směřoval pohled k jihovýchodu, do dnes poměrně fádni zemědělské

4 Všechny zpracované výstupy jsou přístupné na webových stránkách projektu <https://vchazenidoobrazu.cz/>.

5 MALÁ, Alena, ed. *Slovník českých a slovenských výtvarných umělců: 1950–1998. Svazek II., D–G*. Ostrava: Výtvarné centrum Chagall, 1998.

6 HLAVÁČKOVÁ, Milada, HLUŠIČKA, Jiří a MALINA, Jaroslav. *Vladimír Drápal*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2010.

V. Drápal, Tvarožná, 1943, olej, plátno, 30,5x40,5 cm. (soukromá sbírka, foto: P. Jelemenský)

Srovnávací záběr k obrazu Tvarožná, 3. 1. 2022. (49.1959461°N, 16.7710464°E, 130°, foto: P. Halas)

Malebná uskupení střeš starých chalup už není snadné v Tvarožné dohledat.
(foto: P. Halas)

Akátové trní v místě ztvárnění obrazu Tvarožná je symbolem změn moravské krajiny v 2. polovině 20. století. Na pozadí je kostel sv. Mikuláše. (foto: P. Halas)

V. Drápal, Mlaty, 1943, olej, plátno (pytel na mouku), 30,5×41,5 cm. Za osm desetiletí od namalování obrazu se motivy s hospodářskými staveními staly v malířově rodné vesnici vzácností. (soukromá sbírka, foto: P. Halas)

krajiny Dyjsko-svrateckého úvalu. Roku 1943 tomu tak ale ještě zcela nebylo. Nejenže Vladimír Drápal zachytil malířsky vždy vděčnou mozaiku různobarevných malých políček, ale především i nedotčený venkovský ráz Tvarožné, jaký se do dnešních dnů již nedochoval. Stodoly jednotlivých usedlostí, jimž se malířsky věnoval i v detailu, byly většinou přestavěny na obytné domy a zástavba se později rozšířila i do bývalých polí. Tvář obce se východně od kostela, který se již do obrazu nedostal, změnila natolik, že jednotlivé domy dnes nelze rozpoznat. Horizont s pruhem Ždánického lesa a se střechami chalup vykukujících z Holubic ožívují také siluety stromů, které měl Vladimír Drápal tak rád. Lemují bývalou císařskou silnici z Brna do Vyškova.

„Mám rád stromy. / Všechny jsou krásné a vznešené, / zvláště ty staré, / které tady se mnou rostly. [...] / Je to zázrak: ze semene – strom.“ (Ze vzpomínek Vladimíra Drápal)⁷

⁷ Ibid.

OBRAZY ROHLENKA A SANTON

Jemné přechody odstínů zelené a hnědé dávají obrazu *Rohlenka* pokojnou atmosféru, která ostře kontrastuje s nynější dopravní rušností místa. Převažující zemědělský námět obrazu je nepochybně oslavou rodné venkovské krajiny Vladimíra Drápal. Od východu, odkud byl obraz malován, zachytil v místech nynější dálnice D1 z Brna do Ostravy polní trať Zadní Šmolesy, nad níž se zvedají svahy Žuráně (287 m n. m.) zbrázděné řemenovitými políčky. Okolo tehdejší samoty Rohlenka, později zbořené a zcela přestavěné do nynější podoby, naznačil autor silnicí od Jiříkovic lemovanou alejí. Jednotlivou barvou jsou vyjádřeny vzdálené svahy vrchu Čtvrtě (331 m n. m.) nad Podolím, které se zvedají nad střechami usedlosti v pravé části horizontu.

Zatímco obraz *Rohlenka* je olejomalba z malířovy rané tvorby, věnoval se Vladimír Drápal se zaujetím i kresbě.⁸ Tak ztvárnil např. i realisticky věrnou kresbou uhlem pohled k Santonu (296 m n. m.) – do událostí bitvy u Slavkova nazývaného Padělek⁹ – který se vypíná nedaleko od Rohlenky. I k tomuto motivu stačilo malíři vyjít za humna a přiblížit se k vršku po polní cestě vedoucí za zahradami. Kresba není datovaná, ale její realistická věrnost dovoluje odhadovat, že vznikla snad nejpozději v šedesátých letech, kdy nebyl Santon ještě tak zarostlý nálety dřevin, jako tomu bylo ke konci 20. století. Výrazný kopeček tvořený račickými slepenci, z nichž se skládá i východní okraj Drahanské vrchoviny, vystupuje už jako ostrůvek ze sprašových návějí v Dyjsko-svrateckém úvalu. Zcela bezlesý Santon zachytil ve svém malířském působení v krajině slavkovského bojiště i brněnský malíř František Richter (1774–1860). Tou dobou musel být Santon ukázkovou lokalitou panonské stepní vegetace, jak dokládají její dnešní pozůstatky hostící dosud celou řadu vzácných druhů rostlin. Santon byl v 19. století, jak dosvědčuje nejen kresba Františka Richtera, ale i tehdejší mapy, pastevně využíván, třebaže některé historické záznamy uvádějí, že v dřívějších dobách byl kopec porostlý duby, habry a lískovými keři.¹⁰ Avšak už na sklonku 19. století došlo na jeho svazích k prvnímu zalesňování, které pokračovalo i v první polovině 20. století. Z mnoha stanovištně i geograficky nepůvodních dřevin zasáhly negativně do bohatství a souvislosti stepní vegetace Santonu zejména úporné akáty a šeříky. Původní vegetace se dosud udržela na jižních svazích a ve vrcholové části s dominantou kaple Panny Marie Sněžné z roku 1832. K nejcennějším druhům flóry patří např. česnek žlutý, divizna brunátná, kakost

8 Ibid.

9 VAŇÁČEK, Michal. *Francouzové a Morava v době Velké revoluce a koaličních válek*. Brno: Musejní spolek, 1965.

10 MARTIŠKO, Josef. *Přírodní památka Santon. Plán péče pro období 2009–2018*. Brno: Český svaz ochránců přírody Základní organizace Brněnsko, 2009; KOLÁŘOVÁ, Draga, ed. *Santon: příroda a historie*. Tvarožná: Onufrius, 2008.

V. Drápal, Santon, okolo roku 1953, uhl, papír, 44×60,5 cm. (soukromá sbírka, foto: P. Halas)

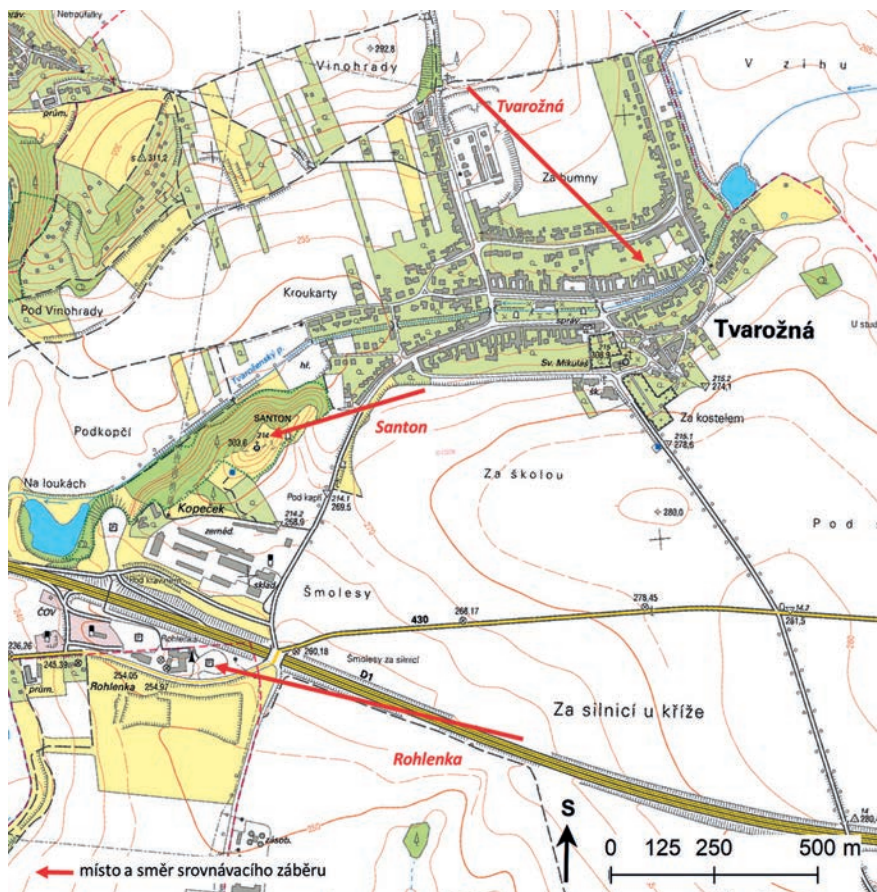
Srovnávací záběr ke kresbě Santon, 29. 11. 2021 (49.1896450°N, 16.7690367°E, 256°, foto: P. Halas)

V. Drápal, Rohlenka, 1943, olej, plátno (pytel na mouku), 30,5×41 cm.
(soukromá sbírka, foto: P. Halas)

Srovnávací záběr k obrazu Rohlenka, 3. 1. 2022. (49.1824000°N, 16.7727664°E, 278°, foto: P. Halas)

Místa a směry srovnávacích záběrů k obrazům Tvarožná, Rohlenka a Santon na podkladu Základní mapy ČR.

krvavý, kosatec nízký, kozinec rakouský, pryskyřník ilyrský, rozrazil (klasnatý, ožankovitý a rozprostřený), řebříček panonský, sesel fenyklový, večernice smutná a zvonek boloňský. Mezi druhy, které se na Santonu a v jeho blízkém okolí nedochovaly, jsou uváděny např. bílojetel německý, starček celolistý, zářaza bílá a ze zvláště vzácných hadí mord dřípený, jablečník cizí, kavyl tenkolistý a bezobalka sivá. Ještě před vybudováním odstavného parkoviště nedaleko bývalého větrného mlýna pod Santonem pokrývaly tamní svahy bohaté porosty koniklece velkokvětého.¹¹

11 Rozhovor s Jiřím DRÁPALEM, synem Vladimíra Drápala. Tvarožná, 12. 11. 2021.

Vzácná stepní rostlina večernice smutná vykvetá na Santonu začátkem května poblíž kaple Panny Marie Sněžné. (foto: P. Halas)

Od roku 1995, kdy začaly práce na odstraňování nežádoucích dřevin, se kopec opět začíná objevovat v podobě bezlesého návrší. Podle jednoho z výkladů původu jeho nynějšího jména právě taková podoba připomínala francouzským vojákům kopec Santon, který znali ze svého egyptského tažení roku 1798.

Pruhy políček jako za starých časů jsou dosud zachované v údolí Tvaroženského potoka pod Santonem. (foto: P. Halas)

Kaple Panny Marie Sněžné na Santonu nahradila roku 1832 starší dřevěnou stavbu.
(foto: P. Halas)

OBRAZ BLAŽOVICE

Ačkoliv se Vladimír Drápal za svými krajinářskými náměty obvykle nevzdaloval od rodné vesnice (a nejednou mu stačil pouhý výhled na náves z jeho ateliéru), zatoulal se roku 1953 k přespolním do Blažovic. Ve volném čase se i se svojí ženou vydával velmi často na „špacír“ na „Blažovandu“ (silnici k Blažovicím), vždy ke státní silnici, někdy i dále k Blažovicím.¹²

Krajina v záběru jeho kresby *Blažovice* se při pohledu zdálky v základních rysech za sedm desetiletí výrazně nezměnila a zůstala podobně malebná. Přesto se díky několika málo tahům uhlem dovídáme o proměnách jejích detailů. Určující dominantou vesnice od severozápadu zůstává již bezmála století silueta kostela Nejsvětějšího Srdce Ježíšova.¹³ Odhlédneme-li od nynější nové výstavby rodinných domů, ubírající většině vesnic na jejich půvabu, a upřeme-li zrak do popředí kresby, zaujme nás „rohatina“ (sušák na seno), která tam zůstala po otavách ještě ke konci roku. Louky udržované po staletí v úzkém pruhu nivy okolo potoka Romzy byly tehdy ještě tradičně obhospodařované. Na loukách, v místech, kde se dosud říká „na rybníku“ (poblíž malířova místa), stával do roku 1802 Dolní rybník dominikánek.¹⁴ Z jejich současné podoby dané druhově chudými komerčními směsmi bylin a trav již původní složení neodvodíme. Můžeme jejich podobu ale odušit ze zachovalých zbytečků květnatých luk, která obklopují staré vrby lemující od severovýchodu pravostranný přítok Romzy. V převážně polní krajině Slavkovského bojiště v nich dosud ještě potěší i bujné porosty pcháče šedého a kakostu lučního, doprovázené např. i bedrníkem větším. Celou atmosféru místa podtrhují věkovité vrby řezané na „hlavu“, které díky nepřetržité soukromé držbě nevzaly za své při združstevňování, a dodnes (již ne tak často) je každá z nich – rostoucí na konci parcely – svým vlastníkem pravidelně ořezávaná.¹⁵

ZÁVĚR

Výzkum změn krajiny za pomoci realistických obrazů krajiny a starých krajinářských fotografií se sice nemůže opírat o mapy, představuje ale doplňkovou metodu,

12 Korespondence s Jiřím DRÁPALEM, synem Vladimíra Drápala. Tvarožná, 18. 4. 2023.

13 Kostel Nejsvětějšího Srdce Ježíšova byl dostavěn a vysvěcen roku 1934. KALÁBOVÁ, Marta. *Historie kostela Nejsvětějšího Srdce Ježíšova v Blažovicích*. Blažovice: Obec Blažovice, 2009.

14 HLADKÁ, Radmila. *Naše rybníky. Blažovický zpravodaj*. Blažovice: Obecní úřad Blažovice, 2004, č. 1.

15 Rozhovor s Martou KALÁBOVOU. Blažovice, 12. 4. 2023.

Vladimír Drápal, Blažovice, 1953, papír, uhlí, 21,8×31,7 cm. (soukromá sbírka, foto: P. Halas)

Srovnávací záběr ke kresbě Blažovice, 25. 4. 2023. Když Vladimír Drápal obraz kreslil, mohl stát někde v místech nyníější malé vodní nádržky. (49.1663761°N, 16.7761781°E, 120°, foto: P. Halas)

Místo a směr pořízení srovnávací fotografie ke kresbě Blazovice na podkladu Základní mapy ČR.

kteřá má na rozdíl od studia starých map potenciál v rozlišení detailů. Zejména s využitím proměn flóry daného území může vytvářet vhodný nástroj pro posuzování kvalitativních změn krajinné pokrývky. Současně umožňuje divácky, popř. čtenářsky atraktivně prezentovat veřejnosti jak přírodovědnou a vlastivědnou problematiku daného místa, tak i téma změn krajiny. Vhodným objektem ke zkoumání proměn krajiny jsou tak i obrazy Tvarožné a Blazovic Vladimíra Drápal. V realistických kresbách uhlem i ve stylizovaných olejomalbách malíř svérázným způsobem vyjádřil specifika nepříliš zřetelného reliéfu, ale především strukturu krajiny, která v druhé polovině 20. století dožila velmi výrazných změn. Krajina Tvarožné a Blazovic poutá u veřejnosti pozornost především jako dějiště bitvy u Slavkova, její

Jedna z věkovitých vykotlaných vrb křehkých u přítoku potoka Romzy. Půvabný, starobylý krajinný prvek nezůstal v současné krajině osamocen, ale doprovází jej (poblíž) i regionálně cenná rostlinná společenstva. Ještě v 90. letech 20. století dohasínala tradice domácí výroby košíků pro vlastní potřebu spjatá s pravidelnou péčí o vrby (rozhovor s M. Kalábovou, cit. pozn. 15). Ústup od tradičního obhospodařování luk i vrb dokládají v zástině koruny porosty rákosin a kopřiv. (foto: P. Halas)

Bedrník větší, v minulosti vyhledávaná léčivá bylina, roste u Blažovic hojně pod starými vrbami u přítoku Romzy. (foto: P. Halas)

Zbytečky luk s pcháčem šedým dávají nahlédnout, jak působivé musely být dřívější louky okolo potoka Romzy. Svoji mohutností prozrazuje rostlina úživné prostředí a vysokou produktivitu dřívějších nivních luk. (foto: P. Halas)

Jihozápadní nároží kostela Nejsvětějšího Srdce Ježíšova v Blažovicích, při jehož stavbě byl využit místní litavský vápenec nazývaný také řasový, neboť se na jeho vzniku významně podílely stélky červených řas rodu *Lithothamnium*. (foto: P. Halas)

téměř výlučně zemědělský charakter ji dále spíše nepředurčuje jako frekventovaný turistický cíl. „Vcházením“ do obrazů Vladimíra Drápala je však možné odhalovat přírodní a vlastivědné půvaby, které v rozmanitých krajinách brněnského okolí stojí za pozornost.

PODĚKOVÁNÍ

Za cenné připomínky k textu a za poskytnutí podkladů k tématu historie Blažovic děkujeme paní Martě Kalábové a recenzentům; za možnost využití reprodukcí a vstřícnou spolupráci synu Vladimíra Drápala Jiřímu.

PRAMENY A LITERATURA

Korespondence s Jiřím DRÁPALEM, synem Vladimíra Drápala. Tvarožná, 18. 4. 2023.

Rozhovor s Jiřím DRÁPALEM, synem Vladimíra Drápala. Tvarožná, 12. 11. 2021.

Rozhovor s Martou KALÁBOVOU. Blažovice, 12. 4. 2023.

HALAS, Petr, ed. *Vcházení do obrazů Josefa Jambora*. Ostrava: Ústav geoniky AV ČR, v. v. i., 2021. ISBN 978-80-86407-83-8.

HALAS, Petr, KALLABOVÁ, Eva a KOUTECKÝ, Tomáš, eds. *Vcházení do obrazů a fotografií*. Ostrava: Ústav geoniky AV ČR, v. v. i., 2022. ISBN 978-80-86407-89-0.

HLADKÁ, Radmila. *Naše rybníky. Blažovický zpravodaj*, č. 1. Blažovice: Obecní úřad Blažovice, 2004.

HLAVÁČKOVÁ, Milada, HLUŠIČKA, Jiří a MALINA, Jaroslav. *Vladimír Drápal*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2010. ISBN 978-80-7204-695-9.

KALÁBOVÁ, Marta. *Historie kostela Nejsvětějšího Srdce Ježíšova v Blažovicích*. Blažovice: Obec Blažovice, 2009. ISBN 978-80-254-5558-6.

KOLÁŘOVÁ, Draga, ed. *Santon: příroda a historie*. Tvarožná: Onufrius, 2008. ISBN 978-80-903881-4-7.

MALÁ, Alena, ed. *Slovník českých a slovenských výtvarných umělců: 1950–1998. Svazek II., D–G*. Ostrava: Výtvarné centrum Chagall, 1998. ISBN 80-86171-00-0.

MARTIŠKO, Josef. *Přírodní památka Santon. Plán péče pro období 2009–2018*. Brno: Český svaz ochránců přírody, Základní organizace Brněnsko, 2009.

VAŇÁČEK, Michal. *Francouzové a Morava v době Velké revoluce a koaličních válek*. Brno: Múzejní spolek, 1965.

KLÍČOVÁ SLOVA: změny krajiny, Vladimír Drápal, výtvarné umění, flóra, Tvarožná, Blažovice

ZUSAMMENFASSUNG

Die Wandlung der Landschaft von Tvarožná und Blažovice, eingefangen in Bildern von Vladimír Drápal

Die Erforschung von Landschaftsveränderungen ist Gegenstand vieler Fachgebiete, sowohl im technischen als auch im naturwissenschaftlichen Bereich. Für die Analyse von Landschaftsveränderungen wird vorwiegend Kartenmaterial verwendet, und zwar sowohl alte Karten als auch die neuesten Luft- und Satellitenaufnahmen. Als unkonventionelle zusätzliche Informationsquelle bezüglich des Wandels einer Landschaft können jedoch auch realistische Gemälde und alte Fotografien dienen. Ihr eingeschränkter Nutzen mangels einer flächendeckenden Verfügbarkeit wird oftmals durch die Landschaftsdetails aufgewogen, die auf diese Art festgehalten wurden. Diese Details betreffen z. B. die vorherrschende Vegetation und Flora, die über eine hohe Aussagekraft bezüglich der Geschichte einer Region verfügen. Deshalb wurden in den Jahren 2019–2022 im Rahmen des Projekts *Promoting tourism by entering to the landscape paintings and photographs* für die Untersuchung der Veränderungen verschiedener Landschaften in Mähren und in angrenzenden Teilen Böhmens und Tschechisch-Schlesiens neben Bildern und Fotografien auch Daten über den Wandel der Flora verwendet. Im vorliegenden Artikel wird eine Auswahl der untersuchten Gemälde des Malers und Bildhauers Vladimír Drápal vorgestellt, der in der Umgebung von Tvarožná östlich von Brno tätig war. Die einzelnen untersuchten Gemälde (und Fotografien anderen Ursprungs) dienen nicht nur der Interpretation der Landschaftsveränderungen, sondern auch als potentielle Inspiration für den Individualtourismus.

MATERIÁL

PRAVĚKÉ A STŘEDOVĚKÉ OSÍDLENÍ NA KATASTRECH OBCÍ PODOLÍ A VELATICE

David Hons

Archeologická minulost obcí Podolí a Velatice je nesmírně bohatá. Každá z obcí se stala eponymní lokalitou pro jednu archeologickou kulturu z mladší a pozdní doby bronzové. Obě nalezneme v jednom z historicky nejdynamičtější se vyvíjejících regionů, na jejichž území byly objeveny desítky archeologických lokalit. Tento článek si klade za cíl souhrnně představit dosavadní poznatky o vývoji pravěkého a středověkého osídlení na katastrech obou obcí. Jedná se o v pořadí čtvrtý článek věnující se tématu sídelní struktury a navazující na předchozí články, které vyšly ve *Sborníku Muzea Brněnska* v letech 2020–2022 a mapovaly osídlení ve Šlapanicích a Bedřichovicích,¹ poté v Blažovicích, Jiříkovcích, Ponětovicích a Praci,² dále v Kovalovicích, Pozořicích, Sivicích, Tvarožné a Viničných Šumicích³. Jde o další z dílčích výstupů systematického záměru studia pravěkých a raně středověkých sídelních struktur v regionu východně od Brna. Do roku 2022 bylo zaznamenáno více než 100 samostatných lokalit z různých období. Cílem práce bylo (mimo jiné) revidovat jednotlivé starší nálezy, jelikož u řady z nich není známá přesná lokalizace. Na základě těchto dat a zmapování dostatečně reprezentativního území bude možné podrobnější a preciznější studium sídelních strategií a dynamiky vývoje osídlení v jednotlivých historických etapách v dané oblasti. Shromážděná data lze využít jako klíčový teoretický základ pro další formy výzkumu, například nové povrchové prospekce nebo terénní výzkumy. Nedílným aspektem této práce je i sumarizace poznatků pro prezentaci směrem k širší veřejnosti, především s důrazem na obyvatele konkrétních obcí. Správné a co nejintenzivnější informování směrem k občanům je klíčové i při budoucí záchraně potenciálně ohrožených archeologických nálezů a článek má

-
- 1 HONS, David. Pravěké a středověké osídlení na katastrech obcí Šlapanice a Bedřichovice. In: *Sborník Muzea Brněnska 2020*. Brno: Muzeum Brněnska, 2020, s. 85–105.
 - 2 HONS, David. Pravěké, středověké a novověké osídlení na katastrech obcí Blažovice, Jiříkovice, Ponětovice a Prace. In: *Sborník Muzea Brněnska 2021*. Brno: Muzeum Brněnska, 2021, s. 115–136.
 - 3 HONS, David. Pravěké a středověké osídlení na katastrech obcí Kovalovice, Pozořice, Sivic, Tvarožná a Viničné Šumice. In: *Sborník Muzea Brněnska 2022*. Brno: Muzeum Brněnska, s. 83–110.

ukázat pestrost a význam zdejšího regionu pro poznání naší minulosti. Na základě dřívějších prací zmíněných výše byly Muzeem ve Šlapanicích realizovány již desítky akcí představující tento aspekt naší společné minulosti obyvatelům města. Stejný přístup je možné aplikovat i pro další studované obce.

HISTORIE VÝZKUMU

Obce, které jsou předmětem zájmu článku, nalezneme východně od Brna v místech vyústění důležité komunikační tepny vedoucí ze střední Moravy, tzv. Vyškovské brány. Na severu je zejména velatický katastr vymezen začínajícími svahy Drahanenské vysočiny a směrem na jih a jihovýchod se oblast otevírá do mírně zvlněné krajiny, která je poměrně intenzivně zemědělsky obdělávaná. Osy osídlení tvoří v případě Podolí vodní tok Říčka a Velaticemi protéká Raketnický potok. Nejstarší nálezy z tohoto prostoru zaznamenávám na konci 19. století. V roce 1907 začíná první velký průzkum eponymního pohřebiště podolské kultury v jižní části katastru Podolí, na kterém se podíleli někteří významní amatérští badatelé v čele s Aloisem Procházkou a Josefem Stávkem.⁴ V následujících letech se začínají množit jednotlivé objevy, mnohdy náhodného rázu. Výrazný nárůst archeologických objevů při různých stavbách nebo polních pracích přichází v meziválečném období. Angažuje se zde mimo jiné budoucí ředitel AÚ ČSAV v Brně Josef Poulík. Několik výzkumů proběhlo i ve čtyřicátých letech, ale až po nich dochází k systematictější evidenci jednotlivých výzkumů pod hlavičkou AÚ ČSAV v Brně. Postupně se do výzkumů zapojuje i Moravské zemské muzeum v Brně a od devadesátých let přebírá zásadní úlohu při záchraně archeologických památek ÚAPP Brno, což platí dodnes. Výraznou měrou se na poznání místního archeologického dědictví podílel a podílí Petr Kos, ať už při systematických prospekcích, nebo četných záchranných archeologických výzkumech.

Poznatky o sledované oblasti byly souhrnně zpracovány v monografii Ludvíka Belcrediho a jeho kolegů z roku 1989, která se zaměřuje na archeologické lokality z katastru Brno-venkov, včetně námi sledovaných katastrů.⁵ Od doby vydání však významným způsobem narostl počet nových objevů. Vybrané lokality se staly součástí desítek samostatných článků, souhrnných studií či diplomových prací. Za všechny jmenujme například články Petry Rebrošové et al.,⁶ Petra Kose

4 PROCHÁZKA, Alois, ČERVINKA, Inocenc Ladislav, ČERNÝ, František a SYNEK, Emanuel. Žárové pohřebiště u Podolí. *Pravěk*. Uherské Hradiště, 1910, roč. VI, s. 149.

5 BELCREDI, Ludvík a kol. *Archeologické lokality a nálezy okresu Brno-venkov*. Brno: Okresní muzeum Brno-venkov, 1989.

6 REBROŠOVÁ, Petra, KUČA, Martin, KOS, Petr a VOKÁČ, Milan. Výzkum osady kultury s lineární keramikou ve Velaticích (okr. Brno-venkov). *Acta Musai Moraviae. Scientes sociales*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2012, roč. XCVII, č. 1, s. 57–84.

a Miroslava Šmída⁷ nebo Petry Kaderkové, Jiřího Kaly a Davida Parmy⁸. Nejnovějším komplexnějším zpracováním vývoje osídlení v okolí Santonu (kat. Tvarožná) je kapitola Petra Kose v knize *Santon. Příroda a historie* z roku 2008.⁹ V ní autor představuje historii Santonu, jeho význam i zasazení do kontextu širšího regionu.

METODY A ZDROJE

Článek vznikl na základě podkladů shromážděných z archivu AÚ AV ČR v Brně (nálezové zprávy a mapky katastrů a tratí). Dalším zdrojem informací byly nálezové zprávy z archivu ÚAPP v Brně a jednotlivé dílčí články či souhrnné publikace uvedené u příslušných lokalit, především z periodika *Přehledy výzkumů* (vydává AÚ AV ČR Brno). Jak již bylo řečeno, článek navazuje jak na informace shromážděné Ludvíkem Belcredim a jeho kolegy,¹⁰ tak na práci Petra Kose¹¹. Chce poskytnout co nejucelenější informace o současném stavu archeologického bádání na daných katastrech. Z výše uvedených zdrojů byly získány přesné koordináty jednotlivých lokalit ve formě S-JTSK (především z vázaných nálezových zpráv AÚ AV ČR Brno a ÚAPP Brno), případně přibližné koordináty založené buď na pláncích v jednotlivých nálezových zprávách, publikacích, či podle pojmenování tratí. Lokality byly podle míry přesnosti polohy rozděleny na kategorie 1–4, kdy 1 = přesná poloha naleziště, 2 = s přesností na několik desítek metrů, 3 = s přesností na střed tratě (potažmo schematického plánu), 4 = známe pouze katastr nálezů. V mapách, které jsou součástí článku, jsou vyznačeny pouze lokality s mírou přesnosti 1–3, poslední skupina s mírou přesnosti 4 je pouze uvedena jako samostatné nálezy pocházející z daného katastru a období. V první části článku jsou shrnuty všechny lokality z daných katastrů. V druhé části je pojednáno o prostorových souvislostech ve vybraných obdobích. Datace k jednotlivým obdobím vychází z Archeobotanické databáze ČR, není-li uvedeno jinak.¹²

7 KOS, Petr a ŠMÍD, Miroslav. Objev kultury nálevkovitých pohárů s doklady metalurgie mědi z Podolí, okr. Brno-venkov. *Pravěk. Nová řada*. Brno: ÚAPP, 2015, roč. 23, s. 57–76.

8 KADERKOVÁ, Petra, KALA, Jiří a PARMA, David. Ohněm a kyjem. Další příklad násilných praktik starší doby bronzové. In: *Hroby, pohřby a lidské pozůstatky na pravěkých a středověkých sídlištích. Živá archeologie. Supplementum 3*. Hradec Králové, 2010, s. 223–233.

9 KOS, Petr. Osídlení Tvaroženského Santonu a jeho okolí od pravěku po raný novověk. In: KOLÁŘOVÁ, Draga, ed. *Santon. Příroda a historie*. Tvarožná: Onufrius, 2008, s. 40–61.

10 BELCREDI a kol., pozn. 5.

11 KOS, pozn. 9.

12 DRESLEROVÁ, Dagmar. CZAD – *Archeobotanical database of Czech Republic* [online]. [cit. 1. 5. 2023]. Dostupné z: <https://web.arup.cas.cz/czad/dating.php?l=cz>.

1. PALEOLIT

(PRO MORAVU CCA 780 000–8 000 PŘ. N. L.)¹³

Mapa č. 1

Sídlíště/stanice

- Podolí-Nad Výhonem (lok. 1), aurignacien se stopami bohuniciénu, ohniště a malá kolekce střeptů¹⁴
- Velatice-Velatické Vrchy (lok. 2), aurignacien, menší kolekce štípaných nástrojů¹⁵
- Podolí-Nad Paloukem (lok. 3), starý paleolit, drobná kolekce kamenných artefaktů¹⁶

Mapa č. 1 – Paleolit (D. Hons)

● – paleolit, ○ – starý paleolit, ■ – aurignacien (se stopami bohuniciénu), □ – aurignacien

13 OLIVA, Martin. *Encyklopedie paleolitu a mezolitu českých zemí*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2016.

14 ŠKRDLA, Petr a kol. Podolí (k. ú. Podolí u Brna, okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 54-1*. Brno: AÚ AV ČR Brno, 2013, s. 129.

15 KUČA, Martin a ŠKRDLA, Petr. Velatice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 48*. Brno: AÚ AV ČR Brno, 2007, str. 334.

16 BELCREDI a kol., pozn. 5, s. 22.

- Podolí-Podolí III, Pod Žurání (lok. 4), paleolit, drobná kolekce štípaných artefaktů¹⁷
- Velatice-Podsedičky (lok. 5), paleolit, povrchový sběr¹⁸
- Velatice-Velatice II, Velikonoce (lok. 6), paleolit, povrchový sběr¹⁹

2. NEOLIT

(5 600–4 500 PŘ. N. L.)

Mapa č. 2

2.1. KULTURA S LINEÁRNÍ KERAMIKOU

Sídliště

- Podolí-Podolí I (lok. 1), zkoumáno několik objektů s menším množstvím keramiky²⁰
- Podolí-Na Paloucích (lok. 2), jeden sídlištní objekt s ohništěm²¹
- Podolí-Nová Hora (lok. 3), povrchový sběr, malá kolekce keramiky²²
- Podolí-ul. Dědina č. p. 113 (lok. 4), prozkoumán jeden sídlištní objekt²³
- Velatice-Široký, Padělky (lok. 5). Rozsáhlé sídliště, jež bylo v průběhu posledních 100 let soustavně objevováno a zkoumáno během řady záchranných výzkumů. Nalezneme zde několik stovek objektů, 11 půdorysů dlouhých domů a zbytek ohrazení lokality.²⁴

2.2. KULTURA S VYPÍCHANOU KERAMIKOU

Sídliště

- Podolí-Pololány (lok. 6), povrchovým sběrem získáno několik střepů²⁵

17 OLIVA, Martin. Revize paleolitických lokalit z východního okolí Brna. *Přehled výzkumů* 1984. Brno: AÚ ČSAV Brno, 1987, s. 17.

18 Ibid., s. 17.

19 Ibid.

20 VITULA, Petr. Vyškov (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 1993–1994*.

Brno: AÚ AV ČR Brno, 1997 s. 272–274.

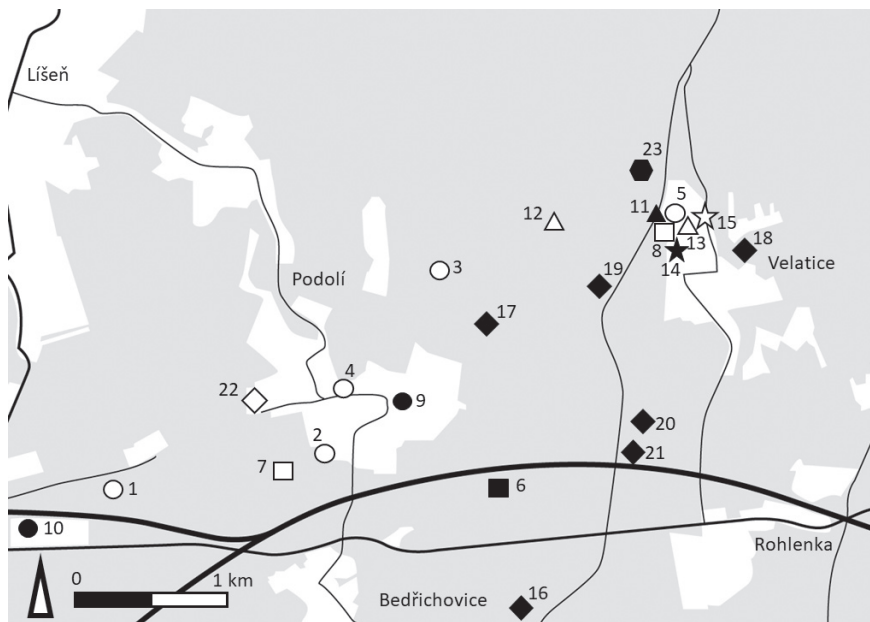
21 BELCREDI a kol., pozn. 5, s. 49.

22 KOS, Petr. Neue Funde aus der Umgebung von Horákov, Podolí und Velatice (Bez. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 1986*. Brno: AÚ ČSAV Brno, 1989, s. 108–109.

23 PARMA, David. Podolí (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 47*. Brno: AÚ AV ČR Brno, 2006, s. 111.

24 REBROŠOVÁ a kol., pozn. 6; KOS, Petr. Velatice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 55-1*. Brno: AÚ AV ČR Brno, 2014, s. 176, 215.

25 BELCREDI a kol., pozn. 5, s. 49.

Mapa č. 2 – Neolit, eneolit (D. Hons)

- – neolit/eneolit, ○ – kultura s lineární keramikou, ■ – kultura s vypíchanou keramikou,
- – kultura s moravskou malovanou keramikou, ▲ – jordanovská kultura,
- △ – kultura nálevkovitých pohárů, ★ – bádenská kultura, ☆ – jevišovická kultura,
- ◆ – kultura se šňůrovou keramikou, ◇ – kultura se zvoncovitými poháry

2.3. KULTURA S MALOVANOU KERAMIKOU (LENGYELSKÁ)

Sídliště

- Podolí-Nad Paloukem (lok. 7). Jeden z pěti objektů patří spolehlivě lengyelské kultuře.²⁶
- Velatice-Nad Vážanama, Prostřední Velikonoce, Široký (lok. 8). Tři objekty a dvě píčky nalezené na třech polohách tvoří pravděpodobně jedno sídliště, jelikož jsou od sebe vzdáleny jen 250 m.²⁷

²⁶ KOS, Petr. Podolí (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 42 (2000)*. Brno: AÚ AV ČR Brno, 2001, s. 139, 168–169, 240.

²⁷ KOS, Petr. Velatice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 1997–1998*. Brno: AÚ AV ČR Brno, 1999, s. 203; ÚAPP Brno, NZ č. j. 184/06, NZ č. j. 315/01.

Solitérní a nelokalizované nálezy

Z katastru obce Podolí pochází kamenná broušená sekerka – bez udání místa nálezu,²⁸ obdobná sekerka byla nalezena na pozemku domu č. p. 6. (lok. 9).²⁹

3. ENEOLIT

(4 500–2 200 PŘ. N. L.)

Mapa č. 2

- Podolí-Příčný (lok. 10), dvě sídlištní jámy řazené pouze rámcově do neolitu/eneolitu³⁰

3.1. JORDANOVSKÁ KULTURA

Sídliště

- Velatice-Široký (lok. 11), objeveny dva objekty s typickou keramikou³¹

3.2. KULTURA NÁLEVKOVITÝCH POHÁRŮ

Sídliště

- Podolí-V Hlavách (lok. 12), objeven jeden objekt řazený do mladší fáze baalberského stupně dané kultury. Velmi cenný je nález dokladů metalurgie v podobě kapky kovu a dyzny na vhánění vzduchu do výhně.³²
- Velatice-Široký, Padělky, Zahrádky (lok. 13), čtyři objekty nalezené během různých fází výzkumů při výstavbě rodinných domků. Datujeme je do starší baalberské fáze dané kultury.³³

28 AÚ ČSAV Brno, NZ č. j. 701/55.

29 MEDUNOVÁ, Anna. Nález kamenné sekery z Podolí (o. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 1964*. Brno: AÚ ČSAV Brno, 1965, s. 27.

30 PARMA, David. Podolí (k. ú. Podolí u Brna, okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 48*. Brno: AÚ AV ČR Brno, 2007, s. 383.

31 ÚAPP Brno, NZ č. j. 184/06.

32 KOS, Petr a ŠMÍD, Miroslav. pozn. 7, s. 71–72.

33 KOS, Petr a ŠMÍD, Miroslav. Ein Objekt der Trichterbecherkultur aus Velatice (Bez. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 1989*. Brno: AÚ AV ČR Brno, 1993, s. 30–31; KOS, Petr. Velatice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 49*. Brno: AÚ AV ČR Brno, 2008, s. 292, 303–304, 325, 452–453; ÚAPP Brno, NZ č. j. 184/06.

3.3. BÁDENSKÁ KULTURA

Sídliště

- Velatice-Široký (lok. 14), jeden sídlištní objekt³⁴

3.4. JEVIŠOVICKÁ KULTURA

Sídliště

- Velatice-Široký (lok. 15). V hliníku lengyelské kultury byly identifikovány střepy jevišovické kultury pocházející pravděpodobně z kulturní vrstvy. Můžeme tedy předpokládat osídlení polohy i v mladém eneolitu.³⁵

3.5. KULTURA SE ŠŇŮROVOU KERAMIKOU

Pohřebiště

- Podolí-Žuráň (lok. 16), jedna pohřební mohyla³⁶
- Podolí-Čtvrtě (lok. 17). Jeden pohřeb, u něhož nelze vyloučit, že byl součástí většího pohřebiště.³⁷
- Velatice-Velatice II, Netroufalky (lok. 18), jeden hrob se sekeromlatem³⁸
- Velatice-Velatice I, V Hlavách (lok. 19), jeden hrob³⁹
- Velatice-Velatice III, Přední Půllány (lok. 20), jeden hrob⁴⁰
- Velatice-Velatice IV, Zadní Půllány (lok. 21), jeden hrob⁴¹

34 ÚAPP Brno, NZ č. j. 184/06.

35 Ibid.

36 BELCREDI a kol., pozn. 5, s. 72.

37 KOS, Petr. Podolí (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 53-1*. Brno: AÚ AV ČR Brno, 2012, s. 152, 170–171.

38 AÚ AV ČR Brno, NZ č. j. 2308/17.

39 AÚ ČSAV Brno, NZ č. j. 2895/52.

40 AÚ AV ČR Brno, NZ č. j. 2308/17.

41 Ibid.

3.6. KULTURA ZVONCOVITÝCH POHÁRŮ

Pohřebiště

- Podolí-Nad cihelnou (lok. 22). Tři žárové hroby, které mohou být součástí větší nekropole pod místní zástavbou.⁴²

Solitérní a nelokalizované nálezy

Při povrchovém průzkumu trati Padělky (lok. 23) se v severozápadní části obce podařilo P. Kosovi nalézt zlomek šálku kultury Retz-Bajč z počátku eneolitu.⁴³ V neznámé poloze na katastru Velatic prokopál A. Dvořáček jeden objekt bádenské kultury.⁴⁴ Z téhož katastru pochází i nelokalizovaný sekeromlat kultury se šňůrovou keramikou a jeden prozkoumaný hrob kultury se zvoncovitými poháry, z něhož se zachovaly dvě keramické nádoby.⁴⁵

4. DOBA BRONZOVÁ

(2 300/2 200–800 PŘ. N. L.)

Mapa č. 3

4.1. STARŠÍ DOBA BRONZOVÁ (2 300/2 000–1 750/1 700 PŘ. N. L.)

4.1.1. ÚNĚTICKÁ KULTURA

Sídliště

- Podolí-Nad Paloukem (lok. 1). Byla prozkoumána jedna sídlištní jáma s lidským pohřbem, o sídlišti jižně od hřbitova se zmiňuje i J. Poulík.⁴⁶
- Podolí-Malá Pole (lok. 2), prozkoumán jeden sídlištní objekt⁴⁷
- Podolí-Příčný (lok. 3), v průběhu řady výzkumů prozkoumáno několik set sídlištních objektů včetně přidruženého pohřebiště (viz níže)⁴⁸

42 KOS, Petr. Podolí (k.ú. Podolí u Brna, okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 58-1*. Brno: AÚ AV ČR Brno, 2017, s. 196.

43 BELCREDI a kol., pozn. 5, s. 76.

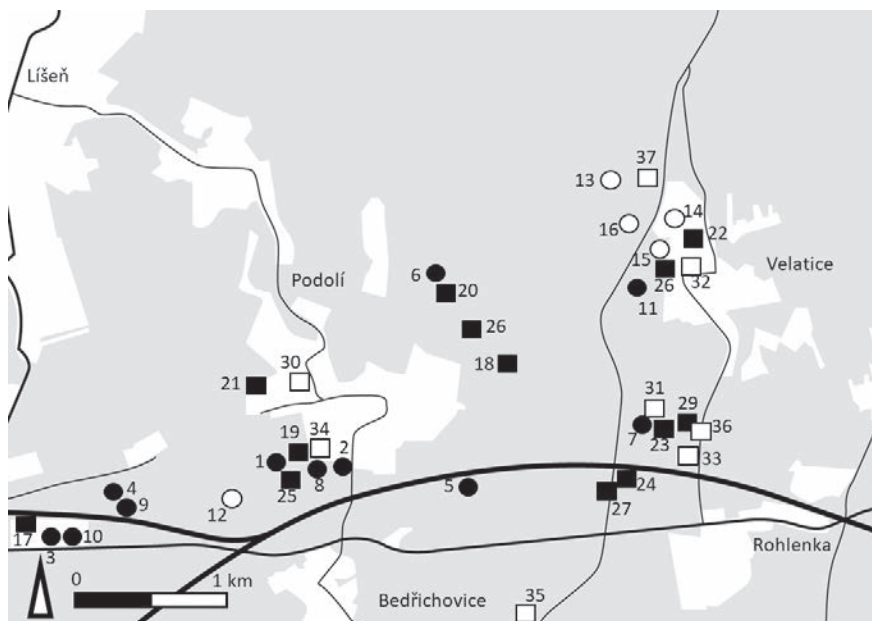
44 Ibid.

45 Ibid.

46 KOS, pozn. 26.; AÚ ČSAV Brno, NZ č. j. 1906/69.

47 ÚAPP Brno, NZ č. j. 86/04.

48 Např. KALA, Jiří a PARMA, David. Podolí (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 52-1*. Brno: AÚ AV ČR Brno, 2011, s. 195–196; PARMA, David. Podolí (k.ú. Podolí u Brna, okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 63-1*. Brno: AÚ AV ČR Brno, 2022, s. 173.

Mapa č. 3 – Doba bronzová (D. Hons)

● – únětická kultura, ○ – mohylová kultura, ■ – velatická kultura, □ – podolská kultura

- Podolí-Podolí I (lok. 4). Jen 200 metrů od polohy Příčný, teoreticky mohou souviset, bylo nalezeno několik sídlištních jam, v jedné umístěný pohřeb s kamenným obložením.⁴⁹
- Podolí-Pololány (lok. 5), v úvozové cestě rozkopána jedna sídlištní jáma⁵⁰
- Podolí-Nová Hora (lok. 6), povrchoвым sběrem získána malá kolekce keramiky⁵¹
- Velatice-Vinohrádky (lok. 7), objeveny dvě sídlištní jámy s nevýrazným materiálem⁵²

Pohřebiště

- Podolí-Nad Paloukem/Malá Pole (lok. 8), dohromady nalezeny čtyři hroby v letech 1907 a 1936⁵³

49 VITULA, pozn. 20.

50 BELCREDI a kol., pozn. 5, s. 104.

51 KOS, pozn. 22.

52 KOS, pozn. 27.

53 BELCREDI a kol., pozn. 5, s. 104.

- Podolí-U Kandie (lok. 9). Nalezeny čtyři hroby předklasické fáze v těsném sousedství polohy Příčný (lok. 10), je otázka, zda spolu mohou souviset.⁵⁴
- Podolí-Příčný (lok. 10). Zkoumáno celkem 48 hrobů únětické kultury, náleží k příslušnému sídlišti, viz výše.⁵⁵
- Velatice-Prostřední Velikonoce (lok. 11), prozkoumány tři kostrové hroby⁵⁶

Solitérní a nelokalizované nálezy

V katastru obce Velatice evidujeme nález bronzové jehlice zřejmě z rozrušeného hrobu, nevíme však, kde byl nalezen.⁵⁷ Z polohy Zahrádka (také Široký) na severním okraji obce mají údajně pocházet únětické střepy ze sídliště,⁵⁸ jelikož ale byla poloha v následujících letech součástí řady archeologických výzkumů, je zajímavé, že nebyly nenalezeny žádné další stopy po únětickém osídlení.

4.2. STŘEDNÍ DOBA BRONZOVÁ (1 600 – 1 300 PŘ. N. L.)

4.2.1. STŘEDODUNAJSKÁ MOHYLOVÁ KULTURA

Sídliště

- Podolí-Želov (lok. 12), prozkoumán jeden sídlištní objekt s keramikou⁵⁹
- Podolí-V Hlavách (lok. 13). Byl prozkoumán jeden objekt s ohništěm a mazanice-mi, na nichž je údajně dochován bílý nátěr.⁶⁰
- Velatice-Široký (lok. 14), ve dvou etapách prozkoumáno několik objektů se zajímavými fragmenty mazaníc⁶¹

Pohřebiště

- Velatice-Prostřední Velikonoce (lok. 15), dohromady v předválečném období prozkoumáno šest hrobů⁶²
- Velatice-Úzké (lok. 16), v roce 1934 prozkoumány dva hroby⁶³

54 STLOUKAL, Milan. Nové nálezy únětických koster z Moravy. *Archeologické rozhledy*. Praha: Státní archeologický ústav, 1968, roč. XX, s. 238–244.

55 KALA, Jiří a PARMA, David. Podolí u Brna (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 54-1*. Brno: AÚ AV ČR Brno, 2013, s. 186–187.

56 BELCREDI a kol., pozn. 5, s. 111.

57 AÚ ČSAV Brno, NZ č. j. 1194/51.

58 BELCREDI a kol., pozn. 5, s. 111.

59 Ibid., s. 104.

60 Ibid.

61 KOŠ, Petr. Velatice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 51*. Brno: Archeologický ústav AV ČR Brno, 2010, s. 325, 361.

62 BELCREDI a kol., pozn. 5, s. 111.

63 Ibid.

Solitérní a nelokalizované nálezy

Z katastru Velatic rovněž pocházejí bronzové a keramické nálezy, neznáme však lokalitu, z níž pocházejí.⁶⁴

4.3. MLADŠÍ DOBA BRONZOVÁ (1 300/1 350 – 1 000 PŘ. N. L.)

4.3.1. VELATICKÁ KULTURA

Sídlště

- Podolí-Příčný (lok. 17), jeden objekt z přelomu střední a mladší doby bronzové⁶⁵
- Podolí-Hruška (lok. 18), dvě sídlištní jámy, kulturní vrstva a bronzové dláto⁶⁶
- Podolí-Podolí III, Nad Paloukem (lok. 19), prozkoumáno několik sídlištních objektů, blízko eponymního pohřebiště⁶⁷
- Podolí-Nová Hora (lok. 20), povrchovým sběrem získána malá kolekce materiálu⁶⁸
- Podolí-Výhon (lok. 21), prozkoumán jeden sídlištní objekt⁶⁹
- Velatice-Široký, Padělky (lok. 22), během několika sezon prozkoumána asi desítky objektů s keramickými nálezy a většími kusy mazanic⁷⁰
- Velatice-Vinohrádky (lok. 23), prozkoumán jeden sídlištní objekt⁷¹
- Velatice-Zadní Lány (lok. 24). Prozkoumáno několik sídlištních jam, které zřejmě pokračují až na sousední katastr obce Podolí.⁷²

Pohřebiště

- Podolí-Palouk, Želov (lok. 25). Objeveny dva velatické hroby blízko sebe, leží v rámci eponymního podolského pohřebiště.⁷³
- Podolí-Čtvrtě (lok. 26). Objeveny tři hroby, které jsou svými parametry připodobňovány eponymní mohyle u Maxlůvky.⁷⁴

64 AÚ ČSAV Brno, NZ č. j. 2801/56.

65 KOS, pozn. 26.

66 KOS, Petr. Podolí (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 47*. Brno: AÚ AV ČR Brno, 2006, s. 148, 167.

67 VITULA, pozn. 20.

68 KOS, pozn. 22.

69 MLEJNEK, Ondřej. Podolí (k. ú. Podolí u Brna, okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 57-1*. Brno: AÚ AV ČR Brno, 2016, s. 225.

70 Např. KOS, pozn. 33; TÝŽ, pozn. 24.

71 VITULA, pozn. 20.

72 BELCREDI a kol., pozn. 5, s. 112.

73 Ibid., s. 104.

74 PARMA, David a kol. Pohřebiště v Podolí u Brna a fenomén žárových hrobů mladší doby bronzové s rozměrnými jámami na Moravě. *Archeologické rozhledy*. Praha: AÚ AV ČR, 2016, roč. LXVIII, s. 291–332.

- Velatice-Velikonoce (lok. 27), jeden dětský hrob⁷⁵
- Velatice-Zadní Půllány (lok. 28). Jeden hrob velatický, druhý obecně spadá do období popelnicových polí.⁷⁶
- Velatice-Domovní Vinohrady (lok. 29), prozkoumaný jeden velatický hrob⁷⁷

Solitérní a nelokalizované nálezy

Z katastru obce Podolí pochází fragment solitérního srpu z mladší doby bronzové z polohy Stará Hora. Z katastru Velatic pochází nelokalizovaná keramika, máme záznam o průzkumu sídlištní jámy, neznáme však její polohu.⁷⁸

4.4. POZDNÍ DOBA BRONZOVÁ (1 000 – 800 PŘ. N. L.)

4.4.1. PODOLSKÁ KULTURA

Sídliště

- Podolí-ul. Výhon (lok. 30), jeden sídlištní objekt a sídlištní vrstva⁷⁹
- Velatice-Vinohrádky (lok. 31), prozkoumán jeden sídlištní objekt⁸⁰
- Velatice-Široký, Padělky (lok. 32). Prozkoumáno několik desítek objektů, byly zachyceny půdorysy dvou domů, které eventuálně mohly zaniknout požárem.⁸¹
- Velatice-Prostřední Půllány (lok. 33), prozkoumáno několik objektů⁸²

Pohřebiště

- Podolí-Malá Pole, Palouk (lok. 34), eponymní nekropole podolské kultury. Celkově je zde zachyceno 148 hrobů a odhaduje se, že jde o čtvrtinu celkové velikosti pohřebiště. První objevy pocházejí již z osmdesátých let 19. století, hlavní část výzkumů zde probíhala od roku 1907.⁸³
- Podolí-Žuráň (lok. 35). Pod mohylou z doby stěhování národů se nacházela mohyla z pozdní doby bronzové.⁸⁴

75 AÚ ČSAV Brno, NZ č. j. 796/52.

76 BELCREDI a kol., pozn. 5, s. 112.

77 Ibid.

78 AÚ ČSAV Brno, NZ č. j. 796/52.

79 PARMA, David. Podolí (k.ú. Podolí u Brna, okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 60-1*. Brno: AÚ AV ČR Brno, 2016, s. 227.

80 VITULA, pozn. 20.

81 ÚAPP Brno, NZ č. j. 184/06; KOS, Petr. Velatice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 54-1*. Brno: AÚ AV ČR Brno, 2013, s. 161–162, 194.

82 BELCREDI a kol., pozn. 5, s. 112.

83 Ibid., s. 104.

84 AÚ AV ČR Brno, NZ č. j. 547/98.

- Velatice-Domovní Vinohrady (lok. 36). Byly prozkoumány tři hroby, první z nich měl kolem sebe kamenný věnec.⁸⁵
- Velatice-Padělky (lok. 37), prozkoumán jeden podolský hrob⁸⁶

5. DOBA HALŠTATSKÁ (800–450 PŘ. N. L.)

Mapa č. 4

5.1. HORÁKOVSKÁ KULTURA

Sídliště

- Podolí-Nová Hora (lok. 1), povrchovým sběrem zjištěno halštatské sídliště⁸⁷
- Velatice-Prostřední půllány (lok. 2), při průzkumu zdokumentovány dva objekty a železářská pec⁸⁸
- Velatice-Široký (lok. 3). Během výzkumů zde byly prozkoumány dvě chaty, datované do stupňů HC 1–HD 2, a další keramické i bronzové artefakty.⁸⁹

Pohřebiště

- Podolí-Palouk (lok. 4). Na eponymním pohřebišti podolské kultury patří nejméně šest hrobů horákovské kultury.⁹⁰
- Podolí-Nová Hora, Čtvrtě (lok. 5), při orbě narušen jeden horákovský hrob s kamenným obložením a bohatým keramickým inventářem⁹¹
- Velatice-Padělky (lok. 6), pohřebiště s neupřesněným počtem hrobů⁹²
- Velatice-Hrubé Velikonoce, Úzké (lok. 7), menší horákovské pohřebiště s jedním kostrovým a jedním žárovým hrobem⁹³
- Velatice-Vrchní Velikonoce, Podsečky (lok. 8), prozkoumána jedna mohyla se žárovým pohřbem⁹⁴

85 AÚ ČASV Brno, NZ č. j. 1357/59.

86 AÚ ČASV Brno, NZ č. j. 2810/59.

87 KOS, pozn. 22.

88 BELCREDI a kol., pozn. 5, s. 137–138.

89 KOS, pozn. 33.

90 BELCREDI a kol., pozn. 5, s. 135.

91 Ibid., s. 135–136.

92 AÚ ČASV Brno, NZ č. j. 168/46, NZ č. j. 389/46.

93 BELCREDI a kol., pozn. 5, s. 137.

94 Ibid.

Solitérní a nelokalizované nálezy

V roce 1954 K. Ludíkovský prozkoumal jednu horákovskou mohyly, není však možné ji lokalizovat.⁹⁵

6. DOBA LATÉNSKÁ (450–9/6 PŘ. N. L.)

Mapa č. 4

Sídliště

- Velatice-Široký (lok. 9), při povrchovém sběru severně od Velatic nalezeno několik střepů⁹⁶

Pohřebiště

- Podolí-Palouky (lok. 10), během výzkumu podolské nekropole nalezený jeden hrob s železnou sponou⁹⁷

Solitérní a nelokalizované nálezy

Z katastru obce Podolí pochází jedna železná spona.⁹⁸ Z neznámé polohy z katastru Velatic pochází malá kolekce laténských střepů.⁹⁹

7. DOBA ŘÍMSKÁ (9/6. PŘ. N. L.–380 N. L.)

Mapa č. 4

Sídliště

- Podolí-Příčný (lok. 11). Během dvou sezon zde byl objeven velký hliník, sídlištní objekt a chata datované do mladší až pozdní fáze doby římské.¹⁰⁰
- Podolí-Hruška (lok. 12), prozkoumáno šest sídlištních jam a jedna chata. Nalezeny byly mimo jiné železná spona, kostěné nástroje, jiřikovická keramika, která lokalitu situuje do závěrečné fáze mladší doby římské.¹⁰¹

95 AÚ ČSAV Brno, NZ č. j. 4370/59.

96 KOS, pozn. 22.

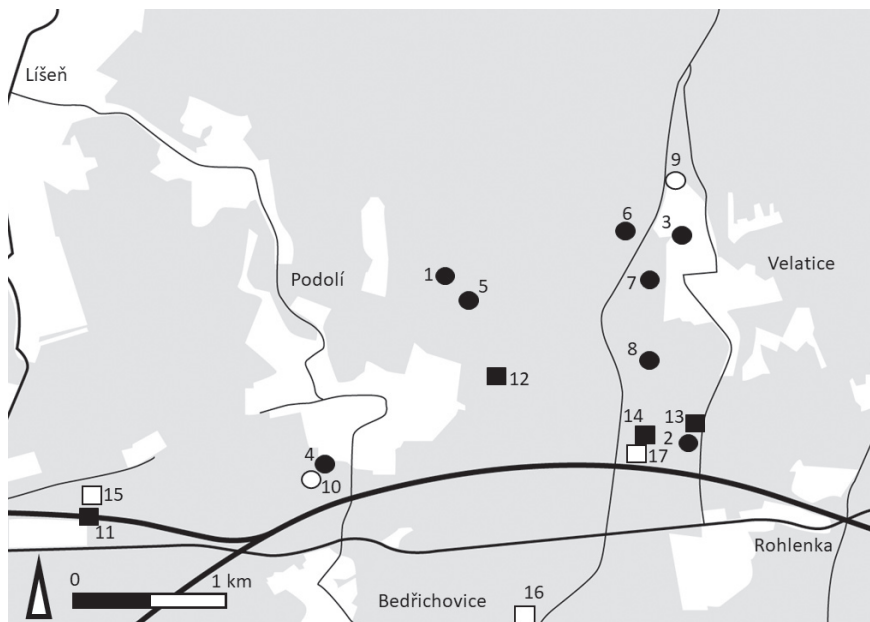
97 BELCREDI a kol., pozn. 5, s. 151.

98 AÚ ČASV Brno, NZ č. j. 401/46.

99 AÚ ČASV Brno, NZ č. j. 353/45.

100 PARMA, David. Podolí (k. ú. Podolí u Brna, okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 61-1*. Brno: AÚ AV ČR Brno, 2020, s. 210.

101 KOS, pozn. 66.

Mapa č. 4 – Doba halštatská, laténská, římská a doba stěhování národů (D. Hons)

● – doba halštatská, ○ – doba laténská, ■ – doba římská, □ – doba stěhování národů

- Velatice-Podseky (lok. 13), při průzkumu nalezeno několik objektů z mladší doby římské¹⁰²

Pohřebiště

- Velatice-Zadní Půllány (lok. 14). Germánské pohřebiště, na kterém bylo postupně zkoumáno nejméně 48 hrobů, převážně žárových.¹⁰³

Solitérní a nelokalizované nálezy

Z katastru Podolí pochází údajně denár Antonina Pia.¹⁰⁴

¹⁰² BELCREDI a kol., pozn. 5, s. 162.

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Ibid., s. 160.

8. DOBA STĚHOVÁNÍ NÁRODŮ (380–568 N. L.)

Mapa č. 4

Sídliště

- Podolí-Příčný, Podolí I (lok. 15), prozkoumán jeden sídlištní objekt¹⁰⁵

Pohřebiště

- Podolí-Žuráň (lok. 16). Znamá mohyla tvoří dnešní návrší polohy Žuráň s dvěma pohřby význačných příslušníků vysoké germánské společenské vrstvy.¹⁰⁶
- Velatice-Zadní Půllány (lok. 17), postupně prozkoumáno 40 kostrových hrobů s bohatou výbavou kovových artefaktů, jantarových předmětů nebo kostěných hřebenů¹⁰⁷

9. RANÝ STŘEDOVĚK (568–1 200/1 230 N. L.)

Mapa č. 5

Sídliště

- Velatice-Podseky (lok. 1), povrchovým sběrem narušeno několik objektů ze starohradištního období a prokopána jedna jáma bratry Ondráčkovými¹⁰⁸
- Podolí-Želov (lok. 2), narušena jedna jáma s nádobou pražského typu¹⁰⁹
- Velatice-Široký (lok. 3), jeden objekt se starohradištním keramickým materiálem¹¹⁰
- Velatice-Široký, Padělky (lok. 4), prozkoumána jedna obdélná polozemnice ze středohradištního období, další polozemnice a několik jam z přelomu středohradištního a mladohradištního období¹¹¹
- Podolí-Podolí IV (lok. 5), zachyceny tři sídlištní objekty z 11. století¹¹²
- Podolí-Malá pole (lok. 6). Prozkoumány tři objekty, jeden se podařilo datovat do 11. století.¹¹³

105 VITULA, pozn. 20.

106 BELCREDI a kol., pozn. 5, s. 165.

107 Ibid., s. 166.

108 Ibid., s. 178.

109 Ibid., s. 176.

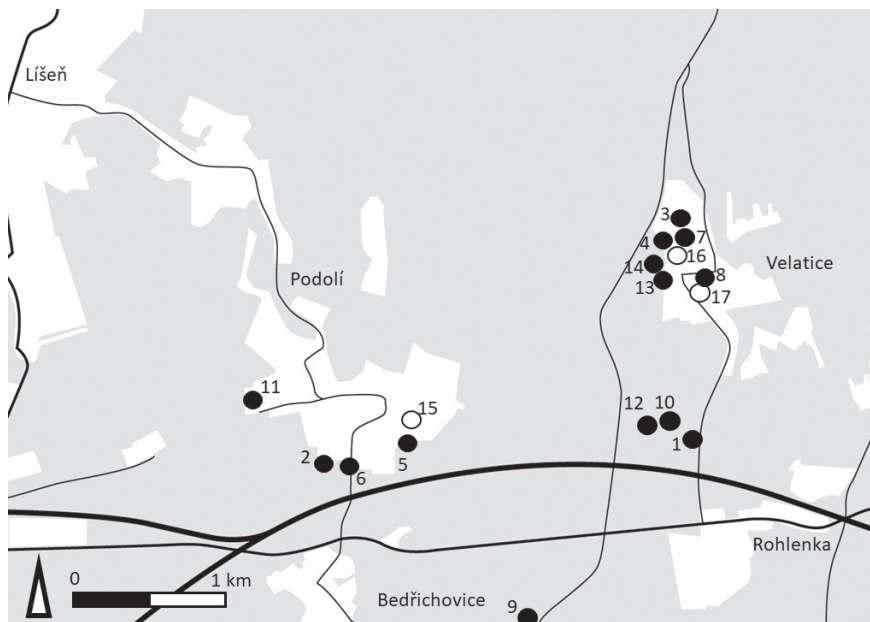
110 KOS, pozn. 27.

111 RAKOVSKÝ, Ivo a ŠMÍD, Miroslav. Slovánská chata z Velatic (okr. Brno-venkov).

Přehled výzkumů 1990. Brno: AÚ AV ČR Brno, 1993, s. 92–93; PARMA, David. Velatice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 50*. Brno: AÚ AV ČR Brno, 2009, s. 302, 445.

112 VITULA, pozn. 20.

113 KOS, Petr. Podolí (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 46*. Brno: AÚ AV ČR Brno, 2005, s. 312

Mapa č. 5 – Raný a vrcholný středověk (D. Hons)

● – raný středověk, ○ – vrcholný středověk

- Velatice-Široký, Padělky (lok. 7). Nalezena přibližně desítky objektů datovaná do 11. století, podařilo se prozkoumat i příkop nebo formu ohrazení, která by mohla souviset snad již s dřívější osadou. Nejstarší stopy osídlení jsou zde již ze 7.–8. století.¹¹⁴
- Velatice, dům č. p. 96 (lok. 8), při průzkumu zkoumán jeden objekt z 11. století¹¹⁵

Pohřebiště

- Podolí-Žuráň (lok. 9), do pláště mohyly zapuštěný pravděpodobně jeden žárový hrob¹¹⁶
- Velatice-Domovní Vinohrady (lok. 10), v roce 1956 nalezen jeden žárový hrob, podle inventáře starohradištní¹¹⁷

¹¹⁴ KOS, Petr. Velatice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 54-2*. Brno: AÚ AV ČR Brno, 2005, s. 286.

¹¹⁵ ÚAPP Brno, NZ č. j. 729/19.

¹¹⁶ BELCREDI a kol., pozn. 5, s. 176.

¹¹⁷ Ibid., s. 179.

- Podolí-Nad Cihelnou (lok. 11). Při výzkumu se podařilo zachytit čtyři středohradištní hroby.¹¹⁸
- Velatice-Zadní/Přední Půllány (lok. 12). Při několika výzkumech ve třicátých letech 20. století zde bylo zachyceno nejméně 33 středohradištních hrobů.¹¹⁹
- Velatice-Prostřední Velikonoce (lok. 13), prozkoumáno pět středohradištních hrobů¹²⁰
- Velatice-Zadní Velikonoce (lok. 14), mladohradištní pohřebiště, dobře prozkoumán jeden hrob, o dalších zmínky¹²¹

Solitérní a nelokalizované nálezy

Z katastru Velatic pochází půldenár Boleslava II. (967–999).¹²²

10. VRCHOLNÝ STŘEDOVĚK (1 230–1 526 N. L.)

Mapa č. 5

Sídliště

- Podolí-Za farou č. p. 286 (lok. 15), prozkoumána jedna sídlištní jáma z 13. století¹²³
- Velatice-Široký (lok. 16), prozkoumáno šest objektů a relikty středověkých úvozových cest¹²⁴
- Velatice, dům č. p. 96 (lok. 17), základ hospodářské budovy spadající do 14.–15. století¹²⁵

VÝVOJ STRUKTURY OSÍDLENÍ

Následující část článku zasazuje informace uvedené na předchozích stranách do širších souvislostí. Za nejstarší doklad přítomnosti člověka v dané oblasti můžeme považovat nález nepočetné štípané industrie z polohy Nad Paloukem (mapa 1, lok. 3) datovaný snad již do starého paleolitu. Jistější doklady osídlení pocházejí

118 KOS, Petr. Podolí (k. ú. Podolí u Brna, okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 58-2*. Brno: AÚ AV ČR Brno, 2017, s. 243.

119 BELCREDI a kol., pozn. 5, s. 178.

120 BERKOVEC, Tomáš a WIESNEROVÁ, Petra. Středohradištní pohřebiště ve Velaticích, okr. Brno-venkov. *Pravěk. Nová řada. 12/2002*. Brno: ÚAPP, 2003, s. 319–343.

121 BELCREDI a kol., pozn. 5, s. 179.

122 Ibid.

123 PARMA, pozn. 30, s. 503.

124 KOS, pozn. 33.

125 ÚAPP Brno, NZ č. j. 729/19.

z mladého paleolitu, konkrétně aurignacienu. Ten byl doložen povrchovými sběry na lokalitách Velatické vrchy (mapa 1, lok. 2) a Nad Výhonem (mapa 1, lok. 1). V druhém případě se v kolekci nacházejí i prvky bohunicienu. Zbylé polohy s doklady aktivit paleolitických lovců a sběračů nejsme v současné době schopni blíže datovat. Obecně lze konstatovat, že osídlení je koncentrováno na vyvýšených polohách s možností rozhledu do krajiny, což tehdejší populaci pravděpodobně poskytovalo určitou možnost kontroly prostoru.

Zemědělství do oblasti dnešní Moravy přináší kultura s lineární keramikou. Na katastru obce Podolí jsme našli řadu spíše menších dokladů osídlení z tohoto období. Na dvou místech v intravilánu obce jsou zachyceny sídlištní aktivity, stejně tak v širším okolí (viz mapa 2). Jedná se o drobné výzkumy, které však dávají představu o intenzivním využívání prostoru. Extraordinární lokalitu se podařilo během řady výzkumných sezón odkrýt v obci Velatice pod nově vzniklou čtvrtí domků. Největší část této polykulturní lokality nalezneme v trati Široký a Padělky (mapa 2, lok. 5).¹²⁶ Prozkoumáno zde bylo několik set sídlištních jam a dlouhých nadzemních kúlových domů, přičemž velmi důležitou informací byla přítomnost příkopu (potenciálně kombinovaného s lehčí palisádou) obepínajícího celé sídliště. Velatické naleziště se tak zařadilo k šesti dalším potvrzeným ohrazeným lokalitám z období starého neolitu nalezeným na území České republiky. Tento objev je pro naše poznání a pochopení fungování tehdejší společnosti velmi důležitý.¹²⁷ V rámci širšího regionu se zatím jedná o největší prozkoumané a zdokumentované sídliště z této epochy.

Z katastru obce Podolí pochází i menší kolekce keramiky kultury s vypíchanou keramikou získaná při povrchovém sběru. Doklady o přítomnosti této archeologické kultury jsou cenným poznatkem.

S následnou lengyelskou kulturou, která představuje předěl mezi neolitem a eneolitem, můžeme spojit dvě sídlištní polohy. Jedna leží na katastru Podolí a v tuto chvíli zde evidujeme pouze menší osídlení (mapa 2, lok. 7). Druhou nalezneme v podobném prostoru jako ohrazenou osadu z období lineární keramiky (mapa 2, lok. 8) v trati Široký. I v tomto případě se jedná o několik sídlištních jam a můžeme zde sledovat kontinuitu osídlení dané polohy.

Pro čistě eneolitické období máme z dané oblasti téměř kontinuální doklady osídlení. Podařilo se nalézt doklady přítomnosti jordanowské kultury. V poloze Široký byly prozkoumány dva objekty z tohoto období (mapa 2, lok. 11). Na každém z katastrů byla nalezena jedna lokalita kultury nálevkovitých pohárku, podle dostupného materiálu zřejmě z baalberského stupně jejího vývoje. Na lokalitě V Hlavách

¹²⁶ REBROŠOVÁ a kol., pozn. 6, s. 57–84.

¹²⁷ Ibid., s. 62.

(mapa 2, lok. 12) se podařilo objevit i doklady metalurgie a tím se toto naleziště zařadilo mezi nejstarší u nás zdokumentované lokality, na kterých bylo pracováno s kovem.

S určitým otazníkem je přítomnost badenské kultury, která byla snad rozpoznána v jedné ze sídlištních jam v trati Široký. Bezpečně je naopak potvrzená přítomnost mladoeneolitické jevišovické kultury z téže polohy. Zde se podařilo identifikovat jevišovickou keramiku z kulturní vrstvy. Podobné nálezy jsou pro nás taktéž cenné, protože v archeologickém materiálu nemají zdaleka tak časté zastoupení.

Až dosud se v již analyzovaných obdobích objevovaly prakticky výlučně pouze pozůstatky sídlišť. To se mění v závěrečné fázi eneolitu. V této době evidujeme naopak pouze pohřebiště, a to především patřící kultuře se šňůrovou keramikou. Celkem máme šest různých poloh, kde se vždy našel jen jediný hrob. Za bližší zmínku stojí mohyla kultury se šňůrovou keramikou, která byla objevena a prozkoumána během odkryvu mohyly Žuráně z doby stěhování národů a byla zřejmě první dlouhodobě viditelnou strukturou v této krajině.

Povedlo se zachytit i část pohřebiště kultury zvoncovitých pohárů (mapa 2, lok. 22). Všechny tři zdokumentované hroby byly žárové a je možné, že tvořily součást větší nekropole, která se nachází pod novou zástavbou rodinných domků.¹²⁸

Osídlení ve starší době bronzové, respektive v době bronzové, bylo velmi výrazné. Představuje asi 40 % evidovaných lokalit za celou dobu vývoje lidských aktivit. Celkem evidujeme sedm lokalit, na nichž se podařilo nalézt doklady sídlištních aktivit ze starší doby bronzové. Jednoznačně nejvýraznější a velmi důležité je sídliště v poloze Příčný (mapa 3, lok. 3). Zde bylo během několika výzkumů prozkoumáno únětické sídliště, které tvořily stovky sídlištních jam a náleželo k němu i pohřebiště s minimálně 48 hroby (mapa 3, lok. 10). Je otázka, zda s touto polohou souvisí i menší pohřebiště zjištěné několik set metrů severovýchodním směrem od dané polohy (mapa 3, lok. 9). Jedná se o čtyři předklasické hroby, které by datováním lokalitě Příčný odpovídaly. V každém případě se jedná o velmi důležitou lokalitu pro studium starší doby bronzové s ohledem na její rozsah i téměř monokulturní charakter, jen velmi ojediněle se zde setkáme s pozůstatky jiných období. Kromě toho známe ještě dvě menší nekropole z obou katastrů.

Ve střední době bronzové je intenzita osídlení v archeologickém záznamu nižší. Celkově se podařilo zachytit tři sídliště, a to obvykle s jedním objektem. Pouze v poloze Široký (mapa 3, lok. 14) bylo postupně prozkoumáno více jam z tohoto období, známe i dvě menší pohřebiště.

Výrazně vyšší počet sídlišť i pohřebišť evidujeme v období kultury popelnicových polí, a to již v její starší fázi reprezentované velatickou kulturou. Doklady osídlení

128 KOS, pozn. 42.

buď ve formě sídlištních objektů, nebo kulturní vrstvy máme z osmi různých poloh (viz mapa 3). K nim přísluší i pět pohřebišť. Tento stav koresponduje s poznatky ze sousedních katastrů a není náhoda, že se na katastru Velatic nalezla i eponymní bohatá mohyla, která celé toto období definovala. Poměrně intenzivní osídlení pokračuje i na začátku 1. tisíciletí v podobě tzv. podolské kultury. Známe čtyři sídliště a čtyři pohřebiště (viz mapa 3), přičemž klíčové a eponymní je to z polohy Malé Pole, Palouk (mapa 3, lok. 34). Prozkoumáno z něj bylo takřka 150 hrobů a celkově se odhaduje, že jde o pouhou jednu čtvrtinu původního počtu. Lokalita byla bohužel objevena poměrně brzy a úroveň dokumentace nebyla nejpreciznější, respektive její následné laboratorní zpracování nebylo provedeno důsledně. To vedlo k revizním výzkumům J. Říhovského, který dokázal získat materiál z dalších devíti hrobů a alespoň částečně doplnit naše znalosti o této klíčové lokalitě.¹²⁹

Osídlení z pozdní doby bronzové se plynule transformuje do období halštatu, a ačkoliv máme méně dokladů o sídlištních i pohřebních aktivitách než v předchozích obdobích, i zde není pochyb o tom, že oblast hrála pro tehdejší společnost důležitou roli. Podolí i Velatice leží blízko Moravského krasu, kde se nacházejí poměrně snadno přístupné zdroje železa, a s novým materiálem, jenž významně ovlivnil budoucí vývoj regionu, získala tato oblast na důležitosti.¹³⁰

Poměrně překvapivé je velmi slabé osídlení v mladší době železné (laténu). Okolní katastry přitom poskytly docela bohaté doklady laténských sídlišť i pohřebišť.¹³¹

Z doby římské evidujeme zatím nálezy převážně z mladšího stupně, především z jeho samotného závěru. Poměrně často se v materiálu objevuje jiříkovická keramika spojená s nedalekou obcí, na jejímž území byla poprvé rozpoznána a definována. Celkem máme doklady tři sídlišť a jednoho pohřebiště (viz mapa 4). S následným obdobím stěhování národů se pojí jedna z nejznámějších archeologických památek na Moravě vůbec – mohyla Žuráň. Tato uměle navršená nekropole vznikla jako místo posledního odpočinku významných příslušníků germánských elit.¹³² Kromě ní evidujeme kostrové pohřebiště z tohoto období z polohy Zadní Půllány (mapa 4, lok. 16).

V raném středověku je oblast již kontinuálně osídlena a nacházíme doklady starohradištní aktivity reprezentované sídlišti i pohřebišti. Období Velké Moravy, respektive spíše závěru jejího trvání, je spojené především s nálezy kostrových pohřebišť a jedné středohradištní polozemnice. Poměrně velkou měrou je zastoupen mladohradištní vývoj (především z 11. století), který už může do značné míry předznamenávat zárodky dnešních vsí (viz mapa 5). Doklady o sídelních aktivitách máme

129 ŘÍHOVSKÝ, Jiří. Revizní výzkum na pohřebišti podolské kultury v Podolí.

Přehled výzkumů 1974. Brno: AÚ ČSAV Brno, 1985, s. 27–28.

130 KOS, pozn. 9.

131 HONS, pozn. 1, s. 93–94.; pozn. 2, s. 124.; pozn. 3, s. 96.

132 KOS, pozn. 9.

z katastru Podolí i Velatic a ve Velaticích byla nalezena menší nekropole. Vrcholně středověké osídlení už plně koresponduje s intravilány dnešních obcí a podařilo se zdokumentovat a prozkoumat několik struktur datovaných od 13. do 15. století.

Zajímavým momentem na předmětných katastrech je prakticky kontinuální osídlení od počátku zemědělského pravěku po starší dobu bronzovou. Především období eneolitu bývá velmi často značně torzovité, případně chybí úplně. Ani v tomto případě nemáme přítomnost lidí v některých etapách vývoje doloženou příliš intenzivně, ale alespoň do určité míry je zastoupen i střední a mladý eneolit (badenská a jevišovická kultura). Doložená kontinuita osídlení je pro nás cenným poznatkem. Podobně jako v sousedních katastrech východně i jižně od daného prostoru i zde je poměrně hojný výskyt pohřbů kultury se šňůrovou keramikou, ačkoliv se jedná o solitérní pohřby.¹³³ Stejně tak platí jen velmi omezený výskyt dokladů osídlení kultury se zvoncovitými poháry. Ty jsou mnohem intenzivněji zastoupeny jižně na území Šlapanic a Bedřichovic.¹³⁴ Pokud trochu předběhneme chronologickou posloupnost událostí, je velmi zajímavým dokladem kontinuity paměti krajiny opakované využití návrší Žuráň pro pohřební aktivity. Nejstarší mohyla pochází z období šňůrové keramiky. Zřejmě zde byla patrná po staletí, protože k ní v pozdní době bronzové přibyla mohyla podolské kultury. Pomyslný vývoj nekropole byl završen v době stěhování národů o takřka 1500 let později, kdy zde byli pohřbeni příslušníci vyšší germánské šlechty. Je dokonce možné, že mohylu využili i první slovanští obyvatelé, neboť v jejím plášti byl zapuštěn snad žárový hrob z tohoto období.¹³⁵ Žuráň byl zcela jistě dominantním bodem, který hrál v krajině pro různá společenství důležitou roli, což se projevilo jeho opakovaným využitím jako nekropole situované na dominantní výšinné poloze.

Absence osídlení ze závěrečné fáze starší doby bronzové představuje další zajímavý moment. S podobnou situací se setkáme v nejbližších katastrech jižně i východně¹³⁶ a vede to k zamyšlení, proč postrádáme doklady přítomnosti věteřovské skupiny (s výjimkou dvou solitérních sídlištních jam). První variantou je chyba v determinaci archeologických nálezů a neschopnost rozpoznat věteřovské památky, neboť řada nalezišť je poměrně dlouho známá a pro objevitele v předválečném a poválečném období nemuselo být snadné správně definovat danou archeologickou kulturu. Nicméně z nových výzkumů pochází rovněž nemalé množství nálezů, a přesto je rozlišení věteřovské skupiny a jejích aktivit v tomto regionu vzácné. Druhý moment, který stojí za úvahu, je možnost výrazně delšího přežívání únětické populace v tomto regionu, či chceme-li větší rezistence při přejímání nových

133 HONS, pozn. 1–3.

134 HONS, pozn. 3, s. 102.

135 AÚ AV ČR Brno, NZ č. j. 547/98.

136 HONS, pozn. 1–3.

výzdobných trendů keramické produkce. Tuto otázku bude dobré i nadále zkoumat a hledat na ni odpovědi.

Význam regionu od mladší doby bronzové po starší dobu halštatskou popsal velmi dobře P. Kos v publikaci *Santon. Příroda a historie* v kapitole věnované krajině kolem Santonu.¹³⁷ Zopakujeme pouze, že daná oblast hrála po dobu přibližně 800 let klíčovou roli ve vývoji tehdejší společnosti, ostatně obě lokality propůjčily své jméno dvěma kulturám, přičemž v těsném sousedství je i třetí eponymní lokalita – Horákov. Není náhoda, že signifikantní znaky těchto období se projevily právě v tomto regionu. Za povšimnutí stojí i fakt, že velká část velatických sídlišť má v blízkém perimetru do stovek metrů i pohřebiště (viz mapa 3). V podolské fázi osídlení pak sice rovněž evidujeme více pohřebních poloh, často rovněž situovaných do blízkosti osídlení, ale objevuje se zde velká nekropole u Podolí, ke které buď muselo náležet dosud nerozpoznané relativně velké sídliště, nebo mohla sloužit jako centrální pohřebiště pro více komunit v okolí. Je nesporné, že období kultury popelnicových polí a následná halštatská perioda představují díky hustému osídlení jeden z vrcholů lidské přítomnosti v tomto regionu nejen v lokálním, ale i v nadregionálním měřítku.

Poslední podrobnější poznámku věnujme mladohradištnímu osídlení. Ačkoliv postrádáme větší nekropoli podobného rozsahu jako například ve Šlapanicích,¹³⁸ najdeme zde řadu dokladů sídlištních aktivit z 11. století. Můžeme předpokládat, že pod současnou zástavbou je skryta řada podobných důkazů a s některými ještě staršími starohradištními a středohradištními nálezy můžeme sledovat kontinuitu osídlení v intravilánech dnešních vsí už bezmála 1 500 let.

ZÁVĚR

Oba katastry jsou z archeologického hlediska mimořádně hodnotné. Takřka 100 samostatných lokalit z různých období jejich význam jen podtrhuje. Ostatně oblast východně od Brna je archeologicky velmi bohatá. Navzdory tomu, že se jedná o intenzivně zemědělsky obdělávanou krajinu, jsme stále schopni získávat nová data, která jsou pro archeologii a poznání života v pravěku i středověku nesmírně přínosná. Je více než nezbytné snažit se ve spolupráci s místní komunitou i nadále zachraňovat a dokumentovat archeologické nálezy a zároveň tyto nálezy a jejich význam zprostředkovávat široké veřejnosti.

¹³⁷ KOS, pozn. 9.

¹³⁸ HONS, pozn. 1, s. 95.

Tabulka se souřadnicemi lokalit ve formátu WGS-84

ČÍSLO MAPY /OBDOBÍ	ČÍSLO A NÁZEV LOKALITY	VÁHA LOKALITY (1, 2, 3, 4)	SOUŘADNICE N	SOUŘADNICE E
1.	PALEOLIT			
	1. Velatice-Nad Výhonem	1	49.1912667	16.7158667
	2. Velatice-Velatické Vrchy	1-2	49.2086667	16.7564500
	3. Podolí-Nad Paloukem	2-3	49.1856306	16.7180481
	4. Podolí-Podolí III, Pod Žurání	1-2	49.1785814	16.7380631
	5. Velatice-Podsedičky	2-3	49.1914831	16.7505750
	6. Velatice-Velatice II, Velikonoce	2-3	49.1943158	16.7485922
2.	NEOLIT A ENEOLIT			
	1. Podolí-Podolí I	1	49.1848650	16.7037094
	2. Podolí-Na Paloucích	2-3	49.1880628	16.7206481
	3. Podolí-Nová Hora	3	49.1970094	16.7296947
	4. Podolí-ul. Dědina č. p. 113	1	49.1906872	16.7224339
	5. Velatice-Široký, Padělky	1	49.2007658	16.7495814
	6. Podolí-Pololány	3	49.1857206	16.7373336
	7. Podolí-Nad Paloukem	1	49.1867164	16.7169617
	8. Velatice-Nad Vážanama, Prostřední Velikonoce, Široký	1	49.1996103	16.7480536
	9. Podolí-č. p. 6	1	49.1898886	16.7273314
	10. Podolí-Příčný	1	49.1836197	16.6953494
	11. Velatice-Široký	1	49.2008556	16.7495814
	12. Podolí-V Hlavách	1	49.2002189	16.7402175
	13. Velatice-Široký, Padělky, Zahrádky	1	49.2000533	16.7486158
	14. Velatice-Široký	1	49.2008556	16.7495814
	15. Velatice-Široký	1	49.2008556	16.7495814
	16. Podolí-Žuráň	1	49.1796553	16.7382956
	17. Podolí-Čtvrť	1	49.1945542	16.7334883
	18. Velatice-Velatice II, Netroufalky	1	49.1987747	16.7546411
	19. Velatice-Velatice I, V Hlavách	3	49.1976978	16.7454917

	20. Velatice-Velatice III, Přední Půllány	1	49.1894414	16.7462986
	21. Velatice-Velatice IV, Zadní Půllány	1	49.1872647	16.7459553
	22. Podolí-Nad cihelnou	1	49.1900839	16.7147442
	23. Velatice-Padělký	2-3	49.2025139	16.7489742
3.	DOBA BRONZOVÁ			
	1. Podolí-Nad Paloukem	1	49.1867164	16.7169617
	2. Podolí-Malá Pole	1	49.1871764	16.7227639
	3. Podolí-Příčný (sídliště)	1	49.1829700	16.6986764
	4. Podolí-Podolí I	1	49.1848650	16.7037094
	5. Podolí-Pololány	3	49.1857206	16.7373336
	6. Podolí-ová Hora	3	49.1970094	16.7296947
	7. Velatice-Vinohrádky	1	49.1892675	16.7481225
	8. Podolí-Nad Paloukem/Malá Pole	2-3	49.1865947	16.7206136
	9. Podolí-U Kandie	1	49.1851150	16.7028789
	10. Podolí-Příčný (pohřebiště)	1	49.1829700	16.6986764
	11. Velatice-Prostřední Velikonoce – únětická kultura	3	49.1969406	16.7476225
	12. Podolí-Želov	1-2	49.1845550	16.7124119
	13. Podolí-V Hlavách	3	49.2008889	16.7429847
	14. Velatice-Široký	1	49.1997786	16.7504228
	15. Velatice-Prostřední Velikonoce – středodunajská mohylová kultura	3	49.1979922	16.7488886
	16. Velatice-Úzké	3	49.1990972	16.7459722
	17. Podolí-Příčný – střední až mladší doba bronzová	1	49.1832678	16.6977128
	18. Podolí-Hruška	1	49.1921914	16.7373036
	19. Podolí-Podolí III, Nad Paloukem	1	49.1864808	16.7181633
	20. Podolí-Nová Hora	3	49.1970094	16.7296947
	21. Podolí-Výhon	1	49.1911411	16.7150417
	22. Velatice-Široký, Padělký (velatická)	1	49.2010347	16.7491533
	23. Velatice-Vinohrádky (velatická)	1	49.1893797	16.7478392
	24. Velatice-Zadní Lány	3	49.1859156	16.7458006

	25. Podolí-Palouk, Želov	3	49.1861903	16.7174286
	26. Podolí-Čtvrť	1	49.1945542	16.7334883
	27. Velatice-Velikonoce	3	49.1978100	16.7488133
	28. Velatice-Zadní Půllány	3	49.1859156	16.7458006
	29. Velatice-Domovní Vinohrady	1	49.1895928	16.7508025
	30. Podolí-ul. Výhon	1	49.1920411	16.7196011
	31. Velatice-Vinohrádky – podolská kultura	1	49.1893797	16.7478392
	32. Velatice-Široký, Padělky – podolská kultura	1	49.2008556	16.7495814
	33. Velatice-Prostřední Půllány	1	49.1874892	16.7505386
	34. Podolí-Malá Pole, Palouk	1	49.1865744	16.7199478
	35. Podolí-Žuráň	1	49.1796553	16.7382956
	36. Velatice-Domovní Vinohrady	1	49.1895928	16.7508025
	37. Velatice-Padělky	1	49.1895928	16.7508025
4.	DOBA HALŠTATSKÁ, LATÉNSKÁ A ŘÍMSKÁ A STĚHOVÁNÍ NÁRODŮ			
	1. Podolí-Nová Hora	3	49.1970094	16.7296947
	2. Velatice-Prostřední půllány	1	49.1881456	16.7515406
	3. Velatice-Široký – doba halštatská	1	49.2011133	16.7511436
	4. Podolí-Palouk – doba halštatská	1–2	49.1874019	16.7213256
	5. Podolí-Nová Hora, Čtvrť	3	49.1962917	16.7313186
	6. Velatice-Padělky	3	49.1962917	16.7313186
	7. Velatice-Hrubé Velikonoce, Úzké	3	49.1979922	16.7488886
	8. Velatice-Vrchní Velikonoce, Podsečky	3	49.1927844	16.7472769
	9. Velatice-Široký – doba laténská	1	49.1865744	16.7199478
	10. Podolí-Palouky – doba laténská	1	49.1874019	16.7213256
	11. Podolí-Příčný	1	49.1829086	16.7019028
	12. Podolí-Hruška	1	49.1918322	16.7361019
	13. Velatice-Podseky	1	49.1882689	16.7530856
	14. Velatice-Zadní Půllány	1	49.1847403	16.7471911
	15. Podolí-Příčný, Podolí	1	49.1848650	16.7037094

	16. Podolí-Žuráň	1	49.1796553	16.7382956
	17. Velatice-Zadní Půllány	1	49.1874161	16.7473350
5.	RANÝ A VRCHOLNÝ STŘEDOVĚK			
	1. Velatice-Podseky	1	49.1882689	16.7530856
	2. Podolí-Želov	3	49.1865858	16.7189250
	3. Velatice-Široký	1	49.2008556	16.7495814
	4. Velatice-Široký, Padělký	1	49.2010797	16.7485364
	5. Podolí-Podolí IV	1	49.1880739	16.7282228
	6. Podolí-Malá pole	1	49.1871764	16.7227639
	7. Velatice-Široký, Padělký	1	49.1997786	16.7504228
	8. Velatice-Dům č. p. 96	1	49.1972267	16.7531006
	9. Podolí-Žuráň	1	49.1796553	16.7382956
	10. Velatice-Domovní Vinohrady	1	49.1895928	16.7508025
	11. Podolí-Nad Cihelnou	1	49.1900839	16.7147442
	12. Velatice-Zadní/Přední Půllány	1-2	49.1888858	16.7477639
	13. Velatice-Prostřední Velikonoce	1	49.1970978	16.7494956
	14. Velatice-Zadní Velikonoce	3	49.1977517	16.7483167
	15. Podolí-Za farou č. p. 286	1	49.1891567	16.7279653
	16. Velatice-Široký	1	49.2008556	16.7495814
	17. Velatice, dům č. p. 96	1	49.1972267	16.7531006

PRAMENY A LITERATURA

Nálezové zprávy dostupné v archivu AÚ AV ČR Brno:

Podolí (okr. Brno-venkov), NZ č. j. 401/46.

Velatice (okr. Brno-venkov), NZ č. j. 353/45.

Velatice (okr. Brno-venkov), NZ č. j. 168/46.

Velatice (okr. Brno-venkov), NZ č. j. 389/46.

Velatice (okr. Brno-venkov), NZ č. j. 1194/51.

Velatice (okr. Brno-venkov), NZ č. j. 796/52.

Velatice (okr. Brno-venkov), NZ č. j. 2895/52.

Velatice (okr. Brno-venkov), NZ č. j. 2801/56.

LUDIKOVSKÝ, Karel (Velatice, okr. Brno-venkov), NZ č. j. 4370/59.

PEŠKAŘ, Ivan. Podolí (okr. Brno-venkov), NZ č. j. 701/55.

POULÍK, Josef. Podolí (okr. Brno-venkov), NZ č. j. 1906/69.

POULÍK, Josef. Podolí (okr. Brno-venkov), NZ č. j. 547/98.

ŘÍHOVSKÝ, Jiří. (Velatice (okr. Brno-venkov), NZ č. j. 2810/59.

STAŇA, Čeněk. Velatice (okr. Brno-venkov), NZ č. j. 1357/59.

ŠEBELA, Lubomír. Velatice (okr. Brno-venkov), NZ č. j. 2308/17.

Nálezové zprávy dostupné v archivu ÚAPP Brno:

BERKOVEC, Tomáš. Velatice (okr. Brno-venkov), NZ č. j. 315/01, 2001.

KOS, Petr. Podolí, Malé Pole (okr. Brno-venkov), NZ č. j. 86/04, 2004.

KOS, Petr. Velatice, Široký (okr. Brno-venkov), NZ č. j. 184/06, 2006.

KOS, Petr. Velatice (okr. Brno-venkov), NZ č. j. 729/19.

BELCREDI, Ludvík a kol. *Archeologické lokality a nálezy okresu Brno-venkov*.

Brno: Okresní muzeum Brno-venkov, 1989.

BERKOVEC, Tomáš a WIESNEROVÁ, Petra. Středohradištní pohřebiště ve Velaticích, okr. Brno-venkov, *Pravěk. Nová řada*. 12/2002, Brno 2003, s. 319–343. ISSN 1211-8338.

HONS, David. Pravěké a středověké osídlení na katastrech obcí Šlapanice a Bedřichovice. In: *Sborník Muzea Brněnska 2020*. Brno: Muzeum Brněnska, 2020, s. 85–105. ISSN 2570-6349.

HONS, David. Pravěké, středověké a novověké osídlení na katastrech obcí Blažovice, Jiříkovice, Ponětovice a Prace. In: *Sborník Muzea Brněnska 2021*. Brno: Muzeum Brněnska, 2021, s. 115–136. ISSN 2570-6349.

- HONS, David. Pravěké a středověké osídlení na katastrech obcí Kovalovice, Pozoříce, Sivice, Tvarožná a Viničné Šumice. In: *Sborník Muzea Brněnska 2022*. Brno: Muzeum Brněnska, s. 83–110. ISSN 2570-6349.
- KADERKOVÁ, Petra, KALA, Jiří a PARMA, David. Ohněm a kyjem. Další příklad násilných praktik starší doby bronzové. In: *Hroby, pohřby a lidské pozůstatky na pravěkých a středověkých sídlištích. Živá archeologie. Supplementum 3*. Hradec Králové, 2010, s. 223–233. ISBN: 978-80-254-8896-6.
- KALA, Jiří a PARMA, David. Podolí (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 52-1*. Brno: AÚ AV ČR Brno, 2011, s. 195–196. ISSN 1211-7250.
- KALA, Jiří a PARMA, David. Podolí u Brna (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 54-1*. Brno: AÚ AV ČR Brno, 2013, s. 186–187. ISSN 1211-7250.
- KOS, Petr. Neue Funde aus der Ausgrabung von Horákov, Podolí und Velatice (Bez. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 1986*. Brno: Archeologický ústav ČSAV Brno, 1989, s. 108–109. ISSN 1211-7250.
- KOS, Petr. Osídlení Tvaroženského Santonu a jeho okolí od pravěku po raný novověk. In: KOLÁŘOVÁ, Draga, ed. *Santon. Příroda a historie*. Tvarožná, obec Tvarožná, 2008, s. 40–61. ISBN 978-80-903881-4-7.
- KOS, Petr. Podolí (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 42 (2000)*. Brno: Archeologický ústav AV ČR Brno, 2001, s. 139, 168–169, 240. ISSN 1211-7250.
- KOS, Petr. Podolí (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 46*. Brno: Archeologický ústav AV ČR Brno, 2005, s. 312. ISSN 1211-7250.
- KOS, Petr. Podolí (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 47*. Brno: Archeologický ústav AV ČR Brno, 2006, s. 148, 167. ISSN 1211-7250.
- KOS, Petr. Podolí (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 53-1*. Brno: Archeologický ústav AV ČR Brno, 2012, s. 152, 170–171. ISSN 1211-7250.
- KOS, Petr. Podolí (k. ú. Podolí u Brna, okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 58-1*, Archeologický ústav AV ČR Brno, 2017, s. 196. ISSN 1211-7250.
- KOS, Petr. Podolí (k. ú. Podolí u Brna, okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 58-2*. Brno: Archeologický ústav AV ČR Brno, 2017, s. 243. ISSN 1211-7250.
- KOS, Petr. Velatice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 1997-1998*. Brno: Archeologický ústav AV ČR Brno, 1999, s. 203, 251. ISSN 1211-7250.
- KOS, Petr. Velatice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 54-2*. Brno: Archeologický ústav AV ČR Brno, 2005, s. 286. ISSN 1211-7250.
- KOS, Petr. Velatice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 49*. Brno: Archeologický ústav AV ČR Brno, 2008, s. 292, 303–304, 325, 452–453. ISSN 1211-7250.
- KOS, Petr. Velatice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 51*. Brno: Archeologický ústav AV ČR Brno, 2010, s. 325, 361. ISSN 1211-7250.

- KOS, Petr. Velatice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 54-1*. Brno: Archeologický ústav AV ČR Brno, 2013, s. 161–162, 194. ISSN 1211-7250.
- KOS, Petr. Velatice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 55-1*. Brno: Archeologický ústav AV ČR Brno, 2014, s. 176, 215. ISSN 1211-7250.
- KOS, Petr a ŠMÍD, Miroslav. Ein Objekt der Trichterbecherkultur aus Velatice (Bez. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 1989*. Brno: AÚ AV ČR Brno, 1993, s. 30–31. ISSN 1211-7250.
- KOS, Petr a ŠMÍD, Miroslav. Objev kultury nálevkovitých pohárů s doklady metalurgie mědi z Podolí, okr. Brno-venkov. *Pravěk. Nová řada*. Brno: ÚAPP, 2015, roč. 23, s. 57–76. ISSN 1211-8338.
- KUČA, Martin a ŠKRDLA, Petr. Velatice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 48*. Brno: AÚ AV ČR Brno, 2007, str. 334. ISSN 1211-7250.
- MEDUNOVÁ, Anna. Nález kamenné sekery z Podolí (o. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 1964*. Brno: Archeologický ústav ČSAV Brno, 1965, s. 27. ISSN 1211-7250.
- MLEJNEK, Ondřej. Podolí (k. ú. Podolí u Brna, okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 57-1*. Brno: Archeologický ústav AV ČR Brno, 2016, s. 225. ISSN 1211-7250.
- OLIVA, Martin. *Encyklopedie paleolitu a mezolitu českých zemí*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2016. ISBN 978-80-7028-470-4.
- OLIVA, Martin. Revize paleolitických lokalit z východního okolí Brna. *Přehled výzkumů 1984*. Brno: Archeologický ústav ČSAV Brno, 1987, s. 14–17. ISSN 1211-7250.
- PARMA, David. Podolí (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 47*. Brno: Archeologický ústav AV ČR Brno, 2006, s. 111. ISSN 1211-7250.
- PARMA, David. Podolí (k.ú. Podolí u Brna, okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 48*, Brno: Archeologický ústav AV ČR Brno, 2007, s. 383, 503. ISSN 1211-7250.
- PARMA, David. Velatice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 50*. Brno: Archeologický ústav AV ČR Brno, 2009, s. 302, 445. ISSN 1211-7250.
- PARMA, David. Podolí (k. ú. Podolí u Brna, okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 60-1*. Brno: Archeologický ústav AV ČR Brno, 2019, s. 227. ISSN 1211-7250.
- PARMA, David. Podolí (k. ú. Podolí u Brna, okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 61-1*. Brno: AÚ AV ČR Brno, 2020, s. 210. ISSN 1211-7250.
- PARMA, David. Podolí (k. ú. Podolí u Brna, okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 63-1*. Brno: AÚ AV ČR Brno, 2022, s. 173. ISSN 1211-7250.
- PARMA, David a kol. Pohřebiště v Podolí u Brna a fenomén žárových hrobů mladší doby bronzové s rozměrnými jámami na Moravě. *Archeologické rozhledy*. Praha: AÚ AV ČR, 2016, roč. LXVIII, s. 291–332. ISSN 0323-1267.
- PROCHÁZKA, Alois, ČERVINKA, Inocenc Ladislav, ČERNÝ, František a SYNEK, Emanuel. Žárové pohřebiště u Podolí. *Pravěk. Uherské Hradiště, 1910, roč. VI, s. 149*.

- RAKOVSKÝ, Ivo a ŠMÍD, Miroslav. Slovanská chata z Velatic (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 1990*. Brno: AÚ AV ČR Brno, 1993, s. 92–93. ISSN 1211-7250.
- REBROŠOVÁ, Petra, KUČA, Martin, KOS, Petr a VOKÁČ, Milan. Výzkum osady kultury s lineární keramikou ve Velaticích (okr. Brno-venkov). *Acta Musai Moraviae. Scientes sociales*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2012, roč. XCVII, č. 1, s. 57–84. ISSN 0323-0570.
- ŘÍHOVSKÝ, Jiří. Revizní výzkum na pohřebišti podolské kultury v Podolí. *Přehled výzkumů 1974*. Brno: AÚ ČSAV Brno, 1985, s. 27–28. ISSN 1211-7250.
- STLOUKAL, Milan. Nové nálezy únětických koster z Moravy. *Archeologické rozhledy*. Praha: Státní archeologický ústav, 1968, roč. XX, s. 238–244. ISSN 0323-1267.
- ŠKRDLA, Petr a kol. Podolí (k. ú. Podolí u Brna, okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 54-1*. Brno: Archeologický ústav AV ČR Brno, 2013, s. 129. ISSN 1211-7250.
- VITULA, Petr. Vyškov (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 1993*. Brno: Archeologický ústav AV ČR Brno, 1997, s. 272–274. ISSN 1211-7250.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

- DRESLEROVÁ, Dagmar. CZAD – *Archeobotanical database of Czech Republic* [online]. [cit. 1. 5. 2023]. Dostupné z: <https://web.arup.cas.cz/czad/dating.php?l=cz>.

KNIOHOVNÍ KATALOGY JAKO PRAMEN PRO BUDOVÁNÍ RAJHRADSKÉ KLÁŠTERNÍ KNIOHOVNY V 18. STOLETÍ¹

Jindra Pavelková

Historii, budování a zpracování rajhradského knihovního fondu se celoživotně věnoval Vladimír Dokoupil, který výsledky svého studia soustředil zejména do publikace *Dějiny moravských klášterních knihoven ve správě Universitní knihovny v Brně*,² v případě poznání rukopisného fondu jsou pak dílčí poznatky roztroušeny u popisů jednotlivých rukopisů.³ V poslední době byly na historii rajhradského kláštera a zejména na dějiny jeho nejen knihovních fondů zaměřeny dva projekty v rámci *Programu na podporu aplikovaného výzkumu v oblasti národní a kulturní identity (NAKI)*,⁴ věnované zejména historii zpracování knižního fondu.⁵

Předkládaná studie si tedy klade za cíl především systematicky shromáždit uvedené informace a umožnit tak nahlédnout problematiku knihovních katalogů z perspektivy jejich hodnoty důležité pro zmapování budování rajhradského knihovního fondu.

1 Studie vznikla v rámci Institucionální podpory na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace – Moravská zemská knihovna v Brně.

2 DOKOUPIL, Vladislav. *Dějiny moravských klášterních knihoven ve správě Universitní knihovny v Brně*. Brno: Musejní spolek Brno – Universitní knihovna v Brně, 1972.

3 DOKOUPIL, Vladislav. *Soupis rukopisných fondů Universitní knihovny v Brně*. 4. *Soupis rukopisů knihovny benediktinů v Rajhradě*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1966.

4 DF12P01OVV047 – *Benediktinský kláštera Rajhrad jako kulturní fenomén* (2012–2015, MK0/DF), informace včetně výstupů projektu viz: Informační systém výzkumu, vývoje a inovací; <https://www.isvavai.cz/cep?s=jednoduche-vyhledavani&ss=detail&n=0&h=D F12P01OVV047> [cit. 23. 4. 2023]; DG16P02R047 – *Brána moudrosti otevřená. Barokní kulturní dědictví klášterů Broumov a Rajhrad: ochrana, restaurování, prezentace* (2016–2020, MK0/DG) informace včetně výstupů projektu viz: Informační systém výzkumu, vývoje a inovací; <https://www.isvavai.cz/cep?s=jednoduche-vyhledavani&ss=detail&n=0&h=DG16P02R047> [cit. 23. 4. 2023].

5 PAVELKOVÁ, Jindra. Nové regály, repertáře, lístkové katalogy a spousta knih všude kolem. In: HEILANDOVÁ, Lucie, MAHEL, Richard, PAVELKOVÁ, Jindra a RICHTROVÁ, Eva. *Posledních dvě stě let v historii rajhradského kláštera*. Brno: Moravská zemská knihovna, 2013, s. 12–26. Zde uvedena další relevantní literatura k tématu.

PROVENIENCE JAKO ZDROJ INFORMACÍ

Pro období do začátku 18. století můžeme informace o doplňování rajhradského knihovního fondu čerpat výhradně z proveniencí v samotných knihách, které ovšem jen výjimečně uvádějí rok akvizice, spíše odkazují ke jménu probošta, občas ke jménu jiného ze členů klášterní komunity.

Díky těmto proveniencím jsme tak schopni v rámci dosud moderně zpracovaného rajhradského fondu identifikovat dva svazky pořízené Kryštofem Soběškým ze Soběsk (proboštem 1575–1607) či sedm svazků pořízených Bennem I. Falkem z Falkenbergu (proboštem 1613–1621).⁶ Z těchto Bennových svazků mají dva provenienční přípisek bez data, zbylých pět již dataci nese (1627, 1630 2x, 1635, 1636). Stejně tak tři svazky z akvizice Daniela Kornelia Benedikta Kavky (proboštem 1621–1623) mají provenienční přípisek opatřený datem, a to lety 1622 a 1623 (2x). Z dalších rajhradských proboštů je významnější akviziční činnost proveniencí podchycena u Jiřího Vojtěcha Kotelíka z Horštejna (proboštem 1623–1643), Celestina Arleta (1638–1683, proboštem 1666–1683), Antonína Pirma (1676–1744, proboštem 1709–1744), Bonaventury Pitra (1708–1764, proboštem 1756–1764) a Otmaru Conrada (1729–1812, proboštem 1764–1812), u většiny z nich jsou ovšem provenienční záznamy bez datace. Kotelík přispěl do rajhradského fondu celkem 80 svazky, z nichž pouze sedm je datovaných, Arlet obohatil fond 89 knihami, z nichž 20 nese dataci, a to z rozmezí let 1657–1683, 23 svazků se jménem Bonaventury Pitra je nedatovaných. Se jménem Antonína Pirma se setkáváme u 284 knih, datace je uvedena v 27 případech, a Otmar Conrad má datum u svého jména uvedeno pouze ve 12 záznamech z celkového počtu 371 provenienčních přípisků; většinu z datovaných knih však Conrad pořídil v době, kdy nebyl představeným kláštera, ale jeho knihovníkem.⁷ Zároveň ale musíme uvést, že ačkoliv ve většině případů datované provenienční přípisky spadají do doby, kdy výše uvedení byli probošty rajhradského kláštera, není samozřejmě jisté, že kniha byla pořízena přímo pro konventní knihovnu.

-
- 6 Příslušnost knih k jednotlivým rajhradským proboštům je vyhledatelná v elektronickém katalogu Moravské zemské knihovny v Brně (dále MZK), při zadání pokročilého dotazu a omezení vyhledávaného fondu na Knihovnu Benediktinského opatství Rajhrad (dále KBOR) – viz <https://vufind.mzk.cz/Search/Advanced>. Poznámkový aparát není v tomto případě zatížen zbytečným odkazováním na konkrétní signatury svazků, což by při vyšších počtech ani nebylo rozsahově únosné.
- 7 Datace provenienčních přípisků nesoucích jméno Otmaru Conrada spadají do let 1739–1775, ovšem pouze tři knihy nesou datum po roce 1764, kdy Conrad stanul v čele rajhradské komunity.

U proveniencí znějících obecně jen na rajhradský klášter jich údaj o roku pořízení nese 126 knih ze 17. století, 414 z 18. století a 42 z 19. století.⁸ V dalších více než 12 000 případech dosud nově popsaných provenienčních přípisků je vlastnický záznam nedatovaný.

KNIOHOVNÍ KATALOGY

Katalogy knihovního fondu, které byly v průběhu 18. století vyhotovovány opakovaně, jsou pramenem, který umožní budování rajhradské knihovny mapovat s výraznější přesností. Základem pro poznání budování rajhradského fondu je tedy osm katalogů vzniklých postupně v letech 1703 až 1855, z nichž šest bylo sestaveno v 18. století.⁹ Především čtyři katalogy vzniklé v letech 1703¹⁰ až 1724¹¹ umožňují mapovat rozrůstání se rajhradského fondu poměrně detailně. Katalog z roku 1762¹² pak poskytuje úvodní vstup do knihovny před významnými akvizicemi z doby rušení jezuitského řádu a dalších klášterů v době vlády císaře Josefa II. V období josefinských sistací je možno doplnit pro výzkum budování rajhradského knihovního fondu výběrové rukopisné soupisy vzniklé v osmdesátých letech 18. století, dnes uložené v archivním fondu rajhradského kláštera.¹³ Tento soupis

8 U 19. století je však potřeba počítat s torzálností zjištění danou stavem elektronické katalogizace fondu.

9 KBOR, Sbírka rukopisů, sign. R 38 – R 42 a R 636.

10 *BIBLIOTHECAE RAICHRADENSIS, IN X Clases distributae. Index GENERALIS Alphabeticus*. KBOR, sign. R 39. Dostupné z: <https://vufind.mzk.cz/Record/MZK03-001241046> [cit. 23. 4. 2023]. Rukopis je přístupný též v digitální podobě viz: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:8a69acbc-a30d-4d43-91ff-85c0f1bd5a76?page=uuid:112a0696-cf82-45ff-b252-604e39a82276> [cit. 23. 4. 2023].

11 *[Catalogus alphabeticus bibliothecae Rayhradensis]*. KBOR, sign. R 38. Dostupné z: <https://vufind.mzk.cz/Record/MZK03-001240495> [cit. 23. 4. 2023]. Rukopis je přístupný též v digitální podobě viz: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:dc88dbda-e298-435b-9e30-85496d0cc709> [cit. 23. 4. 2023].

12 *ConspcTvs LibrorVM In RayhraD Monasterio antiquissimo Libero et Exempto SS. Petri et Pauli Ord. S. P. N. Benedicti - descriptus pro usu F[rat]ris Othmari ibid[fem] p[ro]fessi*. KBOR, sign. R 42. Dostupné z: <https://vufind.mzk.cz/Record/MZK03-001241083> [cit. 23. 4. 2023]. Rukopis je přístupný též v digitální podobě viz: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:acaf04d6-3ba8-47f3-8b4e-cf5ea130b7b9?page=uuid:8b8c1bf9-caba-4ce5-b668-007181b315df> [cit. 23. 4. 2023].

13 Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA v Brně), fond E 6 Benediktini Rajhrad (dále E 6), inv. č. 2462–2464, kart. 286, sign. F a 15 – F a 17; k rozboru soupisu rukopisů více viz PAVELKOVÁ, Jindra. Nejstarší soupisy rukopisů knihovny Benediktinského opatství Rajhrad z pera A. Habricha a jejich srovnání s dnešním stavem. In: KRUŠINSKÝ, Rostislav, ed. *Problematika historických a vzácných knižních fondů 2007. Sborník z 16. odborné konference Olomouc, 13.–14. listopadu 2007*. Olomouc – Brno: Vědecká knihovna v Olomouci, Sdružení knihoven České republiky, 2008, s. 161–171.

s názvem *Consignatio Incunabulorum Bibliothecae M[on]n[aste]rii Rayhrad* sestavil knihovník a archivář Alexius Habrich a skládá se ze čtyř částí. První dvě přinášejí totožné tituly prvotisků a tisků 16. století s tím rozdílem, že první je řadí abecedně a druhá chronologicky. Další dvě části soupisu obsahují knihy z rajhradského fondu. Netušíme ovšem, proč byl soupis takto rozdělen, mohlo by se jednat o mladší akvizice.

Čtveřici katalogů mapujících fond v 18. století pak doplňuje třísvazkový katalog vzniklý po přemanimulování celé knihovny v letech 1818 a 1819.¹⁴

Poslední katalog z 18. století, datovaný rokem 1786,¹⁵ nám umožňuje udělat si představu o fondu z doby vlády císaře Josefa II., ovšem s předpokladem, že knihy v tomto katalogu podchycené byly tehdejšími proboštem Otmarem Conradem vyčleněny do samostatné prelaturní knihovny a měly obsahovat výhradně fond závadný.¹⁶ Pandánem k tomuto katalogu je pak nejmladší ze svazků – druhý katalog prelaturní knihovny sestavený knihovníkem Antonínem Rückerem cca roku 1855.¹⁷

Pro úplnost zde uvedme, že v 19. století vznikly ještě samostatné svazkové i lístkové katalogy pro sbírku rukopisů a prvotisků, ty však v rámci této studie ponecháme stranou.

KATALOGY 18. STOLETÍ

Máme-li se zaměřit na budování fondu v 18. století, je pro nás tedy relevantním zdrojem pět katalogů mapujících konventní knihovnu a jeden katalog věnovaný knihovně prelaturní. Nejstarší katalog byl sestaven roku 1703 nikoliv však

14 K přehledu pořádání rajhradské klášterní knihovny detailně viz PAVELKOVÁ, pozn. 5, s. 12–26.

15 CONRAD, Otmar, (1729–1812). *Series LibrorVM qVI In prIVata BibLiotheCa PraeLatI RalJhrdaDensIs asserVantVr. Haec Bibliotheca conscructa, et plurimis libris etiam noviter ac successive comparatis instructa*. KBOR, sign. R 636. Dostupné z: <https://vufind.mzk.cz/Record/MZK03-001241152>; cit. 23. 4. 2023]. Rukopis je přístupný též v digitální podobě viz: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:7fca6498-f20c-45d9-9d96-3bd30b54d047> [cit. 23. 4. 2023].

16 K tomu více viz PAVELKOVÁ, Jindra. Opatská knihovna rajhradského benediktinského kláštera. In: KRUSINSKÝ, Rostislav, ed. *Problematika historických a vzácných knižních fondů 2010. Sborník z 19. odborné konference Olomouc, 20.–21. října 2010*. Olomouc – Brno: Vědecká knihovna v Olomouci, Sdružení knihoven České republiky, 2011, s. 233–241.

17 *Catalogus bibliothecae privatae Abbatiae Rayhradensis*. KBOR, sign. R 633. Dostupné z: <https://vufind.mzk.cz/Record/MZK03-001241138> [cit. 23. 4. 2023]. Rukopis je přístupný též v digitální podobě viz: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:22d52b47-fc59-4436-ba35-3a1243189bad> [cit. 23. 4. 2023].

některým z rajhradských benediktinů, ale brněnským augustiniánem Augustinem Kneutgenem, který vedle rajhradské knihovny inicioval rovněž katalogizaci v brněnském augustiniánském klášteře a prováděl katalogizaci biskupské knihovny v Kroměříži.¹⁸

Byl to ostatně Kneutgen, který přinesl členění knihovního fondu na (v Německu tehdy obvyklých) 10 oborových skupin značených písmeny A–K. Jedná se o tyto oborové skupiny:

A – Biblia. Concordantias. Concilia.

Sanctos Patres Graecos et Latinos cu[m] lib[ri] Eccles[iastici]

B – Scripturistas

C – Theologos

D – Canonistas et Iuristas

E – Controuersistas

F – Concionatores

G – Historicos

H – Philosophos. Mathemat[icos].

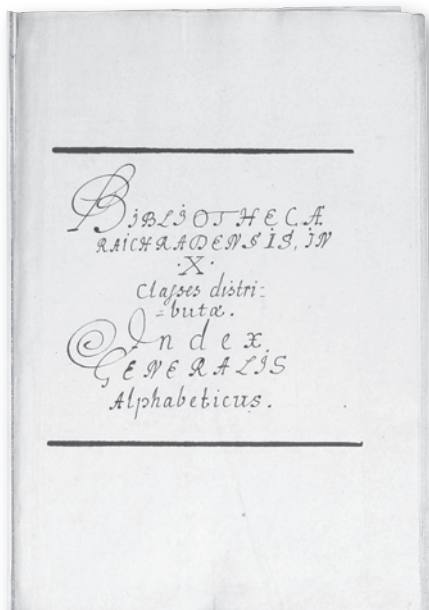
Medicos

I – Humanistas

K – Ascetas.¹⁹

Katalog s názvem *Bibliothecae Raihradensis in X classes distributae Index Generalis Alphabeticus* je katalogem autorským, tzn. fondem řazeným abecedně dle jména autora a v rámci celku chronologicky. Z dalších údajů jsou uvedeny název, místo a rok vydání, formát svazku a oborová skupina.²⁰ Formát svazku

nahrazuje bližší lokaci díla v rámci oborové skupiny, neboť logicky velké formáty (folio) se nalézaly ve spodní části regálu, nad nimi byly řazeny kvarty (4°) a nejvýše knihy osmerkového formátu (8°). To jsou také jediné tři formáty, které katalog eviduje, případné dvanáctky (12°) a šestnáctky (16°) nebyly podchycovány samostatně, neboť jsou co do rozměru blízké právě osmerkám.

Titulní list Kneutgenova katalogu sestaveného roku 1703. KBOR, sign. R 39. (foto: MZK, V. Kaplan)

¹⁸ DOKOUPIL, pozn. 2, s. 92.

¹⁹ KBOR, sign. R 39, fol. 2v–3r.

²⁰ PAVELKOVÁ, pozn. 5, s. 13.

Bibliotheca Rayhradensis in X. Classes distributa.						
Classis I.	Sub A	Continet	Biblia. Concordantias. Concilia. Sanctas Litteras Graecas et Latinos cū lib. Eccles.	In. — fol In. — 4 In. 8. v2.		
Classis II.	Sub B	Continet	Scripturistas.	In. — fol In. — 4 In. 8. v2.		
Classis III.	Sub C	Continet	Theologos.	In. — fol In. — 4 In. 8. v2.		
Classis IV.	Sub D	Continet	Canonistas et Iuristas.	In. — fol In. — 4 In. 8. v2.		
Classis V.	Sub E	Continet	Controversistas.	In. — fol In. — 4 In. 8. v2.		
Classis VI.	Sub F	Continet	Concordatores.	In. — fol In. — 4 In. 8. v2.		
Classis VII.	Sub G	Continet	Historicos.	In. — fol In. — 4 In. 8. v2.		
Classis VIII.	Sub H	Continet	Philosophos. Mathematicos. Medicos	In. — fol In. — 4 In. 8. v2.		
Classis IX.	Sub I	Continet	Humanistas.	In. — fol In. — 4 In. 8. v2.		
Classis X.	Sub K	Continet	Ascetas.	In. — fol In. — 4 In. 8. v2.		

Přehled oborového členění knihovny v Kneutgenově katalogu. KBOR, sign. R 39, fol. 2v–3r.
(foto: MZK, V. Kaplan)

Mezi jednotlivými položkami katalogu je vynechán prostor tak, aby mohly být doplňovány další přírůstky, a to na patřičné místo v abecedě, pouze u skupin děl stejného autora jsou pozdější akvizice řazeny pod již zapsané tituly bez ohledu na chronologii roku vydání. Ze zapsaných položek je patrné, že klášter běžně doplňoval literaturu zpětně. Poté, co byl katalog Kneutgenem dokončen, jsou jinou rukou – patrně knihovníky Augustinem Sieberem (1709–1733) či Janem Nepomukem Haanem (1733) a jejich nástupci – doplňovány i tituly vydané před rokem 1703, kdy katalog vznikl. Tato skutečnost není až tak překvapující s ohledem na skutečnost, že až do nástupu Bonaventury Pitera na post probošta v roce 1756 byla rajhradská knihovna doplňována převážně z darů,²¹ dá se tedy předpokládat, že starší literatura v darovaných celcích rajhradských příznivců převažovala nad literaturou soudobou. Zmínění rajhradští knihovníci rovněž místy doplňovali chybějící údaje

²¹ Ibid., s. 14.

například o počtu svazků,²² případně formát svazku.²³ Nejmladší položkou katalogu je tisk z roku 1758, ovšem výskyty titulů datovaných do čtyřicátých a padesátých let 18. století jsou spíše ojedinělé. Katalog byl v podstatě uzavřen ve třicátých letech, což odpovídá i existenci dalších doplňovaných katalogů.²⁴

Důvod, proč byl katalog ve třicátých letech 18. století uzavřen, je poměrně jednoduchý – takovéto svazkové katalogy byly použitelné jen do doby, než na jednom místě abecedy došlo místo pro další akviziční zápisy. Tato situace se sice občas řešila vkládáním, vlepováním či všíváním lístků s citací doplňovaného svazku na patřičné místo, většinou bylo ale záhy přistoupeno k založení nového katalogu, do něhož bylo však potřeba nejprve přepsat všechny stávající akvizice ze svazku původního. Důvodem pro občasné doplnění mladších titulů do původního katalogu může být skutečnost, že nový katalog nebyl ještě dokončen, i když se nedá předpokládat, že by sepsání nového katalogu v případě rajhradské knihovny trvalo až do padesátých let.

Přesný důvod zápisu výrazně mladších akvizic patrně již nikdy nezjistíme. Komparací písarských rukou podílejících se na katalogu s archivním fondem rajhradského kláštera, a tedy přiřazením písarské ruky konkrétnímu knihovníkovi, jsme ale schopni si udělat velmi dobrý obrázek o rozrůstání se rajhradského fondu. Zápisy Augustina Kneutgena jsou v katalogu naprosto zřejmé, tím tedy máme vytyčen fond do roku 1703. Pakliže rozčleníme zbývající zápisy zejména mezi Augustina Siebera a Jana Nepomuka Haana, dostaneme další mezník v budování fondu. Když získané údaje komparujeme s provenienčními přípisky doloženými přímo na knihách, jež nám určují jednotlivé dary, které se do rajhradské knihovny dostaly, jsme schopni budování fondu ještě více rozložit v čase.

Tento nejstarší rajhradský katalog doplňuje katalog systematický [*Catalogus systematicus Bibliothecae Rayhradensis*],²⁵ který fond sepisuje rozčleněný právě do výše uvedených 10 oborových skupin. Katalog vznikl počátkem 18. století a jeho autorem je patrně knihovník Augustin Sieber; vznik katalogu je tak možno ohraničit rokem 1709. Katalog není pouhým přepisem děl uvedených v předchozím katalogu do jednotlivých tříd, jsou v něm opraveny některé nepřesnosti a doplněny názvy. Při kompletaci tohoto katalogu Sieber zřejmě zanášel opravy i do katalogu Kneutgenova. Zaznamenané údaje jsou stejné jako v předchozím seznamu a záznamy jsou

22 KBOR, sign. R 39, fol. 19v.

23 Ibid., fol. 21r.

24 DOKOUPIL, pozn. 2, s. 41.

25 [*Catalogus systematicus Bibliothecae Rayhradensis*]. KBOR, sign. R 40.

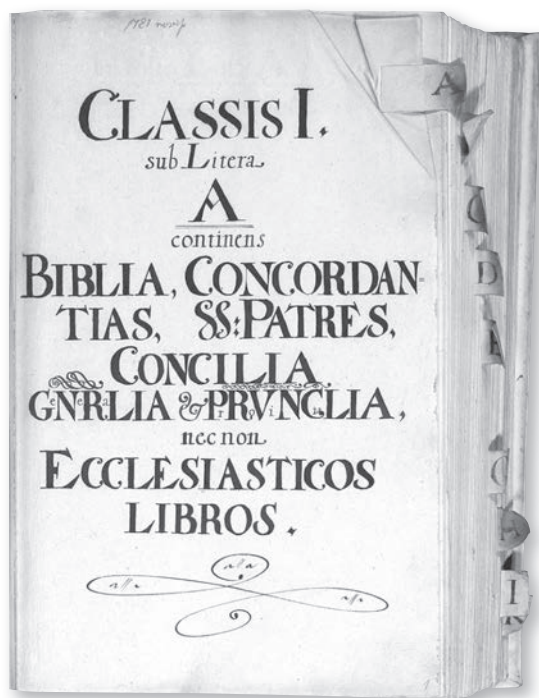
Dostupné z: <https://vufind.mzk.cz/Record/MZK03-001241068> [cit. 23. 4. 2023].

Rukopis je přístupný též v digitální podobě viz: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:17d7f981-6e1b-4f6e-9b3a-26cf031abaf6> [cit. 23. 4. 2023].

v jednotlivých třídách uspořádány podle formátů.²⁶ Používán byl do roku 1721, kdy oborový systém prošel změnami. To je v katalogu patrné mnoha škrty, a tedy patrně pokusy o přesun zapsaných titulů v rámci tříd.

Sieber založil i další katalog, který byl opět autorský a vznikl krátce po roce 1724.²⁷ Oproti Kneutgenovu katalogu uvádí mezi formáty již dvanácterky a reflektuje drobné změny v oborovém třídění. Oborová třída B je nad biblistiku rozšířena ještě o spisy polemičké, písmeno E vyhrazené původně polemice je nyní obsazeno filozofií, matematikou, geometrií a medicínou, které byly dříve ve skupině H. Tato skupina není v úvodním seznamu nově obsazena, přesněji řečeno: Původní přiřazení je přeškrtnuto. Knihy označené písmenem H v katalogu těmito oborům odpovídají.²⁸ Ovšem stejně tak se s označením písmenem H setkáváme i u knih z obo-

rů askeze²⁹ či morálky,³⁰ ale např. askezi je vyhrazeno písmeno K. Můžeme také spekulovat, zdali tento oddíl ve fyzickém uspořádání knihovny neřešil nedostatek místa na regálech ostatních oborových skupin. Katalog byl zřejmě plánován pro dlouhodobé užívání, krom toho, že je foliového formátu, byl rozvržen na více než dvojnásobný rozsah listů. Doplnován byl do roku 1759.³¹

Začátek systematického katalogu sestaveného po roce 1709 Augustinem Sieberem. KBOR, sign. R 40. (foto: MZK, V. Kaplan)

26 DOKOUPIL, pozn. 2, s. 42.

27 KBOR, sign. R 38.

28 Ibid., fol. 162v.

29 Ibid., fol. 169v.

30 Ibid., fol. 171r.

31 DOKOUPIL, pozn. 3, s. 34, č. R 38.

Ve stejném oborovém dělení, již jen do devíti tříd, zůstalo členění fondu i u posledních dvou katalogů – abecedního katalogu založeného v letech 1727–1733³² a doplňovaného cca do roku 1758³³ a katalogu sestaveného Otmarem Conradem roku 1762.³⁴

Poslední Sieberův katalog, který začal vznikat mezi lety 1727–1733, což je zřejmé z knižních darů, které lze datovat i na základě dalších archivních pramenů, je oproti předchozím pouze kvartového formátu. Stejně jako předchozí katalog i tento je kolektivním dílem, většinu záznamů sice zapsal Augustin Sieber, ovšem části vícesvazkových děl, která vyšla po roce 1734 a jsou mnohdy napsána na vlepených vložkách, již zapsaly jiné písařské ruce. Nutnost dopisovat poslední svazky

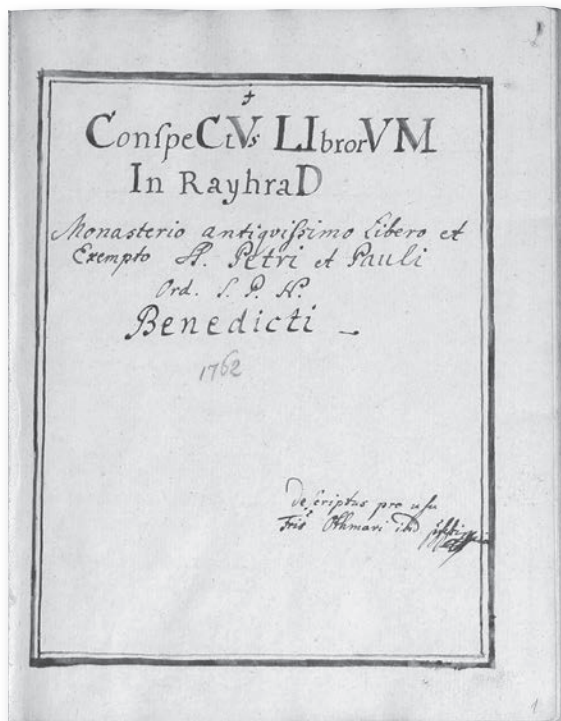
Titulní list autorského Sieberova katalogu s kartuší připravenou na zaznamenání názvu případně datace svazku. KBOR, sign. R 38. (foto: MZK, V. Kaplan)

- 32 [Catalogus alphabeticus Bibliothecae Rayhradensis]. KBOR, sign. R 41. Dostupné z: <https://vufind.mzk.cz/Record/MZK03-001241072> [cit. 23. 4. 2023]. Rukopis je přístupný též v digitální podobě viz: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:dfc02e1d-6277-4fa3-b23e-6500f34fe576?page=uuid:a978ec03-ffce-46a2-bc61-114d776be69b> [cit. 23. 4. 2023].
- 33 DOKOUPIL, pozn. 2, s. 43.
- 34 TÝŽ, pozn. 3, s. 35, č. R 42.

Jak již bylo uvedeno výše, takto upravený oborový systém byl pak již dodržen i v posledním knihovním katalogu z 18. století, který sestavil ještě jako knihovník pozdější probošt Otmar Conrad.³⁸

Tento oborový katalog navazuje na předchozí autorské katalogy, které byly doplňovány do roku 1758,³⁹ respektive 1759,⁴⁰ starší oborový katalog byl opuštěn již v roce 1721⁴¹ kvůli změně oborového třídění fondu. S ohledem na skutečnost, že tehdejší probošt Bonaventura Pitr neměl ve zvyku – jako jeho předchůdci či následovník v úřadě Otmar Conrad – nové akvizice více opatřovat svým jménem a zejména rokem

pořízení – byl by Conradův systematický katalog ideálním zdrojem informací o rozšiřování knihovny v posledních letech Pitrova proboštování. V tomto ohledu však příliš přínosný není, protože Otmar Conrad některá díla nespecifikuje, dosti často uvádí souhrnně různá díla jednoho autora. Oddíl historie není patrně zcela dopsaný a zřejmě i uvnitř dalších oborů chybí menší celky knih.⁴² Katalog byl sepsán pro Conradovu osobní potřebu – jak je ostatně uvedeno na jeho titulním listě⁴³ – a neměl aspiraci být kompletním katalogem celého knihovního fondu. I tak

Titulní list Conradova systematického katalogu z roku 1762. KBOR, sign. R 42. (foto: MZK, V. Kaplan)

38 KBOR, sign. R 42.

39 KBOR, sign. R 41.

40 KBOR, sign. R 38.

41 KBOR, sign. R 40.

42 DOKOUPIL, pozn. 2, s. 48.

43 „Descriptus pro usu Fr[at]ris Othmar[i] ibid[em] pr[ae]fessoris“ – KBOR, sign. R 42, fol. 1r.

ovšem poskytuje slušné poznání fondu co do jeho skladby, a to ve významném okamžiku před rozmnožením knihovny o svazky z knihoven zrušených klášterů.⁴⁴

V tomto ohledu pak Conradův katalog doplňovaly dílčí soupisy rukopisů,⁴⁵ prvo-tisků a postinkunábulí⁴⁶ či dalších děl.⁴⁷ Jedná se o dílčí soupisy; k rukopisnému fondu dokonce vyměňující si poznámku, že je věnován jen nejstarším a nejvýznamnějším rukopisům, k jejichž vzniku byly vysloveny hypotézy,⁴⁸ ale přesný důvod neznáme. Poslední z těchto dílčích soupisů je dále rozčleněn na soupis tisků na Moravě, soupis klasických autorů, tištěná německá a česká sněmovní snesení, soupis italských knih a soupis francouzských knih.

ZÁVĚR

Pakliže by byla provedena detailní komparace zejména všech svazkových katalogů založených v průběhu první čtvrtiny 18. století a byly-li by v rámci této komparace identifikovány i jednotlivé dnes v knihovně dochované svazky, bylo by možné zmapovat rozrůstání se rajhradského fondu v průběhu 18. století až do bohatých akvizic v době josefinských reforem velmi detailním způsobem. Kromě informace o budování fondu, zastoupení jednotlivých oborů, případně identifikace dílčích, dnes ještě ne zcela podchycených soukromých darů, by takto bylo možné i velmi přesně zmapovat úbytky knihovního fondu. Umožnilo by to zjistit, které knihy rajhradskou knihovnu opustily, a to zejména ve 20. století.

Katalogy tak mohou sloužit nejen k získání informací o tom, kdy se která část fondu do rajhradské knihovny dostala, ale také – a to zejména u některých segmentů fondu – umožní zmapovat, které tituly se dnes již v rajhradské klášterní knihovně nenachází.

Je před námi tedy ještě nesnadný a velmi náročný úkol edičního charakteru, který však může zdokumentovat růst daného fondu opravdu detailním způsobem.

44 DOKOUPIL, pozn. 2, s. 48.

45 MZA v Brně, E 6, inv. č. 2462, kart. č. 286, sign. F a 15.

46 Ibid., inv. č. 2463, kart. č. 286, sign. F a 16.

47 Ibid., inv. č. 2464, kart. č. 286, sign. F a 17/1 až 5.

48 Viz PAVELKOVÁ, pozn. 13.

PRAMENY A LITERATURA

Knihovna Benediktinského opatství Rajhrad (KBOR), Sběrka rukopisů:

BIBLIOTHECAE RAICHRADENSIS, IN X Clases distributae. Index GENERALIS Alphabeticus.

KBOR, sign. R 39;

[*Catalogus alphabeticus bibliothecae Rayhradensis*]. KBOR, sign. R 38;

[*Catalogus systematicus Bibliothecae Rayhradensis*]. KBOR, sign. R 40;

[*Catalogus alphabeticus Bibliothecae Rayhradensis*]. KBOR, sign. R 41;

Catalogus bibliothecae privatae Abbatiae Rayhradensis. KBOR, sign. R 633;

CONRAD, Otmar, (1729–1812). *SerIes LIbrorVM qVI In prIVata BIbLIotheCa PraeLatI RaIJhrdaDensIs asserVantVr. Haec Bibliotheca conscructa, et plurimis libris etiam noviter ac successive comparatis instructa.* KBOR, sign. R 636;

ConspeCtVS LIbrorVM In RayhraD Monasterio antiquissimo Libero et Exempto SS. Petri et Pauli Ord. S. P. N. Benedicti - descriptus pro usu F[rat]ris Othmari ibid[em] p[ro]fessi. KBOR, sign. R 42;

RICHTER, Benedikt, (1791–1859). [*Catalogus alphabeticus bibliothecae Rayhradensis*]. KBOR, sign. R 632,2;

RICHTER, Benedikt, (1791–1859). [*Catalogus alphabeticus bibliothecae Rayhradensis*]. KBOR, sign. R 632,3;

RICHTER, Benedikt (1791–1859). *Sub regimine reverendissimi amplissimi ac gratiosissimi Domini Domini Augustini Abbatis I. Moraviae praelati et inclytorum Moraviae statu[u]m deputati Anno 1819 confectus.* KBOR, sign. R 632,1.

Moravský zemský archiv v Brně (MZA v Brně), fond E 6 Benediktini Rajhrad:

inv. č. 2462, kart. č. 286, sign. F a 15;

inv. č. 2463, kart. č. 286, sign. F a 16;

inv. č. 2464, kart. č. 286, sign. F a 17/1 až 5.

DOKOUPIL, Vladislav. *Dějiny moravských klášterních knihoven ve správě Universitní knihovny v Brně.* Brno: Musejní spolek Brno – Universitní knihovna v Brně, 1972.

DOKOUPIL, Vladislav. *Soupis rukopisných fondů Universitní knihovny v Brně. 4. Soupis rukopisů knihovny benediktinů v Rajhradě.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1966.

PAVELKOVÁ, Jindra. Nejstarší soupisy rukopisů knihovny Benediktinského opatství Rajhrad z pera A. Habricha a jejich srovnání s dnešním stavem. In: KRUŠINSKÝ, Rostislav, ed. *Problematika historických a vzácných knižních fondů 2007 Sborník z 16. odborné konference Olomouc, 13.–14. listopadu 2007.* Olomouc – Brno: Vědecká knihovna v Olomouci, Sdružení knihoven České republiky, 2008, s. 161–171. ISBN 978-80-7053-276-8 (VKOL) 978-80-86249-47-6 (SDRUK).

PAVELKOVÁ, Jindra. Nové regály, repertáře, lístkové katalogy a spousta knih všude kolem. In: HEILANDOVÁ, Lucie, MAHEL, Richard, PAVELKOVÁ, Jindra a RICHTROVÁ, Eva. *Posledních dvě stě let v historii rajhradského kláštera*. Brno: Moravská zemská knihovna, 2013, s. 12–26. ISBN 978-80-70-51-196-1.

PAVELKOVÁ, Jindra. Opatská knihovna rajhradského benediktinského kláštera. In: KRUŠINSKÝ, Rostislav, ed. *Problematika historických a vzácných knižních fondů 2010*. Sborník z 19. odborné konference Olomouc, 20.–21. října 2010. Olomouc – Brno: Vědecká knihovna v Olomouci, Sdružení knihoven České republiky, 2011, s. 233–241. ISBN 978-80-7053-292-8 (VKOL) 978-80-86249-61-2 (SDRUK).

KRESLENO SLOVY. MIKROGRAFICKÉ PORTRÉTY ZE SBÍREK IVANČICKÉHO MUZEA V KONTEXTU VÝTVARNÝCH PROSTŘEDKŮ

Marcela Králíková

Carmen figuratum, kaligramy (ideogramy), mikrografie, kaligrafie nebo experimentální typografie. Ve všech těchto případech jde o obrazová díla, která jsou tvořena textem různorodého charakteru. Tato slova či věty jsou vepsány do určitého tvaru nebo obrazec samy vykreslují namísto linií nebo ploch. Mikrografické obrazy zpočátku vytvářené za pomoci perokresby se následně významně rozšířily díky rozvoji grafické tvorby, ve všech případech je však užito miniaturního písma, které z dálky splývá v obrazec a v některých případech jej lze obtížně číst i zblízka bez pomoci lupy.

Ve sbírkách Muzea v Ivančicích se nachází dva mikrografické portréty, které prozatím stály stranou pozornosti. Jde o portréty korunního prince Rudolfa (inventurní číslo U605) a císaře Františka Josefa I. (inventurní číslo U604), ke kterému patří rovněž doprovodný dvoulist (inventurní číslo U2050). Pravděpodobně jde o díla, která vznikla nezávisle na sobě a stejně tak si našla i cestu do sbírek muzea.¹ Pojí je však výtvarný prostředek mikrografie, za jehož pomoci byly vytvořeny. Na první pohled mohou díla tohoto typu působit jako obrazy z kategorie „nízkého umění“, obzvláště dnes po rozpuku grafického designu a internetového umění. Skrze přílišné (a mnohdy nevhodné) opakování některých stylů, výtvarných technik či námětů často dochází k jejich vyprázdnění, mohou se z nich stát klišé nebo i kýč. Portréty tvořené textem tak pro diváka dvacátých let 21. století již nejsou nic nového. Svou roli ve vnímání a hodnocení takovýchto děl může hrát také faktor snadného vygenerování podobného obrazu současnými grafickými softwary. Vliv hodnoty řemeslného zpracování na vnímání díla teď nicméně nechám stranou. Mikrografické portréty totiž zpočátku rozhodně nebyly masovou záležitostí.

Cílem tohoto příspěvku není podání vyčerpávající historie mikrografie, ale spíše seznámení s touto výtvarnou technikou a poukázání na její uměleckou hodnotu. Té

1 Díla byla darována Musejnímu spolku v Ivančicích, U604 roku 1935 a U605 roku 1944. Lze předpokládat, že U2050 nabylo muzeum spolu s U604, není však vedeno v dokumentaci.

Erzherzog Rudolf Kronprinz v. Oesterreich (Korunní princ Rudolf), post quem 1886, tisk.
(Muzeum v Ivančicích)

v tomto případě rozumím jako přidané hodnotě ve výtvarné tvorbě ve smyslu přínosu pro ars, tedy pro tvorbu samotnou, kdy přínos tohoto uměleckého vynálezu umožní tvůrcům propojit intenci s afordancí a vytvořit tak artefakt – dílo, které není zhotoveno pro tvůrce, ale pro recipienta.²

ŽIDOVSKÁ TRADICE

Historie obrazových textů či textových obrazů sahá až do antiky k figurálním básním.³ Vzhledem k našim sbírkovým předmětům se však zaměřím konkrétně na mikrografická díla. Tuto techniku lze také nazvat jako mikro kaligrafie, jelikož jde o rukou psaný text drobných rozměrů. Zatímco v raně křesťanské tradici se mohl vztah mezi textem a iluminací různit, mikrografie, jejíž historie spadá až do 9. století, zůstala doménou hebrejských rukopisů. Historik umění Michel Melot uvádí, že židovské odmítání obrazu sice nebylo tak rozsáhlé jako v případě islámu, texty formované do obrazců nicméně můžeme rovněž interpretovat jako kompromis mezi tímto omezením a silou biblických odkazů v židovském světě.⁴

Podle Melota lze tuto metodu vnímat jako jakési alibi pro ilustraci v rukopisech, protože text je v takových případech primární, to on tvoří obraz. Uvádí také, že se hebrejská mikrografie značně odlišuje od zdobnosti koránu a křesťanských *carmina figurata*. Nejranější mikrografické rukopisy totiž oproti islámským iluminacím neobsahují zvířecí nebo lidské figury, ale využívají dekoru abstraktních tvarů a flóry.⁵

Text, ze kterého se rané mikrografie skládaly, se většinou týkal masory, která měla stabilizovat a udržet správnost biblického textu. Masoretské bible obsahují dva typy textu: Hlavní biblický text je ve sloupcích a mikrografie doplňuje prostor

-
- 2 „Ve výtvarné tvorbě bychom tedy mohli rozlišovat artefakty a manufakty. Artefakty vznikají za pomoci ars, které bychom mohli definovat jako dovednost propojení intence a afordance. Dílo či akt, kterému bylo intencí dán význam, dokáže tento význam komunikovat skrze kanonickou afordanci. Jako manufakty zde označujeme předměty vytvořené s vnitřní intencionalitou (in actu), nicméně bez ohledu na vnější afordance (in effect). Jinak řečeno, manufakty prošly rukama člověka, ale neprojevuje se skrze ně kultura. Tyto objekty, které jsme zde označili jako esteticky zpracované objekty, proto nemají pro dějiny výtvarné tvorby (současné dějiny umění) výpovědní hodnotu. Jejich analýza je přínosná v oborech jako estetika či psychologie, které se zabývají vnímáním a významy jednotlivých recipientů.“ Blíže viz SEDLÁČKOVÁ, Marcela. *Jak vyprávět dějiny umění*. Brno, 2021. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta.
- 3 Více viz OKÁČOVÁ, Marie. *Carmina figurata na konci antiky: Publilius Optatianus Porfyrius a jeho novátorská koncepce figurální poezie*. Brno, 2006. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta.
- 4 MELOT, Michel. *The Art of Illustration*. New York: Rizzoli, 1984, s. 42.
- 5 Ibid., s. 42.

Pentateuch (Yonah Pentateuch), 2. polovina 13. století, výřez. (převzato z: www.bl.uk)

kolem. Z tohoto důvodu se pro mikrografii rovněž vžil označení *masorah figurata*.⁶ Důvod, proč písaři využívali mikrografický text, shledává Dalia-Ruth Halperin jin-
de než v pouhé snaze obejít omezení zobrazování. Podle ní za tím může být vizuální midraš, konkrétně biblická interpretace verše traktátu Avot 3:13 „masoret se’yag la-Torah“ (tradice je oplocení kolem Tóry). Mikrografii pak vnímá jako vizuální hranici a spojitost s dalším veršem nachází v potřebě rukopisem otáčet pro řádné přečtení mikrografických textů. Jde o vizuální midraš traktátu Avot 5:22 „hafokh bah ve-hafokh bah dekule’ bah u-bah teḥzai“ (otočte to a otočte znovu, neb vše je v tom).⁷ Existují ale i další interpretace. Můžeme jmenovat Richarda McBee, který hovoří o mikrografii jako o syntéze obrazové reprezentace a obrazové citlivosti v židovské tradici a rozlišuje dekorativní a piktorální mikrografii.⁸

6 HALPERIN, Dalia-Ruth. *Micrography: the Art of Drawing with Letters* [online]. [cit. 4. 7. 2023] Dostupné z: <https://blog.nli.org.il/en/micrography/>.

7 HALPERIN, Dalia-Ruth. *Micrography – a Jewish art* [online]. [cit. 5. 8. 2022] Dostupné z: <https://www.bl.uk/hebrew-manuscripts/articles/micrography-a-jewish-art>.

8 McBEE, Richard. *Micrography – The Hebrew Word As Art* [online]. [cit. 12. 9. 2022] Dostupné z: <https://richardmcbree.com/writings/micrography-the-hebrew-word-as-art/>.

Ve 13. století se mikrografie objevuje v Evropě v sefardských rukopisech ve Španělsku a Portugalsku a v aškenázských spisech v severní Evropě. Mikrografické obrazce se postupně vyvíjely a kromě geometrických tvarů se již ujímaly i figurální motivy (např. tabernákl, fauna, lidské postavy). Přestože najdeme mikrografii v mnoha středověkých rukopisech, nebyla přijímána židovskou kulturou jednohlasně, kritiku této dekorace vyslovil například rabín Judah he-Hasid (cca 1150–1217). Později, i po úpadku produkce rukopisů v 16. století, se mikrografie nadále používala ke zdobení ketubbot (manželských smluv) a nástěnných dekorací.⁹

PŘÍNOS TISKU

V 18. století v oblasti mikrografie působil kromě jiných Johann Michael Püchler mladší. Portrét Martina Luthera, který vytvořil, se skládá z textu velebícího Luthera (ovál kolem poprsí) a Lutherova překladu knihy *Ecclesiasticus* (vlasy). Celková kompozice portréту odpovídá obrazu od Lucase Cranacha staršího z 16. století.¹⁰ To je příklad mnohých i pozdějších portrétů významných osobností – text, z něhož je tvořen obraz, odpovídá spisům či prohlášením zobrazených a jeho podoba vychází z portrétů provedených známými tvůrci v oleji, následně šířených skrze rytiny nebo provedených přímo tiskem.¹¹

S tiskem souvisí i význam Püchlerovy tvorby. V jeho mnohačetné rodině se mikrografii věnovalo několik členů, nicméně na rozdíl od svého otce a bratra, kteří pracovali za pomoci pera a inkoustu, Johann Michael Püchler mladší tvořil mikrografické rytiny. To znamenalo pro mikrografii významný posun, neboť se rozšířilo její pole působnosti.¹² Transformace mikrografické techniky z práce perem na práci rydlem změnila charakter výsledných obrazů, které již nebyly jednorázovými zakázkami, ale staly se dostupnější pro další vrstvy společnosti.

9 *Micrography: The Hebrew Word as Art* [online]. [cit. 12. 9. 2022]
Dostupné z: <https://web.archive.org/web/20111128003333/http://www.jtsa.edu/prebuilt/exhib/microg/index.shtml>.

10 SPIRA, Freyda. Johann Michael Püchler the Younger. *Art in Print*. Madison: Tandem Press, 2018, sv. 8, č. 3, s. 12–14.

11 Jako další příklad lze jmenovat Portrét krále Charlese I. od anonymního tvůrce ze sbírky St. John's College v Oxfordu. Tato kresba hnědou tuší vznikla na základě grafiky od Willema Jacobsze Delffa (ante quem 1638) vytvořené podle obrazu od Daniela Mytense z roku 1628. MORRAL, Andrew. „On the Picture of the King Charles the First... written in Psalms”: devotion, commemoration and the micrographic portrait. *SPELL: Swiss papers in English language and literature*. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag, 2017, sv. 34, s. 211–239.

12 SPIRA, pozn. 10, s. 13–14.

Portrét Martina Luthera – Johann Michael Püchler, cca 1680–1702, rytina.
(převzato z: www.metmuseum.org)

O něco později nastal významný zlom v produkci mikrografii v podobě vynálezu litografie. Díky této technologii sice ztratila mikrografie částečně na své exkluzivitu, bylo ji nicméně možné jednodušeji šířit a oslovit tak ještě širší publikum, což se projevilo obzvláště v 19. a 20. století. Rozšířila se také škála námětů, povětšinou se však týkaly židovské kultury. Mikrograficky se tvořily biblické portréty, panoramata svatých míst Izraele nebo portréty politických a literárních osobností židovské kultury.¹³

MIKROGRAFICKÉ PORTRÉTY

Fascinujícím fenoménem mikrografické tvorby jsou portréty. Jak již bylo zmíněno, v návaznosti na židovskou tradici byly z textu skládány tváře významných židovských osobností (obzvláště z oblasti politiky a literatury). Tuto metodu však využilo nemálo výtvarníků i na zobrazení portrétů evropských panovníků. Freyda Spira ve svém článku o Johannu Michaeli Püchlerovi mladším jmenuje mikrografické rytiny Leopolda I. a jeho synů a z Püchlerovy tvorby vyvozuje, že tento rytec zřejmě sloužil u habsburského dvora stejně jako jeho otec Johann Michael starší.¹⁴ Jana Švantnerová nicméně ve své disertační práci zaměřené na Židovské muzeum v Prešově dává portréty spolu se symboly a historickými výjevy do kontextu obrazů politické loajality, projevů vděčnosti a vyjádření náboženské či politické korektnosti.¹⁵

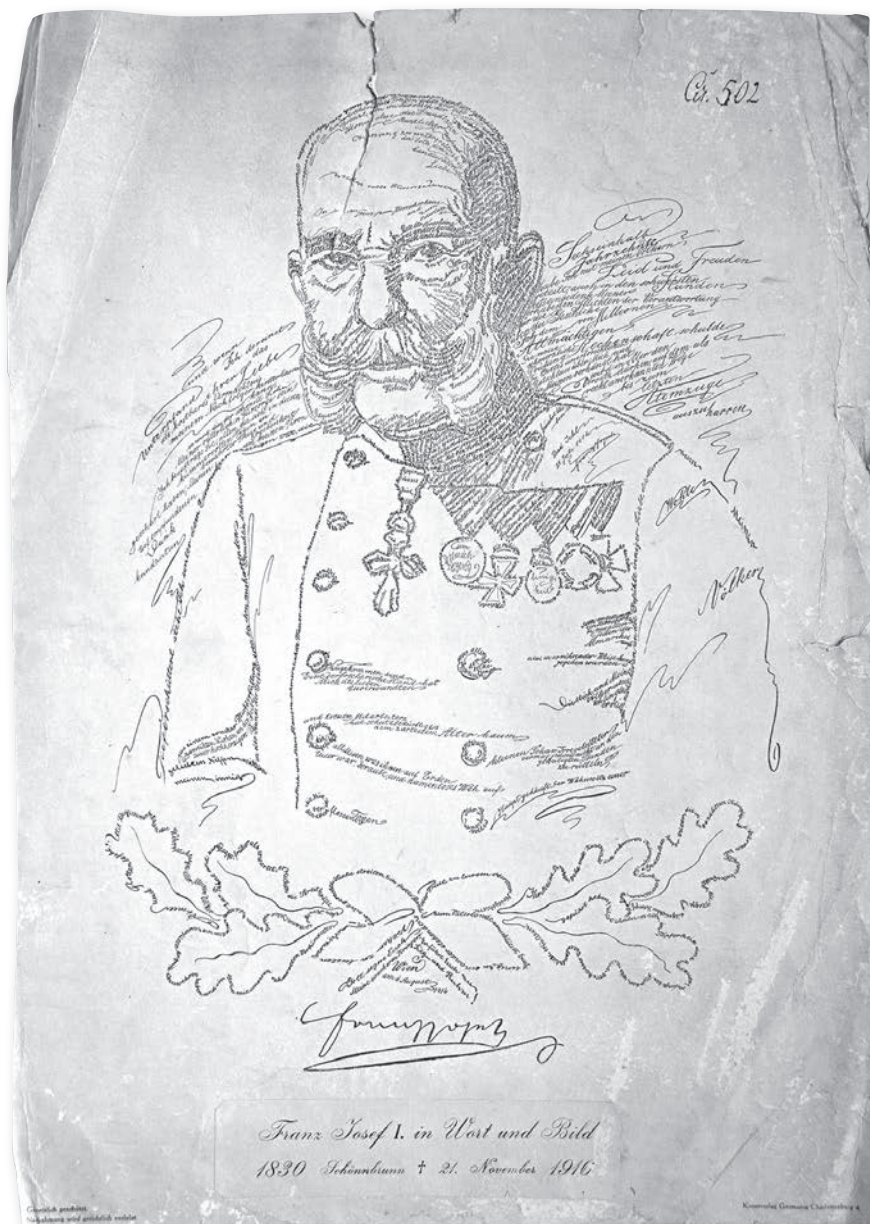
Tuto druhou teorii můžeme rozvinout na příkladě portrétů panovníků z přelomu 19. a 20. století. Mikrografický portrét Františka Josefa I. ze sbírek ivančického muzea je seskládán z císařových projevů a textů – *An meine Völker* (28. 7. 1914), *Handsreiben des Kaisers über die Mordtat von Sarajewo* (4. 6. 1914) a *Armee und Flottenbefehl* (6. 8. 1914).¹⁶ Všechny tyto texty se týkají první světové války a jejich plné znění najdeme na dvoulistě s názvem *Umriss zur Orientierung der Kaiserreden für das Kunstblatt: unser Kaiser in Wort und Bild*, který nepředstavuje divákovi pouze onen text, tradičně uspořádaný v odstavcích, ale kresba s šipkami a náskres totožné

13 *Micrography: The Hebrew Word as Art* [online], pozn. 8. [cit. 12. 9. 2022]

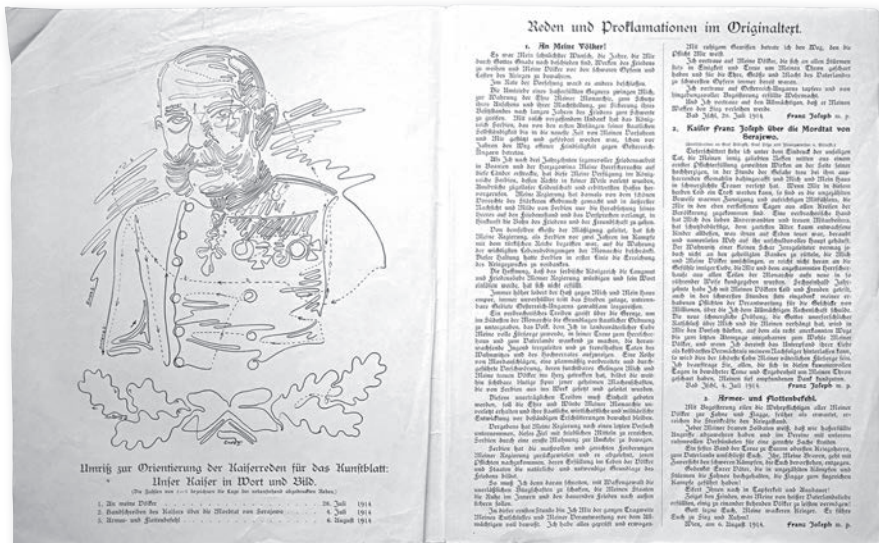
14 SPIRA, pozn. 10, s. 13.

15 ŠVANTNEROVÁ, Jana. *Židovské muzeum v Prešově (1928–1942) História, zbierka, idey, osobnosti a miesta s ním spojené*. Brno, 2014. Disertační práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta.

16 Pod portrétním poprsím mašle a dubové listy. Celý obraz tvořen textem – mikrografickou technikou. Text je německy. Pod poprsím přilepený popisek „Franz Josef I. in Wort und Bild / 1830 Schönnbrunn † 21. November 1916“. Tato popiska doplněna později, pod ní nápis „Kaiser Franz Josef in Wort und Bild / 1914“. Ve spodní části tiskem „Gesetzlich geschützt. / Nachahmung wird gerichtlich verfolgt. // Kunstverlag Germania Charlottenburg“.

Franz Josef I. in Wort und Bild (Císař František Josef I. slovem a obrazem), 1914–1916, tisk. (Muzeum v Ivančicích)

Umriss zur Orientierung der Kaiserreden für das Kunstblatt: Unser Kaiser in Wort und Bild (Osnova k orientaci v císařských proslovech pro Kunstblatt: Náš císař slovem a obrazem), 1914–1916, tisk. (Muzeum v Ivančicích)

podobizny císaře jako na mikrografickém portrétu na protější straně rovněž ukazuje, jak se má panovníkův mikrografický portrét číst – kde každý projev začíná a kudy je veden.¹⁷

Litografický portrét téhož císaře ze sbírek Židovského muzea v Prešově (ŽM-D 1707 III-874a, druhá kopie ŽM-D 1902) je seskládán z oslavy 25 let jeho vlády (v hebrejštině) a hymny habsburské monarchie z dob mocnářova panování.¹⁸ Ve sbírkách Victoria and Albert Museum v Londýně najdeme Portrét královny Viktorie z roku 1897 (E.496-1999). Ten se skládá z textů popisujících klíčové momenty v životě královny. Tento portrét byl zhotoven ke komemoraci diamantového výročí královny Viktorie roku 1897 a práce na něm trvala čtyři roky a sedm měsíců.¹⁹

- 17 Z jakého textu je složen mikrografický portrét korunního prince Rudolfa (U605) zatím bohužel nebylo zjištěno. Jeho poprsí je doplněno erbem, dubovými a vavřínovými větvkami. Celý obraz je tvořen textem – mikrografickou technikou. Pod poprsím nápis „Erzherzog Rudolf Kronprinz v. Oesterreich“. Ve spodní části listu uvedeno „Vervielfältigung vorbehalten fecit J. Sofer Miniatur-Schreibkünstler Wien II., Castellezgasse 112[?]“. Na rubové straně razítko Museijního spolku v Ivančicích a razítko „Alfred Greiner“.
- 18 ŠVANTNEROVÁ, pozn. 15, s. 176.
- 19 *Portrait of Queen Victoria* [online]. [cit. 15. 2. 2023] Dostupné z: <https://collections.vam.ac.uk/item/O25660/portrait-of-queen-victoria-print-israel-b/>.

Portrét Františka Josefa I. z prešovského muzea dává Jana Švantnerová do kontextu postavení Židů v Rakousko-Uhersku, konkrétně do souvislosti s procesem zrovnoprávnění za vlády tohoto císaře. Vztah židovské komunity ke královně Viktorii pak můžeme ilustrovat prostřednictvím textů spojených s výročími vlády panovnice. Mark S. Looker tento fenomén specifikuje následovně: Zatímco církevní periodika zpravidla využívala jubilea k potvrzení špatné situace státního náboženství, jiná náboženská periodika se skrze jubilea snažila blíže ztotožnit s širšími národními zájmy. Společensky marginální skupiny se tak chopily příležitosti projevit loajalitu královně.²⁰ Mezi ně patřila i židovská komunita a její tisk.

„Mikrografické biblické výjavy či portréty významných osobností veřejného a náboženského života sa těšili veľkej obľube a vznikali od konca 19. storočia. Okrem dekoratívnej a edukačnej plnili často aj apotropajnú funkciu, ako napríklad podobizeň rabína Akivu Egera, ktorá slúžila ako amulet pre rodičky, v jazyku jidiš nazývaný Kimpetbrivl. V dvadsiatych rokoch 20. storočia vznikli napríklad aj portréty Dr. Theodora Herzla (1860–1904) a vrchného viedenského rabína Prof. Dr. Zwi Perez Chajesa (1876–1927).“²¹

Mikrografie tedy nebyla využita pouze při ztvárnění portrétů vládců či šlechty, ale rovněž i v případě osobností signifikantních pro židovskou víru, komunitu a život, a nejen ji. Již uvedený Johann Michael Püchler mladší je spojován s protestantismem. Andrew Morral ve studii věnované Portrétu Charlese I.²² upozorňuje na asociaci mikrografických portrétů s protestantskou komemorativní tradicí. U mikrografických portrétů osobností spojených s tímto vyznáním si můžeme všimnout velmi často užívané kompozice s postavou ukazující na stranu v Písmu nebo gestikulující modlitbu. Touto cestou se tvůrci snažili zachytit portrétované nikoliv jako je samotné, ale jako prostředníky Písma. Morral si všímá, že Püchler pro kompenzaci strachu z idolatrie nevyužívá pouze těchto kompozic a doslovné tvorby obrazu z textu, ale také do tohoto textu přidává události ze života portrétovaných a známé citáty z bible. Pod výjevem tak lze najít dobře čitelná známá motta či přísloví spojená s reformátorem, která nabádají diváka k rozjímání a zbožnosti.²³

20 LOOKER, Mark S. „God Save the Queen“ Victoria's Jubilees and the Religious Press. *Victorian Periodicals Review*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1988, sv. 21, č. 3, s. 115–119.

21 ŠVANTNEROVÁ, pozn. 15, s. 177.

22 MORRAL, pozn. 11.

23 Ibid., s. 227–228.

VÝTVARNÝ PROSTŘEDEK

Slovo mikrografie se neužívá pouze ve smyslu označení výtvarného prostředku, resp. výtvarné techniky, tvořící kresbu za pomoci drobného písma, ale rovněž pro pojmenování psaní miniaturním písmem z psychologického hlediska a jako název přístrojové techniky pracující s mikroáznamy.²⁴ Mezi slovníkovými hesly publikací věnovaných umění ji prozatím nenajdeme a málo početně je zahrnuta rovněž v českojazyčném odborném prostředí v porovnání s anglickými texty. Totéž platí i pro označení *masorah figuratum*. Domnívám se však, že si tento fenomén propojující slova a obrazy zaslouží více pozornosti.

Obraz a slovo, ačkoli o nich občas přemýšlíme jako o tomtéž, se odlišují ve své recepci. Mnozí se snažili vyzdvihnout jednu formu před druhou nebo je postavit na roveň. Tak tomu můžeme rozumět, chápeme-li obraz a poezii jako objekty určené v prvním případě k vidění a v druhém případě ke čtení/poslouchání. Tato problematika sahá až ke zkoumání lidského vnímání, otázce „nevinného oka“, roli poznání, nemožnosti popsat viděné apod.²⁵ Dichotomie obrazu a slova nabírá na významu ve 20. století, kdy přicházejí kaligramy Guillaumea Apollinaira, text se stává součástí kubistických, futuristických a jiných kompozic, vzkvétá vizuální poezie a grafický design. Nakolik tyto projevy navazují na tradici mikrografie či jí byly inspirovány, je otázkou. Její částečnou odlišnost od projevů modernistických a postmodernistických můžeme spatřovat v estetizaci písma. V případě mikrografie se taktéž klade důraz na půvab písma a jeho dekorativnost, slouží zde ale jako prostředek nějakého sdělení, zatímco v (post)moderním umění se postupně stávají slova a písmena vizuálními prvky zástupnými samy sebou. To však neplatí pro všechna díla minulého století a komparace textových obrazů, včetně mikrografie, je hodna vlastního výzkumu.

Důvod, proč nezapomenout na mikrografii jako výtvarný prostředek, neshledávám pouze v porozumění minulosti, ale rovněž v potenciálním zdroji inspirace pro další tvůrce. Zůstaneme-li u portrétů, můžeme vidět, že skládání lidských tváří z písmen či slov je nadále přitažlivou metodou. Směry jako Radio Teletype Art nebo ASCII Art s těmito postupy pracují, stejně jako další odvětví digitálního umění – za pomoci algoritmů tvořené generativní umění, včetně portrétů ze slov

24 HARTL, Pavel a HARTLOVÁ, Helena. *Psychologický slovník*, Praha: Portál, 2015, s. 317; PETRÁČKOVÁ, Věra a KRAUS, Jiří, eds. *Akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia, 1998, s. 496.

25 Více např. POMAJZLOVÁ, Alena. *Obraz a slovo v českém výtvarném umění šedesátých let*. Brno: Barrister&Principal, 2017.

Franz Josef I.
in Wort und Bild
(Císař František Josef
I. slovem a obrazem),
1914–1916, tisk, detail.
(Muzeum v Ivančicích)

a písmen, zastupuje novou technologii s využitím starého výtvarného prostředku.²⁶ Snad bychom mohli říci, že hlavním rozdílem mikrografie oproti ostatním textovým obrazům je užití drobnopisu. V mnoha případech (včetně portrétů z ivančických sbírek) se také setkáváme s tím, že právě ony drobné věty tvoří linie vykreslující znázorněný objekt. V případě *carmen figuratum* jde o vyplnění plochy objektu textem rovnoměrně, avšak mikrografické obrazy (*masorah figuratum*) jsou doslova kresleny slovy. Mikrografie vyniká právě touto kresebností, zatímco ostatní podobné techniky bychom mohli přiřadit spíše k makrotypografii nebo kaligrafii.

Jak již bylo uvedeno, historie mikrografie sahá až do 9. století, ale své místo nachází i ve 21. století. Jako příklad výtvarného díla můžeme jmenovat perokresbu s názvem „The Burrow“ *Franz Kafka* z roku 2003, ve které autorka Alice Attie pomocí mikrografie symbolicky znázornila podzemní labyrint popisovaný v povídce *Doupě* od Franze Kafky.²⁷

Mikrografie jako výtvarný prostředek je využívána také pro edukační účely. Platforma SELspace nabízející materiály pro edukátory a učitele pracuje i s tímto fenoménem a v metodice k tvorbě vlastního mikrografického autoportrétu nabádá k závěrečné

26 Srov. MARTINS, Tiago, BICKER, Joao, REBELO, Sérgio M. a PENOUSAL, Machado. *Portraying with Letters: An Interactive Installation* [online]. [cit. 31. 3. 2023]
Dostupné z: <https://iasdr2019.org/uploads/files/Proceedings/te-f-1379-Mar-T.pdf>.

27 „The Burrow“ *Franz Kafka* [online]. [cit. 30. 3. 2023]
Dostupné z: <https://thejewishmuseum.org/collection/29816-the-burrow-franz-kafka>.

diskuzi, kde by žáci měli dojít k závěru, že z dálky portrétovanou osobu rozeznáme, ale abychom ji lépe poznali, je třeba přistoupit blíže.²⁸ Takovýto cíl edukačního programu považuji za analogický s cílem dávných tvůrců mikrografických děl.

ZÁVĚREM

Umělecký vynález mikrografie otevřel další cestu k propojení obrazu a slov/a. Mikrografická díla mohou mít dekorativní i piktorální charakter, sloužila ke zdobení, jako poznámkový aparát, k demonstraci politické loajality, ke komemoraci nebo jako talismany. Tato technika také umožňuje kulturám, jež se vyhýbají piktorálnímu zobrazování, tuto překážku svým způsobem obejít a za pomoci vět jakožto čar vytvořit figurativní obraz.

Díky historickému zhodnocení, aplikovatelnosti v současnosti, potenciálně i v budoucnu, lze zařadit mikrografii mezi výtvarné prostředky, resp. ustálené umělecké vynálezy, napomáhající tvůrci vytvořit dílo, jež je schopno komunikovat, tedy artefakt.²⁹ Z toho vyplývá její umělecká hodnota a přínos zaobíráni se výtvarnými díly zhotovenými s její pomocí pro dějiny výtvarné tvorby.

Mikrografické portréty z ivančického muzea – portrét korunního prince Rudolfa a císaře Františka Josefa I. (včetně doprovodného dvoulistu) – lze považovat za cenné reprezentanty vývoje tohoto uměleckého vynálezu.

PRAMENY A LITERATURA

Muzeum Brněnska – Muzeum v Ivančicích, Sbírka Muzea v Ivančicích: podsbírka Umění.

HARTL, Pavel a HARTLOVÁ, Helena. *Psychologický slovník*, Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0873-0.

LOOKER, Mark S. „God Save the Queen“ Victoria's Jubilees and the Religious Press. *Victorian Periodicals Review*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1988, sv. 21, č. 3, s. 115–119. ISSN 0709-4698.

MELOT, Michel. *The Art of Illustration*. New York: Rizzoli, 1984. ISBN 0-8478-0558-1.

MORRAL, Andrew. „On the Picture of the King Charles the First... written in Psalms“: devotion, commemoration and the micrographic portrait. *SPELL: Swiss papers in English*

28 *Micrography – Self Portraits* [online]. [cit. 30. 3. 2023]

Dostupné z: <https://selspace.ca/the-arts/visual-arts/micrography-self-portraits/>.

29 S pojmy artefakt, umělecký vynález, výtvarný prostředek a umělecká hodnota zde pracuji v intencích přiblížených v úvodu. Blíže viz SEDLÁČKOVÁ, pozn. 2.

language and literature. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag, 2017, sv. 34, s. 211–239. ISSN 0940-0478.

OKÁČOVÁ, Marie. *Carmina figurata na konci antiky: Publilius Optatianus Porfyrius a jeho novátorská koncepcie figurální poezie*. Brno, 2006. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta.

PETRÁČKOVÁ, Věra a KRAUS, Jiří, eds. *Akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia, 1998. ISBN 80-200-0607-9.

POMAJZLOVÁ, Alena. *Obraz a slovo v českém výtvarném umění šedesátých let*. Brno: Barrister & Principal, 2017. ISBN 978-80-7485-127-8.

SEDLÁČKOVÁ, Marcela. *Jak vyprávět dějiny umění*. Brno, 2021. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta.

SPIRA, Freyda. Johann Michael Püchler the Younger. *Art in Print*. Madison: Tandem Press, 2018, sv. 8, č. 3, s. 12–14. ISSN 2164-2702.

ŠVANTNEROVÁ, Jana. *Židovské múzeum v Prešove (1928–1942) História, zbierka, idey, osobnosti a miesta s ním spojené*. Brno, 2014. Disertační práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

HALPERIN, Dalia-Ruth. *Micrography: the Art of Drawing with Letters* [online]. [cit. 4. 7. 2023] Dostupné z: <https://blog.nli.org.il/en/micrography/>.

HALPERIN, Dalia-Ruth. *Micrography – a Jewish art* [online]. [cit. 5. 8. 2022] Dostupné z: <https://www.bl.uk/hebrew-manuscripts/articles/micrography-a-jewish-art>

MARTINS, Tiago, BICKER, Joao, REBELO, Sérgio M. a PENOUSAL, Machado. *Portraying with Letters: An Interactive Installation* [online]. [cit. 31. 3. 2023] Dostupné z: <https://iasdr2019.org/uploads/files/Proceedings/te-f-1379-Mar-T.pdf>

McBEE, Richard. *Micrography – The Hebrew Word As Art* [online]. [cit. 12. 9. 2022] Dostupné z: <https://richardmcbree.com/writings/micrography-the-hebrew-word-as-art/>
Micrography: The Hebrew Word as Art [online]. [cit. 12. 9. 2022] Dostupné z: <https://web.archive.org/web/20111128003333/http://www.jtsa.edu/prebuilt/exhib/microg/index.shtml>

Portrait of Queen Victoria [online]. [cit. 15. 2. 2023] Dostupné z: <https://collections.vam.ac.uk/item/O25660/portrait-of-queen-victoria-print-israel-b/>

„*The Burrow*“ *Franz Kafka* [online]. [cit. 30. 3. 2023] Dostupné z: <https://thejewishmuseum.org/collection/29816-the-burrow-franz-kafka>

UČITEL ALOIS HAŠEK, ÚSEKOVÝ VELITEL OBRANY NÁRODA VE ŠLAPANICÍCH

Josef Kopecký

Od konce druhé světové války uplynulo již 78 let, osudy odvážných jednotlivců, kteří se zapojili do boje proti fašismu, však stále stojí za připomenutí, ať už sloužili jako vojáci zahraničních armád, nebo působili v tzv. podzemních odbojových hnutích. K nejvýznamnějším odbojovým organizacím operujícím na území protektorátu patřila Obrana národa. Vznikla krátce po začátku okupace Čech a Moravy v roce 1939 a fungovala až do konce války. V jejím čele stáli bývalí vysocí důstojníci Československé armády. Jako velitelé jednotlivých úseků, na něž byla organizace dále členěna, působili často záložní důstojníci. Důvěrníky úseku v jednotlivých obcích pak byli učitelé, úředníci, dělníci, ale i příslušníci četnictva, často bývalí sokolové, orlové a členové politických stran zrušených po vzniku protektorátu. Jedním z úsekových velitelů Obrany národa byl i nadporučík v záloze Alois Hašek, dlouholetý šlapanický učitel. V sedmdesátých letech minulého století, kdy už byl na odpočinku, často navštěvoval šlapanickou základní devítiletou školu a vyprávěl žákům o svých zážitcích z odboje i z následného věznění. Autora tohoto textu, tehdy žáka zmíněné základní školy, Haškov příběh zaujal, a když měl 35 let po smrti odbojáře možnost prostudovat dokumenty a fotografie z Haškovy pozůstalosti,¹ rozhodl se zveřejnit dosud souhrnně nepublikované údaje a dokumenty týkající se jeho života. Kromě zmíněné pozůstalosti byly dalším významným zdrojem textu Haškovy osobní vzpomínky, publikované bezprostředně po skončení války i v pozdějších letech.

Alois Hašek se narodil 10. června 1900 v Křenovicích jako prvorozený syn Teodora Haška z Jiříkovice a Cecílie rozené Nohelové z Blažovic, byl nejstarší z pěti sourozenců. Jeho otec byl železniční zřízenec a do Křenovic jej zřejmě zavedly pracovní povinnosti. Školní docházku zahájil Alois v Křenovicích, v roce 1910 se rodina odstěhovala do Starého Lískovce a o rok později se usadila ve Šlapanicích. Zde Alois Hašek dokončil obecnou i měšťanskou školu a v roce 1915 začal studovat na učitelském

1 Soubor fotografií a dokumentů z někdejšího domu Haškových na Kollárově ulici ve Šlapanicích je nyní majetkem Františka Železného, manžela prarodiny Haškovy manželky. Dále uváděno jako Soukromý archiv Františka Železného.

Maturitní foto A. Haška z Učitelského ústavu v Brně, 1919. (soukromý archiv F. Železného)

ústavu v Brně, odkud odešel ve třetím ročníku v roce 1918, protože musel nastoupit vojenskou válečnou službu. Po jejím absolvování v roce 1919 úspěšně odmaturoval a stal se výpomocným učitelem na zkoušku. Jeho prvním působištěm byla obecná škola ve Tvarožné, následovala Mokrá a Rosice. Na těchto místech působil vždy několik měsíců, maximálně jeden rok. Školní rok 1922 začal na obecné škole ve Šlapanicích, ale po roce byl opět přeložen, tentokrát na menšinovou obecnou školu do Nového Přerova u Mikulova. K 1. září 1924 byl definitivně ustanoven do Šlapanic. Zde se v roce 1926 oženil s Růžnou Klevarovou, společně vychovali jedinou dceru Růženku.

K nepsaným povinnostem tehdejších učitelů patřilo rovněž zapojení do veřejného

života. Alois Hašek byl aktivním sokolem – vzdělavatelem, archivářem, revizorem účtů i vedoucím žactva, v letech 1948–1949 starostou zdejší sokolské jednoty. Stál u zrodu významného šlapanického spolku *Náš Domov*, iniciátora vzniku šlapanických slavností i založení zdejšího vlastivědného muzea. Byl členem muzejní rady a pro své úhledné písmo i muzejním kaligrafem.

Po vzniku protektorátu se Alois Hašek zapojil do odbojové organizace Obrana národa jako okrskový důvěrník odboje. Na začátek své práce pro odboj vzpomínal ve sborníku *Brněnské okolí cestou ke svobodě*, vydaném k 20. výročí konce druhé světové války: „V květnu 1939 mne vyzval řídící učitel a tehdejší starosta Šlapanic Theodor Slouka² k účasti na organizování odboje proti nacistům. Hledal záložní důstojníky pro organizaci domácího odboje „Obrana národa“.“³ Hašek měl tehdy hodnost nadporučíka v záloze. Slouka mu dal týden na rozmyšlenou a poté jej ve škole opět vyhledal, tentokrát doprovázený neznámým mužem, který se představil krycím jménem a sdělil Haškovi, že bude jeho nadřízeným v rámci organizace. V nedalekém obecním parku složil Alois Hašek slib a obdržel směrnice pro činnost

2 Theodor Slouka (1884–1944), významná osobnost šlapanického politického a společenského života v prvních čtyřech desetiletích 20. století. Řídící učitel, kronikář obce, starosta šlapanické sokolské jednoty, v letech 1927–1938 starosta Šlapanic. Do odbojové činnosti se zapojil již v květnu 1939.

3 HAŠEK, Alois. Moje účast v Obraně národa. In: *Brněnské okolí cestou ke svobodě. Sborník k 20 výročí osvobození*. Brno: OV KSČ a ONV Brno-venkov, 1965, s. 32–33.

Na prvním učitelském místě ve Tvarožné, 1919. (soukromý archiv F. Železného)

velitele úseku Šlapanice. K tomuto úseku patřily: Ponětovice, Bedřichovice, Velatice, Tvarožná, Horákov, Mokrá, Jiříkovice a Líšeň. Současně mu nadřízený (Miroslav Šejn z Holásek, jak se Hašek později dověděl) sdělil jména důvěrníků, na něž se může v jednotlivých obcích obracet, a k tomu smluvené heslo. Místními důvěrníky byli ve Šlapanicích strážmistr Alois Náhunek, v Ponětovicích František Vašíček, v Bedřichovicích obchodník Josef Vlček, v Jiříkovicích úředník Vladimír Dvořáček, ve Velaticích řídící učitel Jaroslav Blažek, v Horákově poštovní zřízenec Jan Jelínek, v Mokré řídící učitel Vincenc Možný, ve Tvarožné učitel Bohuslav Dostál a v Líšni úředník František Neumann. Většinu výše jmenovaných Alois Hašek dobře znal.

Po krátké době dostal Hašek od nadřízeného první úkol, a sice navázat spojení se všemi důvěrníky úseku a pořídit seznamy spolehlivých vojáků, poddůstojníků a důstojníků a současně také zjistit jaké zbraně, střelivo a pohonné látky by byly k dispozici v případě ozbrojené akce. Ve Šlapanicích slíbilo účast deset záložních důstojníků. Zdejší obchodník Jan Partyka zajistil dva barely benzínu, které byly zakopány na jeho zahradě. Po tomto úkolu následovaly další obdobné. „Zanedlouho jsme měli zjistit celkovou připravenost k akcím. Ve stanoveném datu měly být zatřeny německé nápisy na orientačních tabulích u silnic a v obcích. Důvěrníkem byl oznámen termín a způsob uskutečnění úkolu. Zkouška v našem úseku dopadla dobře, jak jsme zjistili ze zprávy četnického strážmistra Náhunka. Pak ale přišly instrukce k dočasnému zastavení činnosti, protože gestapo se dostalo na stopu Obrany národa. V souvislosti s tím jsem byl neočekávaně překvapen také já. Asi

v půl druhé odpoledne, 9. dubna 1943, zastavilo u školy ve Šlapanicích auto. Do třídy, v níž jsem právě učil,⁴ vešel s výzvou ke zvednutí rukou civilista s hákovým křížem na klopě kabátu. Přistoupil ke mně, prohledal a přiměl k opuštění školy.⁴⁵ Po důkladné prohlídce školního kabinetu následovalo prohledání soukromého bytu, kde byl na půdě objeven fotografický aparát, rádio, magnet a mikrofon; jednalo se o uschovaný majetek sokolské jednoty, což však Hašek neprozradil, a gestapáci se proto se domnívali, že má vysílačku. Na půdě svého domu byl také poprvé zbit. Poté byl spolu s učitelem Antonínem Neveselým, velitelem úseku Sokolnice, odvezen na brněnskou právnickou fakultu, sídlo gestapa, kde proběhl první výslech. Následovalo dalších sedm, z nichž některé trvaly celý den: „Co nešlo dobrovolně, dostali gestapáci násilím. Fackovali, kopali podrážkami do zubů, tloukli pěstmi, svazovali v kozelce a používali takových metod, že to ani slovy nelze dobře vylíčit. A běda tomu, kdo byl komunista. Na tom si gestapácká hovada vylila zlost po chuti.“⁴⁶

Po skončení vyšetřování a sepsání protokolů byli zatčeni šlapaničtí příslušníci Obrany národa 4. října 1943 převezeni do Vratislavi a uvězněni v samotkách věznice v Kletschkaustrasse. Stejně jako ostatní vězni zašival pytle, páral vojenské uniformy po padlých, dral peří a o chlebu a vodě čekal na soudní proces, který proběhl 31. ledna 1944. Za přípravu velezrady byl Alois Hašek III. senátem vrchního zemského soudu odsouzen ke čtyřem rokům káznice a ztrátě cti. Za týž zločin byli společně s ním odsouzeni Theodor Slouka, Alois Náhunek a Bohuslav Dostál.⁷ Kromě trestu odnětí svobody zabavili Němci Haškovi polovinu domu, z níž pak musela manželka platit nájem, předepsali jí také úhradu soudního přelíčení, vyživovacích příspěvků za celé čtyři roky a poplatků pro právní zástupce v částce 2 204,60 marek (tehdejších 22 046 korun);⁸ byla též nucena vrátit manželovy služební příplatky vyplacené během jeho věznění ve výši 3427, 80 korun.⁹

4 Událost dokládá i vzpomínka Hany Ochozkové, roz. Lahodové (nar. 1938), v té době žákyně 1. třídy šlapaničské obecné školy, která byla spolu se svými spolužáky zatčena přítomna. Ochozková vzpomíná, jak děti vyděšeně sledovaly muže oblečené v černých kožených kabátech, a než byl jejich učitel odveden ze třídy, musely je pozdravit nacistickým pozdravem. Rozhovor s Hanou OCHOZKOVOU, roz. Lahodovou, 16. 6. 2023.

5 HAŠEK, pozn. 3.

6 ŽILKA, Pavel. Peklo na zemi. *Šlapaničské noviny*. Šlapanice: MNV Šlapanice, č. 12, 16. 5. 1945, s. 1–2.

7 Theodor Slouka byl odsouzen k pětiletému vězení. Útrapy během vyšetřování však zhoršily jeho zdravotní stav a někdejší starosta Šlapanic 26. listopadu 1944 v Bayreuthu zemřel. Alois Náhunek byl odsouzen k devíti měsícům káznice za přípravu velezrady. Také ostatní místní důvěrníci, o kterých se Alois Hašek zmiňuje v textu *Moje účast v Obraně národa*, byli zatčeni a odsouzeni, většinou na dva a půl roku káznice; z nich Jan Jelínek z Horákova ve vězení zemřel.

8 HAŠEK, pozn. 3.

9 Dopis Zemského úřadu v Brně Růženě Haškové ze dne 31. 3. 1944. Soukromý archiv Františka Železného.

Po odsouzení byl Hašek zařazován do různých pracovních komand ve Vratislavi, pak byl přeložen k práci na zdejším nákladním nádraží, kde zůstal až do 24. ledna 1945. Poté následovaly četné přesuny vězňů související s blížící se frontou. Nejprve byl Hašek převezen do káznice ve Waldheimu v západním Sasku, odkud byl koncem ledna přeložen do Siegmar-Schönau, asi 6 km od Saské Kamenice, kde pracoval v továrně Auto-Union. Po bombardování Siegmaru, 10. března 1945, se dostal zpět do Waldheimu a odtud po několika dnech do Radebeulu, kde pracoval na opevňovacích pracích: „Práce byla namáhavá, jídlo: černá káva a chléb jen jednou za

Der Landespräsident
in Mähren

Brünn, den 31. März 1944.
Tel. 10.880

z. 20324/44-II/1-b/B.

Frau
Růžena Hašková,
Gattin des ehem. Lehrers Alois Hašek,
in Lapanz, Bez. Brünn-Land.

Ihr Ehegatte Alois Hašek, ehem. Lehrer in Lapanz,
wurde mit meinem Bescheide vom 17. März 1944, Zahl 16325/44-II/1-b/B
mit Wirksamkeit vom 31. Jänner 1944 aus dem Schuldienste
entlassen.
Laut Mitteilung der Rechnungsabteilung der Landes-
behörde in Brünn wurden seine Dienstbezüge mit dem Betrage
von 3427,80 K überzahlt.
Da die Dienstbezüge des Genannten während der Haft
Ihnen ausbezahlt wurden und Sie dieselben in Empfang ge-
nommen haben, ersuche ich Sie, den angeführten Betrag
mittels des beigeschlossenen Erlagscheines der Rechnungs-
abteilung der Landesbehörde in Brünn binnen 30 Tagen nach
der Zustellung dieses Bescheides rückzuerstatten.
Im Falle, dass Sie sich weigern sollten, diese Ueber-
zahlung rückzusetzen, wird diese von Ihnen im Exekutions-
wege eingetrieben werden.

Im Auftrage:

Oznámení Úřadu zemského prezidenta R. Hašková, že je pod hrozbou exekuce povinna vrátit manželovy služební příplatky vyplacené během jeho věznění. (soukromý archiv F. Železného)

Alois Hašek, 40. léta 20. století.
(Muzeum ve Šlapanicích)

den, (...) byla-li někdy polévka, byla tak řídká, že si ji vězni vylepšovali pampeliškami a kopřivami. Za prací se chodilo až jednu hodinu pěšky. Pracovalo se bez oběda od sedmi do pěti hodin.“¹⁰ Těsně před příchodem Rudé armády, 7. května 1945, byl Hašek spolu s dalšími vězni propuštěn. Vydal se na cestu domů – vlakem přes Podmokly a Ústí nad Labem do Lovosic, dále do Bohušovic, české vesnice, kde místní hostili osvobozené Čechoslováky bílou kávou, kterou mnozí nepili už pět let, chlebem, buchtami a cigaretami. Další zastávkou byla Roudnice, kde se propuštěných ujal Československý červený kříž, poskytl jim oblečení a nocleh. Z Roudnice byl vypraven zvláštní vlak do Prahy, odkud osvobození vězni pokračovali dalším zvláštním vlakem do Blanska a pak autobusem do Brna, z něhož už nebylo daleko do Šlapanic, které spatřil 12. května

1945 po 25 měsících věznění, s úbytkem na váze 20 kilogramů.

V prvních dnech míru vydával Národní výbor ve Šlapanicích tzv. *Šlapanické noviny*, které nahrazovaly dosud chybějící denní tisk. Mezi 5. květnem a 14. červnem 1945 vyšlo celkem 40 čísel, někdy i ve dvou či třech vydáních. *Šlapanické noviny* byly v hektickém období konce války pro místní obyvatele cenným zdrojem informací, a to jak všeobecných zpráv z celostátního denního tisku, tak také důležitých místních informací. Odpovědným redaktorem byl Pavel Žilka, který zde uveřejňoval také příběhy navrátilých se vězňů. Alois Hašek se do Šlapanic vrátil 12. května a již 16. května 1945 byly ve *Šlapanických novinách* otištěny jeho vzpomínky nazvané *Peklo na zemi*.¹¹ Vzpomínka začíná událostmi předcházejícími jeho zatčení. Hašek věděl, že byl sledován už od roku 1941, protože jeho činnost brzy vzbudila pozornost šlapanických konfidentů, především Rudolfa Kotase. Jméno Kotas, skloňované ve Šlapanicích zejména těsně po skončení druhé světové války, je i dnes do jisté míry obestřeno tajemstvím. V obecném povědomí však zůstává, že předseda zdejší pobočky Českého svazu pro spolupráci s Němci a pozdější správce

¹⁰ ŽILKA, pozn. 6.

¹¹ Ibid.

skladiště wehrmachtu ve šlapanické sokolovně stál za uvězněním mnoha šlapanických občanů.¹²

Po zotavení se Alois Hašek opět věnoval pedagogické práci. Vyučoval na šlapanické obecné i měšťanské škole, v roce 1953 se stal zástupcem ředitele zdejší osmileté střední školy, kde setrval až do odchodu na zasloužený odpočinek v roce 1960. Učitelskému povolání se věnoval 41 let, přičemž 38 let působil přímo ve Šlapanicích. Při ukončení aktivní služby mu byl udělen titul „Vzorný učitel“. Ze školních lavic si jej dnes pamatuje pouze nejstarší generace a jeho bývalí žáci na něj vzpomínají jako na přísného, ale spravedlivého učitele.

Za odbojovou činnost byl Alois Hašek vyznamenán Československým válečným křížem 1939 a řadou dalších vyznamenání – pamětní medailí II. národního odboje, pamětní medailí Svazu osvobozených politických vězňů, pamětní medailí 20. výročí osvobození, Čestným odznakem Svazu protifašistických bojovníků, Stříbrným odznakem Julia Fučíka a medailí Zasloužilý bojovník proti fašismu. O svých zkušenostech z odboje a následného věznění přednášel na školách i ve Svazu protifašistických bojovníků, jehož byl aktivním členem. Do pozdního věku spolupracoval s místním muzeem, kde zastával funkci člena muzejní rady, kaligraficky zpracovával veškeré jeho písemnosti a prováděl i průvodcovskou službu. Jako člen kroužku Náš domov pomáhal při pořádání šlapanických slavností, při instalaci a dozoru krátkodobých výstav i další pořadatelské službě. Brigádně odpracoval také mnoho hodin na stavbě nové smuteční obřadní síně na hřbitově. Zkrátka byl všude, kde jej bylo zapotřebí. V roce 1986 oslavil s manželkou diamantovou svatbu, o rok později, 28. května 1987, zemřel.

12 V Pamětní knize obce Šlapanické se dochovala jen kusá zpráva: „V únoru roku 1941 byl založen v obci Svaz pro spolupráci s Němci. Vedl jej zdejší renegát, komisařský vedoucí Rudolf Kotas, dosazený Němci jako správce sokolovny. Členy tohoto svazu bylo několik jemu rovných zaprodanců“. Kotas nebyl šlapanický rodák, přistěhoval se neznámo kdy a na Lomené (dnes Štefánikově) ulici si postavil rodinný domek, kde žil s manželkou a synem. Po vzniku protektorátu aktivně podporoval nacisty a v roce 1941 stanul v čele zdejší organizace Svazu pro spolupráci s Němci. Asistoval při všech důležitých návštěvách u starosty obce, při kontrolách orgánů německé správy, doprovázel gestapo při domovních prohlídkách. Po zastavení činnosti Sokola se Kotas stal správcem šlapanické sokolovny, která sloužila jako skladiště wehrmachtu, a také nájemcem zdejšího výčepu, od listopadu 1941 byl členem obecní rady. SOkA Brno-venkov, fond C-129, Archiv městečka Šlapanice, inv. č. 31, Pamětní kniha obce Šlapanické 1935–1945, s. 114–116; Kotasovy poválečné osudy nelze spolehlivě doložit, traduje se, že byl při pokusu o útěk zadržen místními gardisty a internován (stejně jako ostatní zdejší Němci a kolaboranti) v sále bývalého hostince Pazderna na Svatojánském náměstí. Kotas si údajně vymohl propuštění pohrůzkou, že má důkazy dokládající kolaboraci vážených šlapanických občanů. Také jeho další osudy jsou nejasné, zřejmě se mu ale podařilo přežít a utéct do západní zóny Německa. Dle svědectví Jana Bartla, majitele Kotasova někdejšího domu, totiž Rudolf Kotas Šlapanice navštívil v roce 1968. Tehdy u domu, v němž Kotas dříve žil, zastavil vůz s německou poznávací značkou a řidič požádal Jana Bartla o prohlídku své bývalé nemovitosti.

Československý válečný kříž udělený
A. Haškovi v roce 1947.
(soukromý archiv F. Železného)

Haškovo pamětnické vyprávění mladším generacím nebylo jeho jediným příspěvkem k připomínání obětí druhé světové války. Ve sbírce Muzea ve Šlapanicích se nachází ručně psaný *Památník národních hrdinů a mučedníků*, který Hašek vytvořil bezprostředně po osvobození.¹³ Krasopisně zde zaznamenal osudy všech šlapanických obětí nacistické perzekuce i válečných utrap.¹⁴ Ve vstupním prostoru městského úřadu tyto hrdiny dnes připomíná pamětní deska z roku 1965, jejíž vznik inicioval právě Alois Hašek.

PRAMENY A LITERATURA

Muzeum Brněnska – Muzeum ve Šlapanicích, Sběrka Muzea ve Šlapanicích: podsbírka Historická, *Památník národních hrdinů a mučedníků*, inv. č. H5272.

Rozhovor s Hanou OCHOZKOVOU roz. Lahodovou, 16. 6. 2023.

Soukromý archiv Františka Železného.

Státní okresní archiv Brno-venkov (SOkA Brno-venkov), fond C-129, Archiv městečka Šlapanice, inv. č. 31, Pamětní kniha obce Šlapanické 1935–1945.

HAŠEK, Alois. Moje účast v Obráně národa. In. *Brněnské okolí cestou ke svobodě*.

Sborník k 20 výročí osvobození. Brno: OV KSČ a ONV Brno-venkov, 1965, s. 32–33.

ŽILKA, Pavel. Peklo na zemi. *Šlapanické noviny*. Šlapanice: MNV Šlapanice, č. 12, 16. 5. 1945, s. 1–2.

13 Sběrka Muzea ve Šlapanicích: podsbírka Historická, *Památník národních hrdinů a mučedníků*, inv. č. H5272.

14 K tomuto dobovému dokumentu vytvořil Anděloslav Hrabálek, školník šlapanické chlapecké školy, trojrozměrný stylizovaný model tehdejšího městyse, který, kromě významných budov jako je kostel či škola, tvořily především modely domků přeživších i zahynulých obětí nacistické perzekuce. Již v roce 1945 byly obě upomínky na dobu okupace ve Šlapanicích prezentovány místní veřejnosti. Také model je dnes součástí zdejších muzejních sbírek.

ZPRÁVY

NOVÁ STÁLÁ EXPOZICE VE VILE LÖW-BEER V BRNĚ

Vladimír Březina

Koncem dubna roku 2023 byla ve Vile Löw-Beer v Brně veřejnosti zpřístupněna nová stálá expozice nazvaná *Židé na Moravě. Vila a její obyvatelé*. Nahradila dosavadní expozici *Svět brněnské buržoazie mezi Löw-Beer a Tugendhat*, která vznikla v souvislosti s celkovou rekonstrukcí vily a návštěvníci ji mohli zhlédnout od ledna 2016. Tato prezentace však přes své nesporné kvality (invenční architektonické a grafické ztvárnění, přiblížení dosud relativně opomíjených témat atd.) vykazovala některé muzeologické i technické nedostatky, které se v průběhu let ukazovaly jako zásadní, např. poměrně nízký počet originálních sbírkových předmětů nebo velká poruchovost audiovizuální techniky. Jelikož se zřizovatel Muzea Brněnska Jihomoravský kraj rozhodl finančně podpořit realizaci nové stálé expozice, mohly být zahájeny přípravné práce, promýšlení celkové struktury, psaní scénáře, libreta, výběr vhodných exponátů, oslovení institucí. Do příprav částečně zasáhla omezení v souvislosti s pandemií covid 19, což způsobilo některé organizační komplikace, ale společným úsilím celého autorského týmu se je podařilo překonat.

Židé představovali od nejstarších dějin v českých zemích vedle Čechů

a později Němců jednu z významných složek obyvatelstva. Výrazným způsobem přispívali k politickému, hospodářskému i kulturnímu rozvoji Moravy a zanechali v dějinách této země nesmazatelnou stopu. Zejména v Brně, ale také v dalších obcích a městech je toto jejich více jak tisíc let trvající působení dodnes patrné. Tradice vzájemného soužití nebyla vždy bezkonfliktní a židovské obyvatelstvo bylo mnohokrát v historii vystaveno různým formám perzekucí. Postupná emancipace a zrovnoprávnění nastává teprve v 19. století a navíc často pouze „de jure“. Zároveň postupně narůstaly společné kontakty a docházelo k vzájemnému společenskému a kulturnímu ovlivňování a obohacování. Za jakýsi zlatý věk můžeme považovat období přelomu 19. a 20. století, resp. první Československé republiky. Tento slibný vzestup byl však bohužel tragicky přerušen událostmi spojenými s druhou světovou válkou a holocaustem.

V době, kdy vznikaly plány na novou stálou expozici, neexistovalo v Brně ani na území Moravy žádné podobné výstavní zpracování, které by v celku a do hloubky reflektovalo historii a kulturu židovského obyvatelstva. 1. března 2023 bylo sice veřejnosti zpřístupněno

Moravské židovské muzeum Malý Mehrin na ul. Vídeňské, prozatím však pořádá jen krátkodobé výstavy. Představuje tedy jakýsi předstupeň zamýšlené velké expozice o židovských dějinách, která by měla být situovaná v nově postavené budově Moravského židovského muzea (tzv. Velký Mehrin). Termín otevření se předpokládá nejdříve v roce 2028.

Ke spolupráci a konzultacím při přípravách nové stálé expozice byli přizváni i odborníci na danou problematiku z institucí jako Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR nebo Ústav archeologie a muzeologie Masarykovy univerzity v Brně. Vlastní autorský tým tvořili Vladimír Březina (celková koncepce a období do roku 1848), Jana Černá (historie vily), Táňa Klementová (1918–1938, holocaust), Radek Slabotínský (období po roce 1945) a Tomáš Zapletal (1848–1938). V maximální míře byly využity trojrozměrné předměty ze sbírek poboček Muzea Brněnska, o trvalé zápůjčky byly požádány také partnerské instituce, které ochotně vyhověly (Muzeum města Brna, Moravská galerie Brno, Židovské muzeum v Praze, Moravská zemská knihovna v Brně, Muzeum regionu Boskovicka, Vlastivědné muzeum Kyjov, Národní památkový ústav, Muzeum a galerie v Prostějově, Muzeum Komenského v Přerově a další). Některé předměty či dokumenty byly zapůjčeny také ze soukromých sbírek. Dokumenty nebo jejich kopie poskytly Archiv Masarykovy univerzity, Archiv města Brna, Archiv města Ostravy, Moravský

zemský archiv v Brně, Moravská zemská knihovna, Muzeum Vysočiny Jihlava, Muzeum Vysočiny Třebíč, Národní archiv v Praze, Národní památkový ústav, Památník Terezín, Židovské muzeum v Praze, Židovské obce v Brně a Olomouci. Architektonický návrh vypracoval Lubomír Mazel, grafické řešení je dílem Hany Matyášové a Petera Jelemenského, instalaci realizovala firma Muzea Servis.

Navrhovaná expozice je tematicky rozdělena na dvě části, které se však vzájemně prolínají, a to obecnou (Židé na Moravě) a konkrétní (Vila a její obyvatelé). V obecné části je popsán historický vývoj židovského osídlení Moravy od nejstarších zmínek až do současnosti s důrazem na období 19. a 20. století. Pozornost je věnována rozsahu a charakteru židovského osídlení, roli židovského obyvatelstva v hospodářském a politickém životě země, přiblížena je také židovská vzdělanost, kultura, školství, věda či významné osobnosti. Opomenuta není problematika migrace, industrializace, holocaustu. Žádoucí bylo také připomenout některé méně známé kapitoly z poválečných dějin (latentní antisemitismus, politické procesy – Slánský, Šling, nezáměr o židovské dějiny a neúcta k židovským památkám).

Konkrétní část expozice je pak zaměřena přímo na objekt Vily Löw-Beer v Brně, vylíčen je její stavební vývoj včetně památkové obnovy a přiblíženy jsou osobnosti, které domem prošly, ať již to byli jeho majitelé, architekti či

pouze dočasní nájemníci. Část informací o vile, jejích stavebnících, majitelích, obyvatelích či návštěvnících byla zakomponována do obecně koncipovaného výkladu první části, který se tak stane přístupnějším pro návštěvníky, u kterých lze zájem o tento typ informací předpokládat. Graficky jsou oba typy informací na panelech či popiskách předmětů rozlišeny symboly svícnu, resp. kamínku. Všechny texty i popisky jsou samozřejmě dvojazyčné (české a anglické). Nová expozice je návštěvníkům přístupná bez průvodce, na začátku jim je však poskytnut stručný výklad o historii vily a jejích majitelích, stejně jako o nové stálé expozici. Dvě z místností v přízemí byly vyčleněny pro krátkodobé výstavy.

Celkově expozice zaplňuje sedm místností v prvním patře vily, přičemž v první místnosti jsou popsány dějiny moravských Židů od nejstarších písemných zmínek až do roku 1848. Jako stěžejní předmět je zde instalován náhrobek ze zrušeného brněnského židovského hřbitova (1411), doplněný velkoformátovým obrazem již zbořeného tzv. Židovské brány v Brně. Tyto artefakty doplňují další trojrozměrné liturgické předměty, knihy a další předměty. Ve druhé místnosti věnované období 1848–1918 je ve středu umístěna reprodukce rakouské ústavy z roku 1861, která definitivně zakotvila zrovnoprávnění židovského obyvatelstva. Návštěvníci si také mohou prohlédnout dobové vzorníky, pohledy na synagogy ve velkých moravských městech

či veduty známých židovských továren. Následující místnost je pojatá jako jakási mozaika života Židů v období první republiky, konkrétními předměty (dámská obuv fy F. L. Popper, busta Samonona Rothschilda, cihla s výrobní značkou Maxe Kohna, vzorníky továrny Morize Fuhrmanna, děkovný list rabína Barucha Placzeka), publikacemi (časopis *die Wahrheit*, knihy proevropských židovských myslitelů z Moravy, židovská periodika) i reprodukcemi jsou zde připomenuty společenské, politické, kulturní, hospodářské aktivity židovského etnika. Prohlídka pak pokračuje do místnosti zaměřené na období holocaustu, kde jsou na konkrétních příbězích, dvojrozměrných i trojrozměrných předmětech připomenuty pohnuté osudy moravských Židů za druhé světové války. Tyto upomínky jsou umístěny v kostkách, které mají svým vzhledem evokovat tzv. kameny zmizelých. Zájemci zde mohou zhlédnout např. video ze sáňkování rodiny Ecksteinových, poslechnout si úryvek ze suity pro hoboj a klavír Pavla Haase nebo prohlédnout vojenské známky Roberta Fuhrmanna. Následující dvě místnosti přibližují dobu, kdy vila sloužila jako exkluzivní rodinné sídlo, resp. po r. 1950 jako mládežnický internát. K docílení zážitku napomáhají zejména originální obrazy z původního vybavení vily, zlomky tapet či dobový kryt topení. Život v domově mládeže evokuje socialistický sektorový nábytek, výmalba a další výzdoba. Pro srovnání současného stavu a historických

snímků zahrady slouží kruhová stěna s okuláry. Expozici uzavírá část, kde jsou připomenuty dějiny po roce 1945 včetně informací o současném životě židovské minority. Působivý je záznam z posledního dne jednání politického procesu s Rudolfem Slánským a spol. z roku 1952.

Snahou autorů bylo, aby nová expozice uspokojila běžného tuzemského

i zahraničního návštěvníka, kteří zde naleznou základní informace k židovské problematice, tak také vážného zájemce o tuto problematiku. Návštěvník by si měl odnést ucelené poznání o více jak tisíc let trvající historii moravských Židů a zároveň zde také nalézt údaje o osudech vily a jejích majitelů, architektonickém vývoji domu i proměnách přilehlé zahrady.

ERASMUS+ A ZAHRANIČNÍ MOBILITY: POPRVÉ V MUZEU BRNĚNSKA

Hana Sedláčková
Monika Mikulášková
Ondřej Buček
Peter Jelemenský

Muzeum Brněnska v roce 2022 úspěšně žádalo o dotaci v rámci programu Erasmus+ v oblasti krátkodobých projektů ve vzdělávání dospělých. Výzvu o zapojení se do programu Erasmus+ vyhlásil Dům zahraniční spolupráce, který v České republice zprostředkovává finanční zdroje uvolněné Evropskou komisí. Po schválení žádosti o dotaci se Muzeum Brněnska stalo vysílající organizací pěti zaměstnanců na dvě zahraniční mobility.¹

Účelem mobilit financovaných z programu Erasmus+ je například podpora hodnot inkluze a rozmanitosti, tolerance a demokratické účasti; podpora povědomí o společném evropském dědictví; podpora profesionálních sítí v Evropě; zlepšení kvality vzdělávání dospělých, rozšíření a diverzifikace nabídky vzdělávání dospělých,

zvyšování účasti všech věkových skupin dospělých s různým socioekonomickým zázemím na vzdělávání.²

Jedním z nabízených formátů programu Erasmus+ je tzv. job-shadowing (dále stínování), tedy metoda učení se prostřednictvím společně stráveného času na pracovišti, pozorováním odborníků a průběžným vysvětlováním pracovní náplně. Možnost stínovat v zahraničních muzeích mělo pět zaměstnanců ze dvou poboček Muzea Brněnska (z Muzea ve Šlapanicích Monika Mikulášková – muzejní pedagožka, Peter Jelemenský – výtvarník výstavář, Hana Sedláčková – správce depozitáře, z Památníku Mohyla míru Petr Bělohoubek – vedoucí, Ondřej Buček – vedoucí průvodců). Výběr účastníků mobilit měl zohledňovat klíčové faktory jako motivaci, osobní

1 Na realizaci projektu s názvem *Implementace interdisciplinárních přístupů do tvorby participativních komunitních programů pro veřejnost v Muzeu Brněnska* instituce obdržela 16 740 EU (částka pokrývala náklady na dvě zahraniční mobility v celkovém trvání 33 dní, přípravnou návštěvu, podporu pro hostitelské organizace a realizaci závěrečné akce pro veřejnost).

2 Programme Guide Erasmus+[online]. [cit. 1. 8. 2023]. Dostupné z: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/sites/default/files/2021-11/2022-erasmusplus-programme-guide.pdf>, s. 114–115.

rozvoj nebo vzdělávací potřeby účastníků. Další kritéria, která byla zohledněna při výběru: přímá práce s dospělými návštěvníky, vytváření obsahu pro dospělé návštěvníky, zajišťování komunikace (i vizuální) nebo jazyková vybavenost (při delších pobytech je účastníkům nabízena jazyková podpora). Program Erasmus+ podporuje celoživotní rozvoj a posilování kompetencí potřebných k naplnění vlastních kapacit, a tedy i zaměstnatelnosti.

Délka projektu Muzea Brněnska byla nastavena na šest měsíců (počítala s dobou potřebnou na přípravu mobilit, mobility samotné a zahrnovala prostor pro reflexi a přípravu výstupu pro veřejnost). Na začátku projektu bylo nejpodstatnější zprostředkovat zahraniční kontakt a podepsat všechny potřebné smlouvy, dohody a podpůrné dokumenty (grantová dohoda, vzdělávací program Erasmus+, účastnické smlouvy, zprávy účastníků). Doprovázející osobou (tutorem) se pro první mobilitu stal Fernando Echarri z Museu Universidad de Navarra ve španělské Pamploně (dále univerzitní muzeum). Kontakt s Fernandem Echarrim měli zaměstnanci Muzea ve Šlapanicích z předchozích let díky spolupráci na mezinárodním projektu a konferenci. Fernando Echarri vede v univerzitním muzeu v Pamploně edukační oddělení, připravuje programy pro veřejnost, vede magisterský kurz v oboru kurátorství, píše vědecké publikace a články zaměřené na interpretaci současného umění.

Záměrem účastníků mobilit bylo soustředit se na aktivní spoluúčast dospělých návštěvníků muzea, navázat s nimi dlouhodobou komunikaci a prohloubit vztah s místní komunitou. Cílem bylo hledat nové cesty jak oslovit dospělé v produktivním věku, jak rozšířit nabídku a komunikaci muzea tak, aby byl podpořen individuální prožitek návštěvníků.

Zaměstnanci Muzea ve Šlapanicích realizovali mobilitu do Pamplony (a okolí) ve dnech 10.–28. 10. 2022. V rámci stínování v univerzitním muzeu se zajímali o výchovně-vzdělávací strategie, seznámili se s týmem univerzitního muzea (nejen s kolegy v oblasti vzdělávání, ale také s lidmi věnujícími se další programové nabídce – divadlu nebo výběrovým akcím pro náročné publikum či marketingu), na doporučení tutora podnikli srovnávací návštěvy do muzeí v regionu (Bilbao, Santander, San Sebastian, Logroño), měli možnost navštívit edukační programy a participovat na jejich realizaci, hovořit o segmentaci publika, komunikaci s návštěvníky a vidět i přípravu nové výstavy. Každý z účastníků si odnesl jedinečnou osobní zkušenost a množství inspirací, které může využít ve vlastní praxi.

Mobilita zaměstnanců Památníku Mohyla míru měla původně směřovat do Francie, ale nakonec se podařilo navázat kontakt s kolegy z belgického Memoriál de Waterloo 1815 v Braine l'Alleud. Jde o instituci velmi podobného zaměření jako Památník

Mohyla míru, jelikož jak Braine l'Alleud, tak Prace na Brněnsku byly dějištěm významných bitev napoleonských válek. Protože se jednalo o zcela novou spolupráci, bylo vhodné využít v rámci programu Erasmus+ možnost tzv. přípravné návštěvy. Na přípravou návštěvu vyrazili účastníci v září 2022, navázali osobní kontakt s budoucími tutory a stanovili vzdělávací cíle chystané mobility. Samotná mobilita se uskutečnila ve dnech 4.–16. 11. 2022. V rámci stínování v Mémorial de Waterloo 1815 se čeští muzejníci zaměřovali na srovnání našich a belgických přístupů k prezentaci a interpretaci citlivého historického tématu. Obzvláště se soustředili na komunikaci s návštěvníky prostřednictvím stálé expozice, jelikož v Památníku Mohyla míru se v téže době připravoval projekt nové stálé expozice. Během stínování měli účastníci příležitost strávit čas s kompletním spektrem tamějších zaměstnanců od údržby přes animátory až po ředitelku soukromé organizace zastřešující celkem dvanáct památek včetně zmíněného Mémorial de Waterloo 1815. Na doporučení tutora podnikli účastníci mobility také srovnávací návštěvy do muzeí v regionu (Ypres, Brusel, Ligny), kde získali další inspirativní podněty pro vlastní práci.

Po realizaci mobilit se oba týmy spojily, aby měly možnost reflektovat své poznatky týkající se zprostředkování muzejních obsahů dospělým návštěvníkům. V rámci vzdělávání

se muzejníci zaměřili na emocionální prožitek návštěvníků a propojení poznatků z návštěvy s osobní zkušeností. Společná reflexe vedla k přípravě a organizaci večerní komentované procházky *Mrazivá noc před bitvou*, jež návštěvníkům ve tmě a zimě přibližovala podmínky a atmosféru před bitvou u Slavkova. Průvodci po skutečných místech bojů vykreslovali průběh příprav k bitvě i každodennost života vojáků na obou stranách konfliktu také prostřednictvím autentického historického oděvu a zbraní. Návštěvníci zcela naplnili kapacitu zdařilé akce, u níž se předpokládá opakování v dalších letech.

Oba týmy také společně připravily několik přednášek, které představovaly projekt a jeho průběh odborné a laické veřejnosti i kolegům z Muzea Brněnska.

Muzeum Brněnska jako příjemce grantu převzalo zodpovědnost za realizaci mobilit a mezi jeho povinnosti mimo jiné patří začleňování výsledků mobilit do praxe a rozvoj vlastních kapacit, což znamená schopnost pracovat na mezinárodní úrovni udržitelným a dlouhodobým způsobem. V souvislosti s další činností Muzea Brněnska a jeho rozvojem bude klíčové neustat v mezinárodní spolupráci a udržovat navázané kontakty v zahraničí. Program Erasmus+ nabízí i další možnosti, jak navázat mezinárodní spolupráci, například hostování. „Každá organizace se může stát hostitelem účastníků z partnerské organizace

v zahraničí. Stát se hostitelskou organizací znamená cennou zkušenost a dobrý způsob, jak vytvářet partnerství...“³ Kromě toho program nabízí výukové nebo školicí pobyty, kurzy a odborná školení, individuální vzdělávací mobility.

Členové obou týmů získali díky stínování celou škálu inspirativních zdrojů, které se mohou odrazit v různých aspektech fungování mateřské instituce, což je zároveň jedna ze základních myšlenek programu Erasmus+. Do každodenního provozu domovské organizace byly zavedeny komentované prohlídky výstav před jejich otevřením pro všechny zaměstnance, včetně například technického personálu, materiály pro edukační programy jsou připravovány s větším důrazem na opakované a univerzálnější použití napříč pobočkami muzea, větší důraz na emocionální prožitek je zohledňován nejen v koncepci akcí pro veřejnost, ale i při přípravě

propagačních materiálů. Uplatnění dalších inspirativních momentů (např. segmentace dospělého publika, příprava specifictěji zaměřených programů nebo výstav, efektivnější a otevřenější komunikace napříč pobočkami) vyžaduje k realizaci delší časový horizont. Proto byl vytvořen interní dokument shrnující další vize rozvoje muzea, ve kterém byly tyto mimořádné pracovní zkušenosti zohledněny.

Jak už bylo výše zmíněno, program Erasmus+ nabízí celou řadu nástrojů dalšího vzdělávání. Muzeum Brněnska může nyní usilovat o tzv. akreditaci, což by instituci umožnilo snazší čerpání finančních prostředků na podporu mezinárodní spolupráce a zároveň by muzeum poskytlo svým zaměstnancům příležitosti k další zahraniční praxi. Inspirativnost a smysluplnost této formy dalšího vzdělávání zaměstnanců ukázaly už výše popsané první realizované mobility.

3 Ibid., s. 115.

RECENZE

ANNA KAŠPAROVÁ, ed.

SLEPÍ SVĚDKOVÉ DOBY – SLEPOTISKOVÁ VÝZDOBA NA ČESKÉ KNIŽNÍ VAZBĚ 16. STOLETÍ

Vydalo Severočeské muzeum v Liberci v roce 2022.

Miroslava Šudomová

Poetický název knihy *Slepí svědkové doby*, s podtitulem *Slepotisková výzdoba na české knižní vazbě*, nabízí čtenářům vhled do slepotiskové výzdoby papírových i kožených knižních desek renesance s přihlédnutím k 16. století v Čechách. Katalog výstavy vzešel z práce restaurátérských prací Fakulty restaurování Univerzity Pardubice a Severočeského muzea v Liberci. Řešitelský tým (v rámci projektu NAKI II, *Slepí svědkové doby: Slepotisková výzdoba knižních vazeb*) navázal na výsledky bádání a soupisu profesora Bohumila Nusky ze Severočeského muzea, jehož úctyhodné frotáže, provedené tužkou, čítaly tisíce obtahů knižních vazeb. Základním cílem bylo vytvoření databáze českého slepotiskového a zlatotiskového nářadí a dílen 16. století – on-line databáze NUSK. Nejen název databáze, ale i katalog je věnován profesorovi Nuskovi k devadesátým narozeninám.

Co vlastně nazýváme slepotiskem? Jako slepotisk čili embosování bývá označována jednostranná technika reliéfní ražby do kůže, papíru a jiných materiálů, a to pomocí vtačování kovového nářadí bez použití barvy.

Tato technika byla používána již od starověku, velmi se rozšířila v pozdním středověku a renesanci a znovu ožila na luxusních vazbách v 19. století. Kolektiv autorů se převážně zaměřil na renesanční řemeslnou dovednost, estetiku a výtvarnost výzdobných konceptů a v neposlední řadě na využití materiálů a slepotiskového nářadí.

Publikace je přehledně rozdělena na část teoretickou a katalogovou. Úvod Anny Kašparové nabízí vhled do problematiky, popisuje záměry a cíle projektu a publikace. Odborné statě se poté zabývají situací na knižním trhu 16. století v českém prostředí, popisují používané technologie, terminologii a zmiňují jednotlivé knihvazačské dílny (Petr Voit, *Slepotisk na české knižní vazbě 16. století*; Radomír Slovík, *Technologie knižních vazeb 16. století*). Nabízí též nové poznatky v bádání, kritickou analýzu pramenné základny a sledují historický vývoj knihvazačského prostředí. Teoretickou část uzavírá stať Petry Šťovíčkové, která čtenáři přibližuje usilovnou badatelskou práci profesora Bohumila Nusky, který se celoživotně zabýval studiem knižní vazby a publikoval mnohé statě a články v odborných

periodikách, věnoval se i psaní prozaických textů.

V celém katalogu se setkáme s časovými odkazy na databázi NUSK, hned v úvodním textu je velmi pečlivě vysvětleno, jak s jednotlivými rejstříky a databázovými odkazy pracovat a nakládat.

Katalogová část představuje 18 českých knihvazačských dílen, které byly vybrány z počtu 113 identifikovaných středisek (od Mistra Práv českých po Knihvazače rudolfínskému okruhu). Výběr si klade za cíl přiblížit jak běžnou produkci, tak exempláře nadprůměrné či výjimečné, což beze zbytku naplňuje.

Výjimku mezi českými knihvazačskými dílnami představuje jediná moravská dílna, a to ivančická – v podobě knihvazačské práce spojené s Jednotou bratrskou, titulu z roku 1568 *Rozmlouvání společné čtyř bratří*, autor Beneš Bavorský (Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově).

Nejprve je stručně představena dílna, zhodnoceno provedení děl, doplněny informace o tvůrcích apod.

V případě Ivančic jde o dvě dílny: Ivančice I a Ivančice II, činné v letech 1579–1618 s celkovým počtem 24 exemplářů. Samotný text je opoznámkován níže na dané straně a dále navazují konkrétní údaje o jednotlivých knihách se slepotiskem. Po určení materiálu, který je užít na vazbu a desky, následují údaje o šití a hřbetu. Udává se, že Bavorského spis patřil mezi stěžejní díla bratrské katecheze, dokonce se setkáme s iniciálami vlastníka a vrocením, je zde detailní popis výzdoby přední i zadní desky, opis nápisů apod. (doplněno o rozměry, užití nástrojů). Na dalších stranách následuje brilantně zpracovaná fotodokumentace výtisku.

V závěrečné části nechybí seznam použitých značek, soupis literatury, rejstřík jmenný, rejstřík knihvazačů, rejstřík místní, rejstřík věcný atd. Se svými 349 stranami patří katalog mezi úctyhodné počiny, s precizně zpracovanou dokumentací a fotografiemi a lze konstatovat, že velmi zdárně a sofistikovaně upozorňuje na jedno ze zajímavých témat knižní kultury.

REDAKČNÍ RADA:

Dušan Uhlíř (předseda), Vladimír Březina, Jiří David, Tomáš Jeřábek,
Petra Pichlová, Marta Sedláková, Radek Slabotínský, Petr Svoboda, Josef Zácpal

Texty v oddílech Studie a Materiály prošly recenzním řízením.

RECENZOVALI:

Vladimír Březina, Dagmar Černoušková, Jiří David, Jiří Dufka, Hana Fadingerová,
Jan Galeta, Ondřej Chvojka, Tomáš Jeřábek, Jaromír Kolečka, Veronika Lukešová,
Jiří Němec, Jaroslav Novotný, Hana Sedláčková, Rostislav Švácha, Ilona Víchová,
Josef Zácpal

Sborník Muzea Brněnska 2023

V roce 2023 vydalo Muzeum Brněnska, příspěvková organizace.

Redakce: Martina Krajičková

Jazyková korektura: Martina Krajičková, Matouš Turza

Sazba: Lubomír Janoušek

Obálka: Peter Jelemenský

Sborník je dostupný také online: www.sbornikmb.cz.

ISBN 978-80-88496-03-8

ISSN 2570-6349